

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1968

TÍZ ÉVES A JELENKOR

BERTHA BULCSU
CSORBA GYÖZÖ
DÉVÉNYI IVÁN
POMOGÁTS BÉLA
TAKÁTS GYULA
JUBILEUMI ÍRÁSAI

TANULMÁNY
TAKÁTS GYULARÓL
ÉS VAS ISTVÁN RÓL

HALLAMA ERZSÉBET:
MARTYN FERENC
KERESZTURY DEZSŐ:
BORSOS MIKLÓS

EMLEKEZÉS
BARTA LAJOSRA
ÉS KRÖDY GYULÁRA

BAJOMI LAZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
MŰVELTSÉGUNK
TERMÉSZETÉRŐL
LORÁND IMRE:
KLASSZIKUSOK
ÉBRESZTÉSE

10

SZÁMUNK SZERZŐI

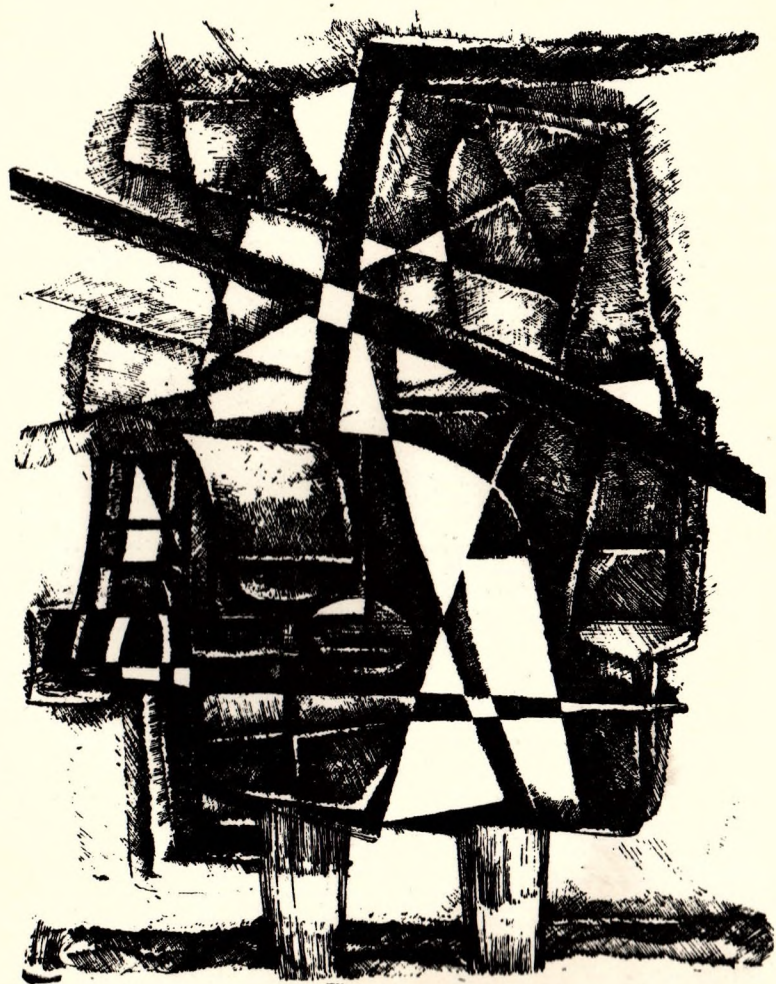
ARATÓ KÁROLY
BAJOMI LAZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
DEVÉNYI IVÁN
HALLAMA ERZSÉBET
HÉRA ZOLTÁN
KENDE SÁNDOR
KERESZTURY DEZSŐ
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
KRÚDY ZSUZSA
LORÁND IMRE
MÁTYÁS FERENC
MIHALIK ZOLTÁN
PÁL RITA
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
RONAY GYÖRGY
RONAY LÁSZLÓ
SIMOR ANDRÁS
STENCZER FERENC
SZEDERKÉNYI ERVIN
TAKÁTS GYULA
THIERY ÁRPAD
VAS ISTVÁN

KEPEK:

BORSOS MIKLÓS
GÁBOR JENŐ
HORVÁTH OLIVER
MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XI. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

1968. OKTÓBER

TARTALOM

SZEDERKÉNYI ERVIN: Egy évtized - - - - -	867
CSORBA GYÖZÖ: A Sorsunktól a tízéves Jelenkorig - - - - -	869
TAKÁTS GYULA: Tízéves tűzhelyünk körül - - - - -	872
BERTHA BULCSU: Írók, küzdelmek tizenkét évnyi messzeségből -	874
POMOGÁTS BÉLA: Európa felé (<i>A Jelenkor jubileumára</i>) - -	878
DÉVÉNYI IVÁN: Képzőművészet a Jelenkorban - - - - -	882
VAS ISTVÁN: Az éjszaka kertje (vers) - - - - -	886
RÓNAY LÁSZLÓ: A megtalált bizonyosság (<i>Vas Istvánról</i>) - -	887
TAKÁTS GYULA versei: Hogy látsz, A zöld óra, Mit idéz, Spanyo- lozott tükrös balladája - - - - -	899
CSÁNYI LÁSZLÓ: A boldog költő (<i>Takáts Gyuláról</i>) - - - - -	902
RÓNAY GYÖRGY: Őszi napló (<i>versek</i>) - - - - -	909
ARATÓ KÁROLY versei: Mentség nélkül, Fejed karodra hajtva -	910
GÁBOR JENŐ - - - - -	912
HALLAMA ERZSÉBET: Martyn Ferenc - - - - -	913
KERESZTURY DEZSŐ: Borsos Miklós - - - - -	919
MÁTYÁS FERENC versei: Fogytán a bor, Végzet - - - - -	923
PÉCSI GABRIELLA versei: Fű közül, Esőben - - - - -	925
KENDE SÁNDOR: Eltépett levél (elbeszélés) - - - - -	926
PÁL RITA: Semmi (elbeszélés) - - - - -	930
SIMOR ANDRÁS: Változatok egy Radovan Zogović versre - -	934
MIHALIK ZOLTÁN: „Nyílt szó, földetlen arc” (<i>Benjámín Lászlóról</i>)	936
STENCZER FERENC: Barta Lajos öröksége - - - - -	941
KRÚDY ZSUZSA: Emlékezés Krúdy Gyulára - - - - -	943

BARANYI IMRE	- - - - -	948
HÉRA ZOLTÁN versei: Kubai keresztelő, Változatok, Párbeszéd	-	949
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A huszár meg a fűszeres (<i>Találgatás műveltségünk természetéről</i>)	- - - - -	951
LORÁND IMRE: Klasszikusok ébresztése és az olvasóközönség	-	961
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika	- - - - -	968
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle	- - - - -	974

K É P E K

MARTYN FERENC rajzai	- - - - -	877, 885, 908, 918
GÁBOR JENŐ rajzai	- - - - -	912, 940
HORVÁTH OLIVÉR rajzai	- - - - -	922, 960

Mű mellékleten

BORSOS MIKLÓS: Aranykor, 1966.
Gyász, 1967.
Kassák Lajos, 1966.
Hajnalhasadás, 1968.

A borítón MARTYN FERENC rajzai

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Evi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekkszámra száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámra: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

68-4329 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

EGY ÉVTIZED

1958 októberében jelent meg folyóiratunk első száma. Pécssett, de az egész dunántúli országrészen egyedül a Jelenkor érte meg a tíz évet, s erre hivatkozva akár ünnepelhetnénk is magunkat. A fennmaradás pusztja ténye azonban nem érdem, s aligha bizonyítja erényeink nagyságát. Az évtorduló legteljebb józan számvetésre, csendes meditációra alkalmas.

Folyóiratunkat – társaival együtt – az ellenforradalom utáni konszolidáció hívta életre, – a Sorsunk és a Dunántúl utódjaként – hivatása és szerkesztőinek szándéka szerint a szocialista irodalom és művészet szolgálatára. Fejlődése nem volt egyenletes: törékeny hajóját nemcsak a távoli rengések hullámai billegették, hanem belső válságok viharai is fenyegették. Az alapvető program nem változott, a koncepció lényege megmaradt, az egyéni arculat kibontakozása azonban ellentmondások, belső harcok közben történt.

Vidéken szerkesztett folyóiratnál – mert kevesebb a koncentráható szellemi erő –, az elődökhöz, a hagyományhoz való viszony tisztázása súlyosabb gond, mint a fővárosban. A bázis szűkebb, a folytonosság és a megszakítotttság dialektikája élesebb harcban érvényesül. A harc azonban tiszta eszközökkel, eszmék között folyik, s nem emberek ellen, hanem az emberekért. A Jelenkor mai bázisához hozzátartozik a Sorsunk és a Dunántúl helyi bázisának nagy része, sőt az utóbbi esztendőkhöz kialakult az a magyar folyóiratok történetében alighanem páratlan helyzet, hogy minden jelentős folyóirat-elődünk vezetőjét is munkatársunknak vallhatjuk.

A Jelenkor mégsem azonos sem a Sorsunkkal, sem a Dunántúllal, sem korábbi önmagával. Büszkén vállaljuk és híven őrizzük elődeink minden értékét, amit a jövőbe építhetünk, de szembefordulunk mindazzal, amelyet joggal marasztalt el a történelem. Örülünk, hogy eszmékkel, nem pedig személyekkel kellett szakítanunk; erőnk egyik forrása a generációk és eszme-áramlatok közös célok felé hajlása.

A remélnél lassabban, visszaesésekkel bontakozó kulturális decentralizáció körülményei között nélkül nehéz lett volna fennmaradnunk. A főváros szívó hatása ma is erős, a vidék még mindig nem tud hasonló lehetőségeket nyújtani a tehetség kibontakozásához. A fiatalok „felfedezését” és elindítását mindig szép hivatásunknak éreztük, ma sem ritka azonban, hogy a felfedezett tehetség hamarosan útrakel s búcsút mond az indító folyóiratnak. Azt sem hallgathatjuk el, hogy az új gazdasági szervezési rendszer néhány rendelkezése – főképpen a vidéki könyvkiadás sorsának alakulása – aggodalmat kelt, mert úgy tűnik: a decentralizáció ellen hat.

Tudjuk, a vidék szellemi erőinek megszervezésében, rejtőző energiáinak felszabadításában még sok a tennivalónk. A tíz esztendő nem jelent semmiféle csúcst: alapozás csupán. Odáig talán eljutottunk, hogy nem félünk többé a provincializmustól. Legalábbis a régi értelemben. Ma már inkább azokat a lehetőségeket keressük, amelyek éppen abból fakadnak, „hogy az embernek provinciája, tartománya van”. Azt a magatartást, amely – Németh László szavait folytatva –: „ahelyett, hogy meddőn lázadozik, egyszerre próbálja megfogni környezetében az egyszeri változatot s az emberélet örök törvényeit.”

Tűzhelyünk még kicsiny, s fénye még a „dunántúli provinciát” sem világítja be úgy, ahogy szeretnénk. Pedig micsoda provincia ez, és milyen műhelyek! Esztergom, Pápa, Veszprém, Szombathely, Székesfehérvár, Kaposvár, Szekszárd, Pécs – és a Balaton műhelyei: Tihany, Sajkód, Győrök, Badacsony, Füred, a Tamáshegy! S menyire nem a határa fontos ennek a provinciának, hanem a horizontja.

Persze vannak még, akik provinciálisan gondolkodnak a provinciáról, s a tévhitet makacsul megkapaszkodnak a köztudatban. A „dunántúliséggel” kapcsolatban még ma is fel-felbukkan a „pannon idillizmus”, az óvatoskodás, az arany középut, a társadalomtól és a közélettől a természet idilljébe fordulás vádja. Mások ugyanezt történelmi tradíciókra hivatkozva összekapcsolják valami frondör szellemiséggel, amely szembeáll nemcsak minden hagyományossal, hanem általában a „hivatalosan elfogadottal”. Felröppennek időnként olyan vágyak is, amelyek a folyóiratok sajátos arculatát a magyar irodalom egészével való szembenállásukban szeretnék látni.

Folyóiratunk igyekszik sajátos arculatot kialakítani, törekvéseinkkel azonban a szocialista irodalmat és művészetet kívánjuk gazdagítani. Ezen belül szeretnénk különbözni folyóirat-társainktól, s nem is csupán külsőségekben. A dunántúli táj és kultúra gazdag örökségét és alkotó erőit magunkénak valljuk, de az országrész talajáról országban és világban szeretnénk gondolkodni.

A dunántúli művészet nem külön irányzat, nem külön eszmekör, nem külön stílus. Kiszakíthatatlan része az egésznek. A táj lehet a gyönyörködés tárgya, de mint művészi téma, nem önálló érték: a belőle sarjadó alkotások minőségét az dönti el, milyen világot boltoz fölé a művész. Eszményünk a harmónia, de tudjuk, hogy harmónia csak harcban születet. A mesterségbeli igényesség, a formai tökéletesség vállalt hagyományunk, de nem önmagáért, hanem mert az igazat szeretnénk tisztán felmutatni.

A „soha-meg-nem-elégedés” babitsi gondolatát is magunkénak érezzük. Ez sarkall bennünket, hogy a hagyományok őrzése mellett szüntelenül keressük az újat, helyet adjunk a megszokott kereteket szétromboló gondolatoknak, a művészi kísérleteknek, a jövő útjait kereső törekvéseknek. Ez az oka, hogy nyugtalansággal szemléljük saját munkánkat is. Elégedetlenek vagyunk önmagunkkal, eredményeinket sokszor nem a meglévő lehetőségekhez, hanem vágyainkhoz mérjük. A „meddő lázongás” kerülése nem tart vissza bennünket attól, hogy lehetőségeink körét tágítani igyekezzünk.

Nem vidéki, hanem magyar folyóiratot szerkesztünk. Tűzhelyünk köré szívesen várjuk mindazokat – az ország bármely táján élnek –, akik támogatják törekvéseinket. Az innen elszármazottak pedig mindig örömmel fogadott vendégeink.

Jubileumunk a számvetés mellett alkalom arra is, hogy a Jelenkort olvasóinak szeretetébe ajánljuk. Köszönettel mindazoknak, akik eddigi érdeklődésükkel lehetővé tették, hogy megérjük ezt a jubileumot – és reménykedéssel, hogy a jövőben növekvő erőt, fokozódó érdeklődést és támogatást kapunk olvasóinktól, akik értelmet és célt adnak munkánknak.

SZEDERKÉNYI ERVIN

A SORSUNKTÓL A TÍZÉVES JELENKORIG

Talán egyszer magyar irodalomtörténeti dátum lesz 1941, amikor a Sorsunk megindult s vele a pécsi irodalmi folyóiratok máig megszakítatlan élete. Számomra mindegyesetre halálomig emlékeztetések maradnak azok a kora tavaszi előkészítő tárgyalások, melyeket az Egyetemi Könyvtár egyik bolthajtásos szobájában hosszú heteken át folytattunk Várkonyi Nándor egy. magántanár, író, Fischer Béla ny. alispán, a Janus Pannonius Társaság elnöke, Lovász Pál, a Janus Pannonius Társaság titkára, költő, Makay Gusztáv író, tanár s jómagam.

Majd a folyóirat első gazdag száma Babits Mihály utolsó versével, Weöres Theomachiájával, régészeti, művelődéspolitikai, geopolitikai, közlekedésügyi s egyéb tanulmányokkal, novellákkal, kritikákkal!

Huszonöt esztendő voltam, túl egy versesfüzeten és egy műfordításköteten. Azt semmi esetre sem gondoltam, hogy a Sorsunk körüli segéd-bábáskodás csaknem egy negyedszázadra egybekapcsol a pécsi irodalmi folyóiratok ügyével, s hogy a mai napig nem lesz egyetlen olyan közölük, melyet vagy születésétől megszűnéséig vagy működése egy-egy szakaszában ne gondoztam volna.

Ennek köszönhetem a megtisztelő fölkérést, hogy a 10 éves Jelenkor ünnepén elmélkedjem el egy keveset az idáig vezető útról, s írjam le néhány gondolatomat.

A Sorsunk előtt volt már irodalmi folyóirata Pécsnek, nem is egy. Képtelenek voltak megmaradni. 1941-re azonban – úgy látszik – megérett az idő. A Janus Pannonius Társaság 10 éves lett, a helyi és a dunántúli írók vagy az elszármazottak s még néhányan mások szilárd szervezeti keretben álltak készen egy folyóirat táplálására. A dialektika szóhasználatával: a mennyiségi változások most mentek át minőségibe. Hogy mennyire erről lehetett szó, bizonyítja, hogy azóta Pécs nem tudott meglenni irodalmi folyóirat nélkül. S ha egy-egy megszűnt vagy szünetelt, ennek igen súlyos történelmi-gazdasági okai voltak (háború, infláció), s a szünetek nem sokáig tartottak.

De ha mégis különbséget akarnék tenni az egymást követő folyóiratok között, azt mondhatnám, hogy a Sorsunkat és a Dunántúlt még fenn kellett tartani, a Jelenkor már maga gondoskodik magáról. Nem szó szerint s pláne nem anyagilag kell ezt érteni. Inkább úgy, hogy a Jelenkor idejére vált a köztudatban is elképzelhetetlenné, hogy Pécsnek ne legyen irodalmi folyóirata; a Jelenkor létezik először az élők egészséges önzésével, mely immár bizonyára képes lenne anyagi alapot, szerkesztőket s írókat is teremteni magának, hogy fennmaradhasson.

Már a Dunántúllal kezdődött, de csak a Jelenkorral valósult meg a pécsi folyóirat országos egyenrangúságának elismerése, kopott le róla a „provinciális” jelző. Az irodalmi élet tudomásul vette, mint magyar folyóiratot; írnak bele, idézik, számon tartják. Ha valamiféle jele a régi szemléletnek még mindig van, ez aligha az irodalmi terület sajátossága: tudományos életben, sportban s másutt is észlelhető, s bizonyára mindaddig megmarad, míg Budapest vízfej-jellege.

Hogy a Sorsunk mostohább helyzetben volt, semmiképp sem kevesebb értékére utal. Az úttörőnek mindig nehezebb a helyzete. A kezdeti merevebb elutasítás inkább beidegződésből, semmint reális értékelésből eredt.

A helyzet tisztázódásához nyilván hozzájárult a közvetlen munkatársi gárda egy részének felnöveése az országos mércéhez, másik részének, a kevésbé tehetségeseknek pedig lassú lemorzsolódása.

A provincializmus mint szemlélet – sajátságos módon – a helyi agyakban talán tovább élt mint másutt. Nem is okvetlenül torz értékrend formájában, inkább a fővárosiak türelmetlen elutasításában, folytonos leleplező statisztikákban a pesti írók számáról, írásaik terjedelméről, megjelenésük gyakoriságáról stb. S mindehhez sanda gyanúk a szerkesztők egyéni érdekeket néző állítólagos machinációiról.

A Jelenkorral, annak is az utolsó éveivel ültek el a hullámok. Nagy könnyebb-ség ez a szerkesztésnek, mert az egész magyar írói táborral dolgozhat, ugyanakkor nem kell a helyiek, a dunántúliak vagy az elszármazottak iránti különös figyelmének csökkennie. Statisztikát most is készít a szerkesztő, de nem fegyverként támadásra vagy védekezésre, csupán munkája tudatossága érdekében.

Nem szívesen beszéltem erről. A probléma állandó emlegetése is valamiféle provincializmus. Viszont: létezett, ártott, mérgezett sokáig, hallgatni sem volna helyes róla.

A pécsi folyóiratok tájékozódása kezdettől fogva igényes volt. Úgy érzem, bátran hozzátéhetem: sznobság nélkül. Nemcsak az egész országot, hanem a tágabb világot is akarták látni a szerkesztők a Mecsek tövéből. Főként a szomszédos Jugoszlávia iránt nyilvánult meg természetes érdeklődésük. De fordítások, útibeszámolók, tanulmányok formájában ennél jóval messzebb eljutottak. A Jelenkor francia–szovjet vonala egészen világos.

Sokan és sokszor fölvetették, hogy lehet-e ilyesmi egy vidéken megjelenő folyóirat feladata. Még a jugoszláv orientációt megbocsátották volna, de a távolabbit nagyozásnak vélték. Szerencse, hogy a szerkesztők nem engedtek a nyomásnak, hiszen ez a provinciális szemléleten túl egyfajta antisznob sznobságot is rejtett.

Vidéken íróként élni, főként fiatal, induló íróként meglehetősen nehéz. Tudom: végigcsináltam és csinálom. De nézzük most csak az induló fiatalokat! Irántuk a helyi folyóirat felelőssége igen nagy. A Sorsunktól a Jelenkorig a pécsi folyóiratok mindig vállalták ezt a felelősséget, és meg is feleltek neki. Különféle módon. A Sorsunk idején a folyóirat társaságának heti baráti összejövetelei az akkori Korzó kávéházban, ezeken az új írások körözése, megvitatása, a fiatalok rendszeres közlése a folyóiratban olyan írókat indított el, mint Mészöly Miklós, Hunyady József, Kopányi György, később Galsai Pongrác, Rajnai László –, hogy csak néhány nevet említsek.

A Dunántúl valóságos iskolát szervezett az írók részére. Volt ott előadássorozat, lektorátus, vitaest új művekről s persze szintén közlés a folyóiratban. A munka közös volt a helyi írócsoporttal, de Szántó Tibor személye, aki szerkesztő és csoporttitkár volt egyben, akkoriban gondolni sem engedett a kettősségre. Meg aztán végül is a cél az írások megjelentetése volt, s ez a Dunántúl súlyát érthetően növelte. Olyan tevékeny lektorátus Pécsen sem előtte, sem azóta nem volt. Azon persze érdemes elmélkedni – akkor is gyakran vitatkoztunk rajta – helyes volt-e minden kéziratra, ami a folyóiratnak érkezett, lektori véleménnyel válaszolni. Nem téve különbséget ismert, jó írók s ismeretlen tehetségtelenek vagy féltehetségek között –, legalábbis az ügykezelés formáját illetően. Sértődések és alaptalan ambíciók támadtak belőle jócskán. De kétségtelenül haszna is volt, s a félrefogást menti a lelkesedés.

A Dunántúl segítette pl. Szántó Tibor, Kalász Márton, Gáll István, Örsi Ferenc pályakezdését.

A Jelenkor folytatta és folytatja a szép hagyományokat. Legfeljebb nem olyan sokoldalúan mint a Dunántúl, de a szerkesztés elejétől fogva törekedett a tehetséges fiatalok következetes támogatására, mégpedig főként közléssel. Néhány pártfogoltja – megint csak emlékeztető nevetek –: Bertha Bulcsu, Lázár Ervin, Arató Károly ott van legjobb fiataljaink között.

Az utánpótlás biztosítása, a nevelés a folyóirat közvetlen írói bázisának megteremtéséért is történt. Közös sorsa volt eddig mindegyik pécsi folyóiratnak, hogy neveltjei sorozatosan rajzottak ki Hunyady Józseftől, Szántó Tiboron, Őrsi Ferencen, Kalász Mártonon át Bertha Bulcsuig. Ez azonban már országos problémákat idéz, most ne is foglalkozzunk vele! Mindenesetre az egyik olyan tényező, amelyik a vidéki folyóiratok munkáját meg-megújulóan nehezíti.

Távlatos szerkesztői koncepciók, de főleg ezek megvalósításának a lehetősége először a Jelenkornak adatott meg. A Sorsunk hosszú-hosszú évek kínzóvá vált szomjúságának és éhségének mohóságával iparkodott pótolni mindent, és minél hamarabb. Közölni, közölni, közölni... verset, elbeszélést, tanulmányt: irodalmi, művészetit, földrajzit, néprajzit. Ami elkészült, és ami időszerű volt. Ez duzzasztott meg egy-egy számot könyvnyire, s készítette feddő zsörtölődésre Fischer Bélát, akinek vállát a Sorsunk anyagi gondjai terhelték.

Mikorra viszont a kezdeti hév elcsöndesült, s a folyóirat havonta jelent meg: a komorodó háborús események, majd a felszabadulás utáni első évek gazdasági bizonytalanságai (infláció) s politikai viharai akadályozták a nagyvonalú, következetes szerkesztést.

A Dunántúl valamivel könnyebb történelmi szakaszban élt: 1950–1956-ig. A két évszám világosan mutatja, hogy csak *valamivel*, hiszen indulása és megszűnése a személyi kultusz idejének közepére, illetve 56 őszére esik. Viszont a Dunántúl sohasem vált havi folyóirattá. Az évi hatszoros megjelenés kizárta az időszerűségek nyomán követését. Izgalmat inkább a szépirodalmi anyag hozhatott a lap szemleszerűségébe.

Nos, a Jelenkor mindenképpen szerencsésebb volt elődeinél. Viszonylag nyugodt levegő vette körül, hamarosan havonta jelent meg. Zökkenők ugyan itt is akadtak (szerkesztőváltások), de komoly zavart nem okoztak. Bizonyosság rá a 10 év is, amit egyedül a Jelenkor ért meg.

Egy folyóirat nemcsak szellemi, hanem gazdasági termék is. Nem mindegy, milyen anyagi alapon áll, milyen az adminisztrációja, szervezettsége stb.

Azt hiszem, itt is a Jelenkor jutott legtovább. A Sorsunk szerkesztéséért még csak Várkonyi Nándor kapott egészen csekély tiszteletdíjat, mi többiek lelkesedésből dolgoztunk. Lelkesedésből szerkesztettünk, korrigáltunk, sőt címeztük – ha kellett – az átkötő szalagokat is.

A Dunántúlt Szántó Tibor pénzügyi bűvészképessége tartotta rendben – s elégé jó rendben. A társszerkesztők is élveztek némi honoráriumot, a lektori munkát ugyancsak díjazták.

A Jelenkor került be először költségvetésbe: a Megyei Tanácséba, később a Megyei Lapkiadó Vállalatéba, majd ismét a Megyei Tanácséba, s lett ennél fogva normális szerkesztői és gazdasági munkaszervezete. Ettől persze még nyugodtan lehetne rossz is a szerkesztés. De alig hiszem, hogy egy lap szellemi értékének jót tesz, ha szerkesztőit egyre-másra idegen gondok nyomorgatják.

Kár, hogy a provinciális szemlélet annyira még létezik, hogy a budapesti irodalmi folyóiratokat lényegében ugyanazért a munkáért sokkal bőkezűbben támogatják, mint a vidékieket. Ilyenformán a Jelenkor előnyösebb helyzete egyenlőséget azért mégsem jelent, s vidéken szerkeszteni most is jóval több szívet, lelkesedést, önfeláldozást kíván, mint Pesten. Ha nagyon prózai akarnék lenni, azt mondhatnám: vidéki irodalmi folyóiratot szerkeszteni ma sem „üzlet”. –

41-ben kezdtem tehát a folyóiratszerkesztést. A teljesség kedvéért megjegyzem: a Sorsunk, a Dunántúl és a Jelenkor mellett még két másik folyóirat szerkesztésében is résztvettem: az 1946-ban egyetlen számban megjelent Ív és a Dunántúlt megelőző, ugyancsak Dunántúl c. folyóiratában, mely három szám után szűnt meg.

Túlzás nélkül: történelmi idő volt ez a kerek negyedszázad. Nem az újrakezdések voltak nehezek. Inkább elviselni sorozatos összeomlását, pusztulását olyan organizmusoknak, amikbe vérem, idegeim, életem is beleépült. Mert egy gyermek halála akkor is fáj, ha utána másik születik.

TÍZÉVES TŰZHELYÜNK KÖRÜL

– Nekem remete-cella jutott? – ... Igen, de ezt a cellát én építettem! Abba költöztem bele, amit kedvem szerint helyeztem el a hegyen. Nem is terveztem és szerkesztettem nagyobbra, mint egy bárkát, amelyben elég egy vaságy, asztal és a néhány szükséges könyv... A többi, egyszóval minden, ami nagy, úgyszólván kint van, de így is beleférne ebbe a remete-cellába, ha... – De, hát ekkora kerülővel kezdeni egy folyóirat tíz évéről? –

Csak az mondhatja ezt, aki nem tudja, mit jelent ez a tíz év, egy olyan szellemi és fizikai fix pont építése, az írásnál és az alakuló szerkesztésnél, amelyek például az én esetemben is több százzal találkoztak össze itt is, ott is cellám építésének tizenhárom évével.

Mert nagy dolog az, ha a tünődés és a munka cellájában úgy dolgozik az ember a hegyen, hogy közben érzi és tudja, nem hiába világít kezénél a lámpa vagy sokszor csak a hold, amelynek fénye kéken sugárzik vissza a meszelt falról a papírra. És a tünődés betűkbe csavarodik, mint a szőlő kapaszkodó bajsza a nap, az élet után... Szóval nagy dolog az, ha a betű hazatalál... A családba kerül a hegyről, mint a bor...

Ilyen család a Jelenkor e hegy körül, melyről szinte belátom a hazámat. Éjjel, ha a csillagokat vallatom, akkor is. Vagy a ragyogásban, ha rája, vagy túlnezek azon, amit a tóból és a hegyekből a seregélyek hálója fog össze. S ha szólok róla, világos, hogy az hallja meg a szavamat először, aki közelebb van, aki a szomszédom. A Jelenkor pedig közelebb van a cellámhoz, amely alatt évről évre kitartóbban túrom tovább és művelem két kezemmel is a földet, hogy emberibb és gazdagabb legyen. Egyre ügyelve arra, hogy munkám közben a szerszám és a föld is tiszta legyen. Ez a meszes szikla-föld, a fullasztó, a szaharai, a kemény és mégis édeserejű, amelyből az utóbbi tíz évben nemcsak ősről őszre a jelen gyümölcse, de a múltja is előkerül akárcsak a jólszerkesztett folyóirat lapjairól az a világ, amelyben és amelyért dolgozik...

A forgatásból egyre több emlékekkel és öreg tárggyal jövők től üveg-konyhámba, amely egyben a kilátóm is. Télen a kivénült mandulafák, nyáron a villanytűzhely parazsa mellett nézem a papírt, vagy azt, ami előkerült.

Minap például egy rozsdás kulccsal jöttem föl a forgatásból. Kovács-munka. Lehet százötven éves a típusáról ítélve. Egyszerű, arányos kulcsa annak a pincének, amely itt állt valamikor az új Ford-korai telepítésem közepén. Jelképnek is szép, hogy meszelt falamra kerüljön. Persze restaurálás, a legmaibb vegyi eljárások után. Lámcsak, így találkozik korunk műhelye a múlt műhelyével! És így lesz ez a piros-izzásban megmunkált öreg vas, most, amikor már ledobta testéről a rozsdát, a fehér oszlopok előtt egy kicsit a jövődönék kulcsa is. Mert mi más reménnyel írunk, vagy szerkesztenénk Pécsen, ha nem azzal, hogy amit csinálunk, legalább is addig munkál és nyit, mint ameddig ez a kulcs bírta a mandula és szőlőgyökerek, az egyre oldódó mészkövek, a szerves és szervetlen trágyák pusztító és életadó kémiaját?...

Nagyon fontos és hasznos dolog, hogy itt van kéznél a folyóirat, akárcsak ez a kulcs. Nélküle, mármint a Jelenkor nélkül, pincétlen lenne ez a mának és jövődönék szüretelő dunántúli kert. Az a pannóniai légkör, melyen majd negyven éve munkállok. Dolgozom egy olyan emberi klíma kialakításán, melyről ugyan régebben, – egyre inkább mondhatjuk, hogy régebben –, igen kurtán-turcsán nyilatkoztak néhanap-

ján... Am egyre nagyobb örömmel láthatjuk és hallhatjuk is, hogy mind többen és többen húzódnak a most ismét jelképesen leírt szelidgesztenyefái és művelthomlokú hegyei alá. És mintha másképp durrogná az a seregély-riasztó ostor is, mióta ilyenképp gyarapodunk, szaporodnak szőlőink lakói. Ezen a klímán munkál meggyőző erővel a Jelenkor tíz éve. Persze úgy, hogy nálunk messzebbre nyisson a múlt és a jövő századok felé is a kulcs...

Valahogy úgy, ahogy itt e kulcs mögött remetelakom téglafalán ez az ajtólapok nélküli négyszög tárul ki. Amelynek távlatában elfér az első itt vésett latin betű kétezeréves értelmétől a Kabhegy tornyának szerkezetéig minden...

Ernek a négyszögnek szemöldökfalára került – alatta lépek asztalomhoz –, az a kétaraszos tölgyajtó-vasalás, amely véleményem szerint egyike a legszebbeknek, melyet ezen a tájon egy magyar paraszti Hephaistos készített. Így függ fölöttünk kitért szárnyaival. Ajtó nincs alatta, akárcsak az előtte nyíló világ jövődjének kapuján sem lehet, mégpedig azért, nehogy kizárhassanak belőle valaha is népeket és nemzeteket. Így áll fölöttem vasszárnyú, fekete parasztangyalként ez a páratlan sarokvas. Most látom csak, kicsit mintha halfarkú lenne. Talán azért, hogy versenyt úszhasson gépeinkkel századunk égi óceánjain is ez a mézes és juhtarkú-szölök talpa alól előkerült szárny? ... Mint a vers a lapnyitó első fehér oldalon! Mint a Jelenkor fehér lapjának homlokán. Igen, mert a szépet jómagam elsősorban a verssel és csak azután azonosítom a képpel. Legyen az akár élő, vagy – majdnem így folytattam –, hogy holt... Pedig ilyen nincs! A mesteri szép mindig él. Nemcsak él, de mindig hasznos is. Amint írtam „A tó, a rózsza és a hársfa” c. versemben a hasznos szépről.

A szárny alatt, a fal négyszögén, balról egy karcsú, majdnem gótikus pecsenyevilla. Milyen betyári realitást kapott e gazdag kertben ez az éteri stílus. Köröttünk, a borágak árnyékában a hurokkal elejtett özek, szarvasok és disznók tetemei között. Karcsú, kovácsolt vas ez is. Már-már kecsesnek mondhatnám. És villájának hegye? Mint két egymásra hajló, hosszú női ujj... – Jelkép lenne ez is? – Ki hogyan veszi, nézi... Így lóg a hófehér falon... Hozzá se nyúlok... A villás szár másik vége laposan élesre vert, mint a véső, hogy az a pecsenye oda ne égjen.

A jobboldalon pedig egy szépen hajtogatott, háromszögű vasláb. Parázs fölé való s mellette ott van az a kovácsolt hosszú kés, amely mintha átmenet lenne a sarlóból. A vért és bűzát egyszerre idézi ősi formája. Régi szokás volt a törött sarló pilingáját késsé átmeníteni. De ahogy nézegetem, ez sarló sohasem volt. Drasztikus, célratörő megmunkálása bizonyít... Lassan egy egész agyagpadkás tűzhely 150–200 éves vasgarnitúrája tanyázik már itt a falamon.

Ilyen tűzhely minden szerkesztőség. Akárcsak ez itt a hegyemen. Csakhogy a tüze is ég, és körülötte élet mozog. Ilyen a Jelenkor tíz éve is, amely szerkesztésével és életével rétegesen egymás fölé, vagy egymásba épül, mint ahogy itt a hegyem lábánál erre az öreg pincére ráépült az enyém. Főlemelve nem a cserepet és üvegszilánkokat, de a maradandót.

És a vastartó falak végtelenre nyitott négyszögén, akár a folyóirat fehér lapjain túl itt áll most előttem ez a futózáportól kimosdott még szebb kert. A mandulák, mintha a tó vizéből nyújtánák föl a kezemhez, szétnyílt kagylóikból kínálva gyümölcsseiket... Minap egy csont és mandulatörő ősi követ is adott... Hány ezer éves?... A föld vagy az idő nyújtotta?... Szüleink, akik itt állnak rendületlen cellám és hegyem, pontosabban közös hegyünk és immár tízéves közös tűzhelyünk körül...

Becehegy, 1968. augusztus hava.

ÍRÓK, KÜZDELMEK TIZENKÉT ÉVNYI MESSZESÉGBŐL

Reménytelen vállalkozás... Ami igazán érdekes lehetne, azt nem tűri a papír, amit pedig tűr, annyi embert sem érdekelhet, mint az „... átadta megbízólevelét...” kezdetű kommunikék. A helyzetet sok minden bonyolítja. A szereplők néhány kivétellel mind élnek, én is élek... Pécs polgárai az íróktól, művészekről is elvárták, hogy a szerénységről, önzetlenségről tegyenek tanúbizonyságot. Saját tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a „kérek egy...”, vagy az „éjszaka írtam egy...” kezdetű mondatok már nagyképűségnek számítottak. – Pécs nekem mégis csodálatos marad mindörökké. A várost délies éghajlata, ó hangulatú utcái, a nők szépsége, jó borai, jó szívű polgárai, és békességre hajló vezetői a művészek számára eszményi otthonná avatták. Pécsen a tudósoknak, íróknak, festőknek, zenészeknek, színművészeknek mindig volt közönsége. Ma is így van. A művészek, irodalmi és lapvállalkozások jól megélik saját közönségükből. Úgy emlékszem, a tavalyi statisztikák szerint Pécsen néznek legtöbbször televíziót, olvasnak legtöbbször újságot. A vidéki napilapok közül a Dunántúli Napló példányszáma a legmagasabb, több, mint számos nyugati országban a kormány támogatásával megjelenő vezető lapoké. A város türelmes, és nagyerejű. Mögötte áll Baranya megye minden kincse, földek, érc, energiahordozó ásványok, s a földekről, bányákból érkező fiatalok, akiket a helyi egyetemeken csiszolnak, fényesítenek okos, népet szolgáló értelmiségivé. A város szellemi élete örök fájdalmas újrászületés, hol a vezetőket, hol a munkatársakat kell újratermelni... A folyamatosságot a legtehetségesebbek, a kovászerejű bölcsek biztosítják, a Csorba Győzők, Martyn Ferencek. Tizenkét évig éltem Pécsen, s az irodalmi élet négy korszakának voltam részese és tanúja. Amikor a városba érkeztem, a Dunántúl című folyóirat éppen végnapjait élte, amikor Pestre költöztem, a Jelenkor harmadik vezetői garnitúráját hagytam magára gondjaival. Mindez a messzibe vágyó írók, művészek állhatatlanságán túl erőteljesen tükrözi a magyar politikai élet hullámverését is. A Dunántúlt az októberi vihar söpörte le a közélet asztaláról, a Jelenkor váltakozó arculatát a konszolidáció, majd a magyar munkáspárt kétfrontos harca alakíttatta. Mindezt végigélve sokat okulhatott a fiatal író, sebeket kapott, és sebeket osztott. Hogy emberségünket, barátságainkat legtöbbször megőriztük, azt igazságtérítésünkön túl elsősorban Csorba Győzőnek köszönhetjük, aki emberség dolgában mindig olyan volt, mint a platina-irídium ötvözetű párizsi abszolút méter. Csorba Győző, mint rutinos politikai realista néha egyetlen szempillantással szétválasztotta az egymásba akadt, nehéz vasalású szekereket, és békével engedte saját útjára mind egyiket. – Pécs sok embert nevelt, és Pécs szellemi katedrálisába sokan építették be művészetük, lényük opálköveit. Mit lehet most az évek zárt sorából kiragadni, szavakba foglalva véglegessé tenni? Csak szubjektív képek felvillantására merek vállalkozni.

Néhány közreadott vers és bárgyú karcolat után a prózairás keserű kenyerét Pécsen kóstoltam meg. Akkoriban orvos barátaim egyetlen szobás intézeti lakásának konyhájában édegeltem. Esténként a fehéregerekkel és kísérleti patkányokkal telezsúfolt folyosókon át levonultam a laboratóriumba, és az írógép mellé görnyedtem. A nagy gépszörny, melyen évtizedek óta táptalaj kérelmeket írtak, és az elkínzott fehéregerek kórlapjait vezették, tétova ujjaimnak kelletlenül engedelmeskedett. Kö-

rülöttem magától dolgozott minden, színes folyadékok fortyogtak az üvegcsövekben, évekkel korábban elindított folyamatok bonyolódtak a maguk útján, másokat katalizátorok segítettek, vagy éppen fagyasztó gépek akadályoztak másnap reggelig. Fémek, idegen zaj suhogott mögöttem, alattam, körülöttem. Igyekeztem erdőkre gondolni, majd egy bizonyos erdőre, ahol favágókkal és fuvarosokkal dolgoztam együtt... Néhány mondatot leírtam, aztán elakadtam... Estéről estére ott gubbasztottam a laboratóriumban, és a munka lassan haladt. Közben megéreztem, hogy a próza valóban prózai műfaj. Hosszú órákon át kell egy helyben ülni, állandóan a történetre, a figurákra összpontosítani. Elég egy könnyelmű pillanat, és máris kerekelt oldanak a szereplők, az erdő, az egész madárvilág, az a bizonyos hajnal, és azok a hajdani félig átélt, félig képzelt illatok. Még erősen kísértett a versírás szelleme, amikor az ember vonaton, utcán és mellékhelyiségben szép szavakat rakosgatott egymás mellé, és szép gondolatokkal burogatta fel rendjüket. Prózaírás közben kevésnek bizonyultak az ékszer szépségű szavak, a gondolatok mondatvégekre ültetései. Kiderült, hogy szerkeszteni kell, embereket mozgatni, általuk és történetük által jellemezni a kort és helyzetet, ábrázolni az élet színeit, és közben mondani valami közérthetőt is. Kiderült, hogy a prózaírás legalábbis eleinte, nem művészet, hanem munka. Nem a szellem széplengésű játéka, hanem erőltetett menet, hátunkban a zulukafferokkal.

A fehéregerek közben kimúltak, újak érkeztek. A novella is megszületett. Közölte a helyi újság, aztán a Magyar Ifjúság, aztán egy lengyel képeslap, és első novelláskötetembe is bekerült. Mivel illedelmesen realista művecske volt, még évek múlva is közölték itt-ott, s a barátaim ha meglátták a címét, már röhögtek. A novella elkészült, de novellát továbbra sem tudtam írni. Elkecserezttem, félttem, lelkesedtem, dühöngtem, kerültem és kerestem a terhet, melyet néhány tűnő pillanatra már nyakamba vettem. Közben munkásként szolgáltam a kenyermért, ujjam bütykös volt, a gép néha közelebb rántott magához, és megsebezte a testemet. – Az írás fárasztó, panaszkodtam Werner Pista bácsinak, aki aztán a kávéházi széken megtámasztotta Mauthausenban elkínzott testét, és biblikus hangon megszólalt: „Fiúka, a prózaírás-hoz nem elég a tehetség, segg is kell hozzá...” Pista bácsi húsz éves szerkesztői, húsz éves tanári múlt után ezekben az években éppen azt forgatta a fejében, hogy tudományos könyvet ír a prostituáltak lelkialkatáról. Műve csak ábrándkép maradt, ma már Pista bácsi is csak ábrándkép, örökre eltávozott körünkéből.

A „hogyan kell novellát írni” kérdésre a Dunántúl irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztőségében igyekeztem választ kapni. Akkoriban ott állandóan szerkesztőbizottsági ülés volt. Szántó Tibor, Galsai Pongrác, Telegdi Polgár István mozgalmas irodalmi közéletet teremtett, a délutáni paláverek alkalmával gyakran felbukkant a színház akkori igazgatója Katona Ferenc, színészek, zenészek, festők is bekapogtak. Mint minden érkezőt, engem is barátián fogadtak. Akkoriban a Dunántúl berkeiben pontos, tisztán érthető nézeteket vallottak a novella ismérveiről, a novella és más prózai műfajok különbségeiről. Mindez nagy hasznomra vált, s a biztató, baráti kézszorítások erőt adtak az újabb prózai kísérletekhez.

Kalász Mártonnak akkor jelent meg „Hajnali szekerek” című verseskötete, s a fiatal költő ott ült a kanapén új kabátjában, melyet a versek árából vásárolt. Úgy emlékszem, én is megtapogattam az „irodalmi kabátot”, de továbbra sem hittem el, hogy irodalommal pénzt lehet keresni. Ez elég megbízható előérzetnek bizonyult. A „Hajnali szekerek” szép egyéni hangja mindannyiunkat elbűvölt. Az „irodalmi kabát” ezt a bűvöletet tette foghatóan reálissá, olyan valóságossá, mint a sziklák, az erdő és a föld valósága. Galsai Pongrác e közben a nagyteremben tárgyalt egy írónővel, és percenként berohant a fejéhez kapkodva: „Megöl ez a nő... Olyan mondatokat ír, hogy az gyilkosság... Mondom neki, hogy hol az alany, de csak néz rám, és néz, és néz...” Szántó Tibor ragaszkodott hozzá, hogy az írónővel folytatódjon a tárgyalás. Kötetlen, vidám légkör jellemezte akkor az irodalmi közéletet... Később kiderült, hogy a kötetlenség néhány embert sértett, s ezek a barátságukat csak színlelték. Egyes dolgok később politikai színezetet kaptak, és bajba sodortak írókat.

A Jelenkor a politikai konszolidáció ajándéka volt, amolyan történelmi igazságszolgáltatás, vagy esetleg szükségszerűség, máig sem tudom eldönteni. Annyi biztos, hogy arcnélküli, cibáltfülű írógárda kapta. Annyi arc volt, és a tehetségnek annyi-féle szintje, ahány író... A folyóirat mégis megjelent, s az írók ezek után a folyóirat körül civódtak tovább. Emlékezetemben ma már összemosódnak az értekezletek, s még a színhelyek szerint sem tudom megkülönböztetni a tanácskozásokat, hiszen a pártbizottság, a tanács, a TIT, és a szerkesztőség épületére is jutott jó néhány. A politikai vezetők elvekről beszéltek, az írók pedig mindig személyekről, képességről, sérelmekről.

A rend körvonalai lassan bontakoztak. A reális értékrend kialakítása és érvényesítése Tüskés Tibor szerkesztői korszakával kezdődött. A szerkesztő bizottságban jóindulatú rovatvezetők váltogatták egymást, hol az írók, hol a hivatal, hol pedig az olvasóközönség meglegedésére. A viták soha nem értek véget, csak fáradt ismétlődéssé változtak, önmarcangolássá, keserűséggé. Ma már alig értem, hogy akkor ki, mit akart és miért? Örökké a kávéházban ültünk, s ha a kávéházból már kizártak bennünket, lakásokban ütöttük fel a tanyánkat, és a szőnyegen kuporogva (mindenkinek nem jutott szék) tárgyaltunk hajnalig. Közben forró teákat ittunk és lengyel wodka-t. Pál Jóska beleírt bennünket a versébe, s ez a vers eszünkbe juttatta a nőket, az életet, a hétköznapiakat.

Barátaimtól sokat tanultam, s azt hiszem valamennyien tanultunk egymástól. Néhányan alaposan nekifeküdtünk a munkának. Írtunk, tanultunk, megfigyeltünk, de azt hiszem főleg írtunk. Egymás után jelentek meg országszerte a jobbnál jobb novellák, így nálunk is, Szakonyi Károly, Kertész Ákos, Lázár Ervin írásai... Amikor aztán találkoztunk, már nem azokról a keretekről vitakoztunk, melyeket majd így, vagy úgy meg lehet tölteni irodalommal, hanem a szerkesztés módjáról, a korszerű nyelv és a korszerű novella ismérveiről. Utazgattunk, az 1956 után indult prózaírók gyakran találkoztak. Pécs és Pest után még közös nyaralásokra is indultunk, és Balatonszárszón, Balatongyörökön valóságos symposionok alakultak. Elég a fényképekre pillantani, s máris sorakoznak a nevek, a prózaírók mellett költők és szerkesztők is, Gyurkovics Tibor, Kiss Dénes, Ténagy Sándor, Tüskés Tibor és mások.

Pécs akkoriban szívesen fogadta a tehetséges embereket. Az újságnál együtt dolgoztunk Lázár Ervinnel, Ténagy Sándorral, Thiery Árpáddal, Hallama Erzsébettel, s néhányunknak igaz barátsága szövődött a színes riportjairól híres újságíróval, Rab Ferencsel is. A Pécsen élők számára a bázis természetesen a Jelenkor volt. Tüskés Tibor, majd Szederkényi Ervin főszerkesztésével a hátunk mögött, nyugodtan írtuk a novelláinkat, nyugodtan kísérleteztünk, mindannyian tudtuk, hogy bizalommal fogadják műveinket. A szerkesztés tudományába én is belekóstoltam, hiszen a folyóiratnak születésétől munkatársa voltam, később pedig a próza rovatát vezettem 1967 őszéig. A szerkesztőségi rutin haszna írói munkámban is mutatkozott. A jó és rossz írások olvasása, javíthatása közben rögződött bennem a tiszta szerkezet és stílus tisztelete.

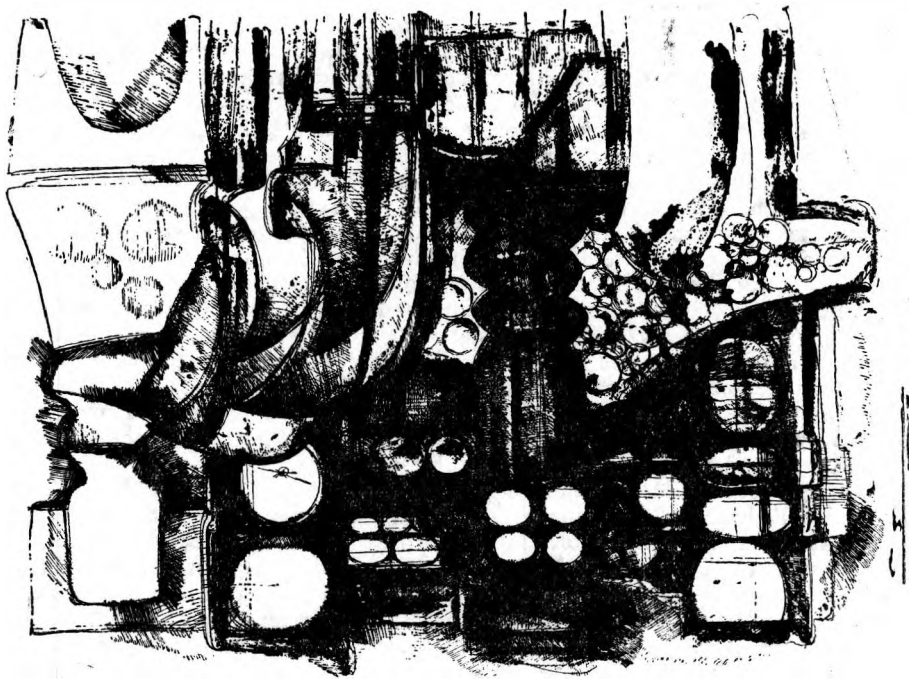
A szerkesztőséghez tartozás sok előnnyel járt. Kitűnő írókat, gondolkodókat ismerhettem meg személyesen, Tvardovszkijjal, Szurkovval, Guillewick-el, Frénaud-val folytathattam beszélgetéseket. Szerkesztőségi munkám során kerültem kapcsolatba a hazai irodalmi, és művészeti élet nem egy kiemelkedő alakjával. Ezek a kapcsolatok néhány esetben barátsággá finomultak.

A Jelenkor közös gyermekünk, írók, szerkesztők kollektív alkotása. Szint, amit elértünk, példa, amire hivatkozni lehet. Húszunk-harmincunk életáldozata. Sikert és bukást, idegösszeroppanást és szellemi felszabadultságot, egyszóval életdarabkákat őriznek a bekötött évfolyamok. A Jelenkor folyamatosságot jelent, hidat a konszolidációtól napjainkig. Ma a beat mámorban élő, hosszúhajú fiatalság valószínűleg nevetne azon a jeleneten, ami ötvenhétben velünk megesett. Egyenruhás komoly férfiak biztattak bennünket, hogy ne „sztrájkoljunk”, írjunk, mert az a szocializmus érdeke. Én akkor egész életművemem magammal hordtam. A művek, szám szerint hat vers és egy novella, a kordbársony kabátom bal külső zsebében laktak. Miközben a

tisztek ékes szavakkal az elvek minőségére utaltak, engem hasmenést okozó rémület kínzott. Állandóan arra gondoltam, hogy egyetlen novella művemet hetekig írtam... És milyen fárasztó volt, milyen reménytelen... Mi lesz, ha a tisztek azt akarják, hogy azonnal írjak egy novellát, esetleg egy délelőtt, vagy délután... Kirohantam a mellékhelyiségbe... Mire halottsápadtan előkerültem, a tisztek már elmentek... Beleűntak az írókba...

A lapengedély gyorsan tisztázta a helyzetet. Azt hiszem, a nem író írókat csak kitalálta valaki, hogy gondot okozzon a politikusoknak. Akkor persze nem mertük volna hinni, hogy a Jelenkor tíz évfolyamot megér. És megért...

Szeretném, ha a Jelenkor a jövő felé is híd lehetne.

MARTYN FERENC rajza

EURÓPA FELÉ

A Jelenkor jubileumára

„Európa nem könnyítés. Európa a legnehezebb haza. Életlehetőség, mely egyúttal kötelességmaximum is” – Fábry Zoltán írta le ezeket a szavakat 1936-ban, kibúvót keresve a végzet kényszere alól, de vállalhatja őket az egész magyar irodalom. Kultúránk örök szerelme Európa: mester, példa és menedék. Tágabb haza, amelyhez fellebbezni lehet; nagyobb közösség, amely testvéreket ad. Gyűjtőfogalom: az igénység, a kultúra, az erkölcs és a humanizmus fókusza. Kell-e bizonyítani, hogy íróink, művészeink milyen vágyakozással és elkötelezettséggel fordultak Európa felé? Hivatkozunk újra a Sorbonne-t járt Anonymus, az Itáliában tanult Janus Pannonius, a vándor Szepsi Csombor Márton és Szenczi Molnár Albert példájára? Idézzük magunk elé a Goethében lapozó Kazinczyt, a Shakespeare-fordító Petőfit, Vörösmartyt és Aranyt, a Dante fölé hajló Babitsot, a világirodalommal birkózó Szabó Lőrincet? Vagy beszéljünk a Párizsban otthonra lelő Adyról, József Attiláról, Radnóti-ról, Illyésről? Hétszáz év vándorairól, akik valamennyien a tágasabb hazában keresték a szűkebb haza üdvét; tanultak Európától, megostromolták eredményeit és bíztak értékeiben, hivatásában.

Európa fogalma ma ismét időszerű. Csakhogy a két világháború között kialakult jelentéséhez képest némiként átalakult: kitágult és gazdagodott. Azt az Európa-fogalmat, amelyet nálunk a radikális értelmiség és a Nyugat irodalma képviselt, az első világháború megszárlásától megborzadt polgári humanisták alakították ki: Romain Rolland, Julien Benda, Benedetto Croce, Thomas Mann, a tudományos és művészi élet vezető szellemei. A szocialista művelődés az ő gondolataikat örökölte, ezt az örökséget azonban át kellett alakítania, a saját képére kellett formálnia, új tartalmakat kellett rendelnie az Európa-fogalomhoz. A tartalmi bővülés két irányban is bekövetkezett: egyrészt a hagyományok, másrészt a földrajzi keretek újragondolása felé. A polgári humanizmus Európa-fogalma ugyanis magába olvasztotta az európai művelődés nagy hagyományait és nagy korszakait, de kevesebbet gondolt a forradalmi hagyományokkal és a szocialista eszmék európai örökségével. A szocialista kultúra Európa-képe éppen ezekkel oltotta be az öröklött fogalmat: a hagyományok közé iktatta a forradalmakat, s a fogalom értelmezési tartományát kibővítette azzal a tudattal, hogy a szocialista eszmék, a marxizmus is az európai kultúra közegeiben születtek meg. A földrajzi kereteket pedig úgy kellett tágítani, hogy az addigi egyoldalú nyugat-európai tájékozódás után most már a kelet-európai kultúrák és hagyományok is elférjenek az európaiság fogalmában. E fogalom így vált igazi gyűjtőfogalom-má, így egyesítette magában Európa valamennyi színét, az örökség valamennyi változatát. A szocialista gondolat olyan képviselői hirdették ezt az európaiságot, mint Eluárd, Ehrenburg, Brecht, Gramsci vagy József Attila.

Amikor József Attilát említjük, a *Thomas Mann üdvözlésének* költőjére gondolunk. Arra a lírikusra, akinek eleven valóságot jelentett a szocialista európaiság, az európai hagyomány. De hivatkozhatunk más magyarokra is. Fábry Zoltán, akinek európai hitvallását az imént idéztük, így beszél a haladó irodalom és haladó magyarság követelményeiről: „Az európai irányt nem szabad elejteni. Most ez – létkérdés, a menekülés útja és feltétele. De irodalmunk csak akkor lehet európai, ha kultúránk, vágyunk, célunk összeesik azzal az Európával, mely . . . a saját talaján újra és megint csak élni akar. Mely nem szárad el lokális egy helyben üléssel, de nem is menekül sem Lao Csehez, sem Buddhához, de most vajdja ki magából munkával, megbánással, felismeréssel új korok megtartó csiráját: a testvérember életét, a testvérember

szeretetét, szív- és lélekközösségét.” Vagyis a szociális tudat, a közösségi érzés európaiságát kínálja barátainak és sorstársainak. Fábry az első világháború után, magányban, a kisebbségi lét csüggesztő terhei alatt értelmezi újra Európa fogalmát. Benjámin László viszont már a jelen közegében fogalmazza meg a szocialista költő európaiságának tudatát. Hatalmas számadó versére: a *Nyílt szó, födetlen arc*-ra gondolunk. „A forradalom vagyunk – írja – és Európa vagyunk, / s a forradalom: a rend, a forradalom: a világosság, a forradalom: a szellem, / és Európa: a rend, Európa: a világosság, Európa: a szellem, / s nem az ösztönök ösmocsara, nem majom-ösünk idétlen makogása, / nem a könyörtelen önzés, nem a bicska és nem a bomba.” Ezt az Európát – amelynek értelmét Fábry Zoltán és Benjámin László idézett szavai írták körül – önérzetesen vállalhatja a szocialista kultúra, a magyar irodalom. Romain Rolland és Gramsci, Thomas Mann és Brecht, Eluard és József Attila örökségét vállalja vele.

A *Jelenkor* – s ezt örömmel mondjuk – eddig is részt vállalt ennek az örökségnek, ennek az európaiságnak a gondozásában. Részt vállalt, sőt talán azt is kijelenthetjük, hivatást talált e gondozásban. A közreadott írásokból s a szerkesztés rejtettebb összefüggéseiből ugyanis kiolvasható az Európára néző igény; az a tájékoztatásban és kapcsolatokban testet öltő szándék, amely a horizont tágitására törekszik, amely ablakot kíván nyitni a teljes Európára, s amely át akarja élni a „szocialista európaiság” József Attilára, Fábryra, Benjáminra utaló élményeit.

A Jelenkort már hagyományai is erre a szellemre kötelezik. A pécsi folyóirat ugyanis a *Sorsunkat* vallja egyik elődjének; azt a neves irodalmi fórumot, amelynek beközöntő cikkében Várkonyi Nándor főszerkesztő fogalmazta meg minden dunántúli irodalmi mozgalom európai igényeit. Várkonyi „európai” magyarokra: Zrinyire és Széchenyire hivatkozott, majd így írt: „Európa és Ázsia határán élünk, a felépítményhez szükséges köveket ezer éve már Nyugat adja nekünk s feladatunk azóta, hogy e kövek közül kiválogassuk és átfarmáljuk az alapfalainkhoz illőeket.” Vagyis az európai hagyományoktól való elszakadás, a humanista örökség felszámolása idején Európára szavazott, méghozzá olyan módon, hogy a szintézis-építés és az alkalmazás elveit ajánlotta a kor figyelmébe. Várkonyi természetesen annak az európaiságnak a közegében gondolkodott, amelyet a polgári humanisták hoztak létre. De ennek a gondolatnak 1941-ben határozottan antifasiszta és háborúellenes jellege volt. Ezt az európaiságot kellett azután gazdagítani a szocialista hagyománnyal, kitágítani a teljes Európa felé. Ha töredékesen is, de ez a „szocialista európaiság” olvasható ki a pécsi *Dunántúl* egykori évfolyamaiból, különösen 1954-től kezdve. E folyóirat ugyan nem iktatta programjába az európai szemléletet, nem fogalmazta meg tájékozódásának európai irányát, közleményei mégis arról árulkodnak, hogy szerkesztésében – talán a dunántúli örökség belső energiái miatt – többé-kevésbé érvényesült az Európára tekintő figyelem. A Dunántúl mindenesetre nemes szerepet vállalt abban a mozgásban, amely a szektás évek torzításai után a modern európai irodalom értékeihez kívánta elvezetni a hazai olvasót. Még a Nagyvilág megjelenése előtt – fordításokban és cikkeken – ismertette a kortárs európai irodalom eseményeit.

A *Jelenkor* a Dunántúl példáját követi: nem programokban, hanem a tájékozódás szellemében vall az európai hagyomány és a szocialista európaiság eszményei mellett. Sőt, élve a fokozódó lehetőségekkel, a folyóiratok sajátos profiljának kialakítását érintő nagyobb szabadsággal egyre tartalmasabb módon kötelezi el magát az imént körülírt eszmények mellé. Indulásakor, 1958 őszén még nem az európai tájékozódás kiküzdése volt a hazai irodalmi élet soron következő feladata. A Jelenkor program adó cikke sem erről beszélt, hanem a szocialista irodalom és a munkásosztály mellett tett hitet. A szerkesztőségi beközöntő után azonban egy vers olvasható, Pákolitz István költeménye: a *Janus Pannonius*. Természetesen nem kívánunk túlzó következtetésekre jutni, nem akarjuk Pákolitz versét európai vallomásnak feltüntetni. Azt azonban észre kell vennünk, hogy a költő a Dunántúl humanista és európai hagyományai mellett nyilatkozott. Az ő Janusa Európa fényét, emberséges szellemét hozza Pannóniába: „Hoztad a fényt, meleget, hogy a jég meg a fagy föleressen, / S jó magot is, hogy a dudva helyett ez a parlagi pannon / Föld kamatozva teremje az

emberiség java-kincsét; / Költészet s tudomány tejtestvérként nemesedjék, / S áldja örökre neved, Pannonia nagy fia, Janus!" – írta Pákolitz. S ez a vallomás, a Jelenkor íróinak hagyományos érzületét és tájékozódását fejezte ki.

Az európai igényesség különösen azóta szembeötlő, amióta a pécsi folyóirat kialakította saját arculatát és rátalált saját feladataira. A Tüskés Tibor szerkesztésével induló és Szederkényi Ervin irányításával folytatódó korszakra gondolunk. 1961 decemberében írói vita zajlott Pécsen: a „vidéki irodalom feladatairól”. A bevezető és vitaindító referátumot Szabó Ede tartotta, előadásának szövege – *Szülőföld és irodalom* címmel – a folyóirat 1961. decemberi számában jelent meg. A referátum a vidéken élő irodalom szülőföld iránti elkötelezettségére, egyszersmind országos küldetésére, az igények felfokozásának parancsára figyelmeztetett. „Kötődjék-e hát – olvassuk – szülőföldjéhez az író? Feltétlenül. Mert ha mindent nem is hozhat onnét magával, de az élet, a valóság első, elementáris erejű hatásai ott érik, s ezek nélkül igazi mű sohasem születet. Természetesen: arra kell törekednie, hogy – amint Móricz Zsigmond tette – előbb-utóbb ilyen mélyebb értelemben szülőföldjének tudhassa az egész országot.” Az anketon és a folyóiratban lefolyt vita az itt megfogalmazott gondolatot építette tovább. A vita lezárását Tüskés Tibor: *Vidék és irodalom* címet viselő írásában olvassuk (Jelenkor 1962. jan.). A folyóirat akkori szerkesztője a lap sajátos arculatának kialakítására szólított, olyan profilt kívánt, amely méltó módon helyezkedhet el a hazai irodalmi folyóiratok együttesében. „A Jelenkort egy magyar irodalmi folyóirattá szeretnők tenni – jelentette ki –, méltó versenytársává az Élet és Irodalom, a Kortárs, az Alföld, az Új Írás és más magyar lapoknak.” E feladatot Tüskés is a funkció kettősségében látta: „az egész országhoz szólni, ugyanakkor a helyi kötelességeket is teljesíteni.”

E kettős igény következő állomása az a pillanat, amikor 1963-ban a Jelenkor havonta megjelenő folyóirattá alakult. Az öröndetes eseményt hírül adó szerkesztői közlemény határozott formában nyilvánítja ki a lap országos tájékozódását, országos igényeit. A programban ez olvasható: „elsősorban olyan írásokat kíván közölni a lap, amelyek azt mutatják, hogy a Jelenkor vonzáskörében élő és alkotó írók valóban a kor pulzusverésén tartják kezüket, figyelik napjaink alakuló-változó világát, föltesznek olyan kérdéseket, amelyek országos érdeklődésre tarthatnak számot, s hozzászólnak olyan vitákhoz, amelyek általános érvényűek.” Ezzel a Jelenkor a magyar folyóiratirodalom országos fórumán jelentkezett. Voltak persze aggodó hangok, amelyek hitetlenkedve figyelték az országos vállalkozást. A munka, a teljesítmény és a siker azonban meggyőzte az aggodalmaskodókat: ma már senki sem ütközik meg egy vidéken dolgozó irodalmi folyóirat országos igényén és szerepén. Irodalmi életünk szerencsére sokat lazított azon a feszes centralizáción, amely évtizedek kedvezőtlen alakulása során fejlődött ki. Az ötvenes évek vidéki irodalmi lapjai a provincializmus bilincseiben vergődtek, a viták meddő tanácsokat adtak, vagy egyszerűen visszatessékelték a folyóiratokat – sőt az írókat – a vidékiesség keretei közé. Pedig az irodalomtörténet vagy a kortársi folyóiratirodalom a vidéken megjelenő lapok országos jelentőségének nagyszerű példáit ismeri. A francia Les Cahiers du Sud Marseilles-ben, a Confluences Lyonban jelent meg, s mindkettő a legnépszerűbb, legértékesebb fórumok közé tartozott. A német Akzentének München, a Hermesnek Wiesbaden az otthona. Az olasz irodalmi vagy filológiai folyóiratoknak pedig egész sora – a La Rassegna, a Belfagor, a Lettere Italiane – lát napvilágot Firenzében. De magyar példákra is hivatkozhatunk: többek között éppen a pécsi Sorsunk országos szerepére, népszerűségére. A Jelenkor tehát nem lehetetlen feladatra vállalkozott, midőn az országos fórumra lépett, midőn a korszerűség egyetemeségét iktatta életelvi közé.

A korszerűség azonban nálunk hagyományosan európai szemléletet és tájékozódást kíván. Magyarország kicsi ország – mondotta egy alkalommal Illyés –, nyitva kell tartani az ablakot, hogy bejöjjön a friss levegő. Nyitva kell tartani az ablakot, elsősorban Európa – egyformán Nyugat- és Kelet-Európa – felé. A Jelenkor szerkesztői bizonyára felismerték ezt az igazságot, legalábbis erről tanúskodik a folyóirat vi-

lágirodalmi tájékozottsága és a benne felsorakozó írók európai igényessége, szelleme.

A világirodalmi tájékoztatás irodalmi életünk, folyóirataink elvi okokból vállalt gyakorlata. S noha a Nagyvilág maga e tájékoztatást képviseli, a többi folyóiratnak is akad feladata. A Jelenkor – indulása óta – veszi ki részét ezeknek a feladatoknak a szolgálatából. Műfordításokkal és ismertető tanulmányokkal egyaránt értékes munkát végez az európai művelődés eredményeinek – akár a legmodernebbeknek – közvetítésében. Anélkül, hogy a teljességre, a bibliográfus munkájának elvégzésére törekednénk, hadd emlékeztessünk ezekre az eredményekre. A Jelenkor tíz éves működése során egész Európa költészetét felvonultatta lapjain; klasszikusokat: Ovidiust, németeket: Goethét, Rilket, Hessét, Werfelt, Brechtet, Bechert, angolokat: Philip Larkint, Ted Hughes-t, Paula Westet, franciákat: Mallarmé-t, Eluard-t, Cocteau-t, Supervielle-t, Follain-t, Rousselot-t, spanyolokat: Lorcat, Machadot, oroszokat: Puskind, Gorkijt, Tvardovszkijt, Vozneszenszkijt. Szinte programszerű következetességgel mutatta be a közép-európai kis népek költészetét: a cseh és szlovák lírát Laco Novomesky, a lengyelt Broniewski, Woroszylsky, Rózewicz, a román Beniuc és Baconsky, a bolgárt Anasztáz Sztojanov, Atanáz Mocurov, Blaga Dimitrova, a görögöt Jorgosz Szeferisz és Jannis Ritszosz, a finnnt Veikko Koskenniemi képviselte. Különös gondot szentelt a jugoszláv költészet bemutatásának, – a pécsi kulturális élet helyzeténél fogva érdeklődik a déli szomszéd művelődése iránt. A szerb-horvát lírát sorra képviselték Stevan Raičković, Mark Dizdar, Ivan Lalić és mások versei. A műfordítások alatt neves fordítók nevei olvashatók: Illyés Gyuláé, Weöres Sándoré, Csuka Zoltáné, Dudás Kálmáné, Rab Zsuzsáé, Garai Gáboré. Külön érdeme a Jelenkornak, hogy nyilvánosságot adott a Pécsen élő kitűnő költő: Csorba Győző műfordító műhelyének. A tíz év során Goethe, Rilke, Brecht, Iwan Goll, Petrarca, Ungaretti, Marian Jachimowicz verseiből s a Carmina Buranából olvashattunk Csorbától műfordításokat.

A műfordítás azonban csupán a tájékozódás egyik eszköze. A másik eszközzel: a külföldi irodalomról közölt tanulmányokkal ugyancsak bőségesen ellátta a Jelenkor az olvasót. A folyóirat első és második számában Fábián István: *Modernség a mai nyugati irodalomban* című tanulmánya olvasható, amely – a modern irányzatokkal szemben kialakult értetlenség és merev elutasítás idején – meglehetősen tárgyilagossággal, s főként: a források alapján informálta a közönséget a nyugaton folyó modernizmus-viták eseményeiről. A Jelenkor tíz év folyamán számos jelentős modern íróról közölt tanulmányt, vallomást. Hadd emlékeztessünk most csupán Bajomi Lázár Endre Simone de Beauvoir-ról, Sükösd Mihály Sartre-ról, Szász Imre Hemingway-ről, E. Fehér Pál Dürrenmatt-ról, Vörös Márton Laxness-ről, Gera György Tennessee Williams-ról, András László Federico Garcia Lorcaról, Bodri Ferenc Apollinaire-ről vagy Konrád György Roger Martin du Gard Thibault-család című regényéről írott tanulmányaira, a hatalmas realista regényépítmény talán legjobb hazai elemzésére. A Jelenkor persze nemcsak a nyugati irodalomra tárt ablakot, hanem szomszédaink szocialista irodalmára is. Különösen Angyal Endre fejtett ki értékes tevékenységet a cseh vagy a délszláv irodalom kritikai ismertetése terén. Krležáról, a modern cseh irodalomról, valamint Pécs és a horvát irodalom kapcsolatairól jelentek meg tanulmányai. Ugyanebbe a témakörbe tartozik például Dobossy László Karel Čapekról írt tanulmánya is.

Ezek a tanulmányok – és a most említetlenül maradt továbbiak – a kor irodalmának meglehetősen tágas panorámáját rajzolták az olvasó elé. Ezt a panorámát egészítették ki azután azok az útirajzok és kulturális beszámolók, amelyek egy-egy ország vagy város művelődéséről közöltek érdekes ismereteket. Angyal Endre ausztriai, Ungvári Tamás angliai, Szabó Ede velencei, Nagy L. Sándor moszkvai beszámolóira vagy Bajomi Lázár Endre ismétlődő *Francia krónikáira* gondolunk. Ugyancsak a Jelenkor érdeme, hogy elsőnek ismertette a műelemzés legújabb módszereit, a műalkotás rétegződésének és szervezettségének kutatásából kiinduló formai elemző módszert. Ez a módszer, amely az ún. strukturalista vizsgálatok körébe tartozik, ma már kiter-

jedti iskolákat alkot, nemcsak Nyugaton, hanem a szocialista országok irodalomkritikai életében is. Nálunk Marsall László és Tellér Gyula tanulmánya: a *Formai vizsgálatok a modern költészet területén* adott róla hírt először a Jelenkor 1959-es évfolyamának lapjain. A tanulmányt – Szederkényi Ervin, Timár György, Seres József, Menyhárt Alfréd és Péczely László hozzászólásaival – érdekes vita követte. A módszer azóta közkeletűvé vált, talán elég, ha Szabolcsi Miklós, Török Gábor vagy Han-kiss Elemér könyveire és tanulmányaira hivatkozunk.

A felrajzolt panorama meglehetősen tágas volt tehát: a megnyitott láthatáron a mai Európa tárult a Jelenkor olvasója elé. E tájékoztatásnál is fontosabb azonban a folyóirat íróinak, munkatársainak európai igénye, szelleme. Pécs büszke évezredes történetére: római emlékeire, ókeresztény katakombájára, román stílusú bazilikájára, egy gazdag múlt európai hagyományaira. A dunántúli író mindig az európai művelődés közelében élt, szívverését e művelődés üteméhez igazította. A Jelenkor ebben a tekintetben a dunántúli és pécsi hagyományok méltó örököse. Érdemes felidézni, hogy a folyóirat kiket vállal a magáénak, kiknek az örökségéről közöl elemző tanulmányokat: Kazinczyról, Berzsenyiről, Babitsról, Szabó Lőrincről, Csontváryról, Rippl-Rónairól, Egryről olvasunk. Tehát az európai tájékozódás híveiről és képviselőiről. A folyóiratnál otthonos írók között pedig Weöres Sándort, Csorba Győzőt, Takáts Gyulát, Keresztury Dezsőt, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Déry Tibort látjuk: az illusztrációk, képmellékletek alatt Ferenczy Béni, Bernáth Aurél, Borsos Miklós, Ámos Imre, Egry József, Bene Géza, Martyn Ferenc nevét olvassuk, – vagyis ismét a magyar kultúra latinos alkatú, modern érdeklődésű mestereivel találkozunk. A folyóiratnak valóban van egyfajta latinos szelleme: az éveken keresztül megismételt „balatoni számok” szemléletesen igazolják ezt. Ez a szellem: érdeklődés, igény, tájékozódás ma már a Jelenkor sajátos természetéhez tartozik, megszabja arculatát. A tágas irodalomszemléletet képviselő Kortárs, a „szocialista avantgárdot” hirdető Új Írás s a többi folyóirat között alighanem a „szocialista európaiság” eszményeinek vállalása jelöli meg s jelölheti meg a Jelenkor sajátos helyét és szerepét. A tízéves jubileum azt igazolja, hogy a pécsi folyóirat betöltötte ezt a szerepet, s azzal biztat, hogy a jövőben is be fogja tölteni.

DÉVÉNYI IVÁN

KÉPZŐMŰVÉSZET A JELENKORBAN

Az önálló arculatú folyóiratokat – régi igazság ez – átgondolt koncepció, tudatosan kialakított program, bizonyos irodalmi vagy művészeti eszmények, normák (olykor: dogmák) következetes érvényesítésére való törekvés, a szerkesztő (vagy a szerkesztést ellátó kör) tervszerű, saját esztétikai szemléletét, meggyőződését kisugározni igyekvő tevékenysége jellemzi. Ignótus és Osvát *Nyugat*-járól vagy Kassák Lajos folyóiratairól csakúgy elmondható ez, mint Tormay Cecil *Napkelet*-jéről vagy Herczeg Ferenc *Új Idők*-jéről.

Felfedezhetünk-e ilyesfajta határozott programot, művészeti, ízlésbeli szempontok, elvek, művészetpolitikai tendenciák konzekvens szolgáltatását a fennállása tizedik évfordulójához elért *Jelenkor* képzőművészeti rovatában? A megjelent mintegy száz számot végiglapozva – úgy tűnik – a kérdésre igennel kell felelnünk.

Azt a koncepciót, szerkesztői szándékot-célkitűzést, amely a *Jelenkor*-ban megjelent képzőművészeti tanulmányokból és cikkekből, a közlésre kiválasztott festmény-, rajz- és szoborreprodukciók hosszú sorából előnkbe rajzolódik, kevés szóval

talán úgy lehetne körvonalazni, hogy a folyóirat elsősorban a Dunántúl művészeti múltjának és a mai dunántúli művészeti életnek (s az itt működő, kiemelkedő kvalitású művészegyéniségeknek) ismertetésére, méltatására, népszerűsítésére törekedett. Ezen túlmenően azonban a jelenkori magyar képzőművészet egyéb jelenségeivel, eseményeivel és alkotóival is igyekezett foglalkozni, sőt – a terjedelmi adottságok keretei között – az európai művészet egyes kérdéseivel, prominens alkotóival (Kokoschka, Giacometti stb.) is, – a konzervatív-akadémikus-anakronisztikus irányzatokkal szemben állást foglalva a művészi kifejezés új útjait kereső, eleven törekvések mellett.

E bevezető megjegyzések után vegyük számba: a most lezárult két lustrumban mennyit valósított meg e programból a Jelenkor, s mi az, amiben olvasóinak adása maradt...

A folyóirat – amely a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának organuma – jellegéből és rendeltetéséből következően sűrűn közölte és közli a Baranya megyében és Pécssett tevékenykedő (Bizse János, Fürtös György, Gábor Jenő, Horváth Olivér, Kelle Sándor, Lantos Ferenc, Platthy György, Rétfalvi Sándor, Simon Béla, Soltra Elemér, Swierkiewicz Róbert, Zágón Gyula stb.) és az e tájról elszármazott képzőművészek (pl. Gyarmathy Tihamér, Keserű Ilona) munkáinak reprodukcióit. E festők, szobrászok, grafikusok, iparművészek tevékenységéről számos cikk, kritika, tárlat-beszámoló is megjelent (Bertha Bulcsu: Ösztöndíjas művészek kiállítása Pécssett, 1963/6; Hárs Éva: Simon Béla, 1964/8; Romváry Ferenc: Horváth Olivér munkái Pécssett 1966/3; Koczogh Ákos: Pécsi grafikusok a Dürer-teremben, 1966/12. stb.), ám több jelentős pécsi és dél-dunántúli művész (Bizse, Kelle, Soltra stb.) munkásságának tüzetesebb elemzése még várat magára.

Több kisebb esszé és cikk foglalkozott – a kiérdemelt megkülönböztetett megbecsülés hangján – a modern magyar művészet egyik legeredetibb és legszármotvőbb mesterével: Martyn Ferencel, akitől már az 1958 októberében megjelent első Jelenkor számban is szerepelt két nagyon szép tusrajz. Takáts Gyulától az 1960. évfolyamban, Haits Gézától és e sorok írójától 1962-ben, Bertha Bulcsutól és Vayer Lajos professzortól 1963-ban, Hárs Éva tollából az 1964. évfolyam 1. számában látott napvilágot Martynnal foglalkozó írás. – Meg kell azonban mondanunk, hogy ezek közül egyik sem vállalkozott a művész teljes életművének mérlegre helyezésére. (Bertha cikke Martyn porcelánműveivel foglalkozott, a többi a művész grafikaival, – Martyn *festői* pályafutását analizáló tanulmánnyal azonban ez ideig nem találkozunk a Jelenkorban.) Martynt egyébként – Rabinovszky Máriusz művészettörténésszel, Csont Ferencel, Takáts Gyulával, Fenyő A. Endrével, Redő Ferencel foglalkozó – izes, tömör cikkek és megemlékezések szerzőjeként is megszólaltatta néhány ízben a folyóirat.

Alaposak és igényesek voltak azok az értekezések, amelyek Pécs felszabadulás utáni képzőművészeti életét, fejlődését és a város közgyűjteményeit tárgyalták. Kiemelkedett az ilyen tárgyú közlemények közül Hárs Éva három folytatásban megjelent elaborátuma az 1965. évfolyamban: „A pécsi képzőművészeti élet húsz éve”, ugyane szerzőnek „A pécsi Modern Magyar Képtár” című kis tanulmánya az 1967/5. számban, Romváry Ferenc cikke a pécsi múzeum XIX. századbeli festményeiről az 1967. évi nyári kettős számban, Szabó Katalinnak, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársának írása a pécsi Modern Magyar Képtár szoboranyagáról (1967/9), Mendöl Zsuzsának a pécsi képtár nagybányai festményeiről szóló cikke (1967/10) és Pilaszanovich Irénnek a Pécssett őrzött Forgách Hahn Erzsébet-plasztikákról nyújtott áttekintése (1967/11.).

Jó pár publikáció foglalkozott a Dunántúl és a Balaton környék nagy, immár klasszikusnak minősülő mestereivel: Telepy Katalin: A Dunántúl Csók István művészetében, 1966/5; Heitler László: Beck Ö. Fülöp pápai kapcsolatai, 1967/1; Szij Béla: Vaszary János kaposvári kiállítása, 1968/1. stb. Örvendetesen sok tanulmány és cikk látott napvilágot a francia „Nabi”-k magyar küzdőtársáról, a hazai szecesszió vezető művészeről: Rippl-Rónai Józsefről; ezeknek sorát Kellner Béla „A Róma-hegyi ház”

című cikke nyitotta meg az 1959/4. számban. Kellner írását Kávássy Sándor és Takáts Gyula emlékeztetés értekezései, valamint Szij Rezső – az „Öreg hölgy ibolyacsokorral” alkotójának Kner Izidorral való kapcsolatát feltáró – közleménye követte, Kávássy Sándor pedig – „Medgyessy Ferenc Somogyban” című cikkében (1960/2. szám) – Rippl és Medgyessy kaposvári baráti együttléteinek dokumentumait is összegyűjtötte.

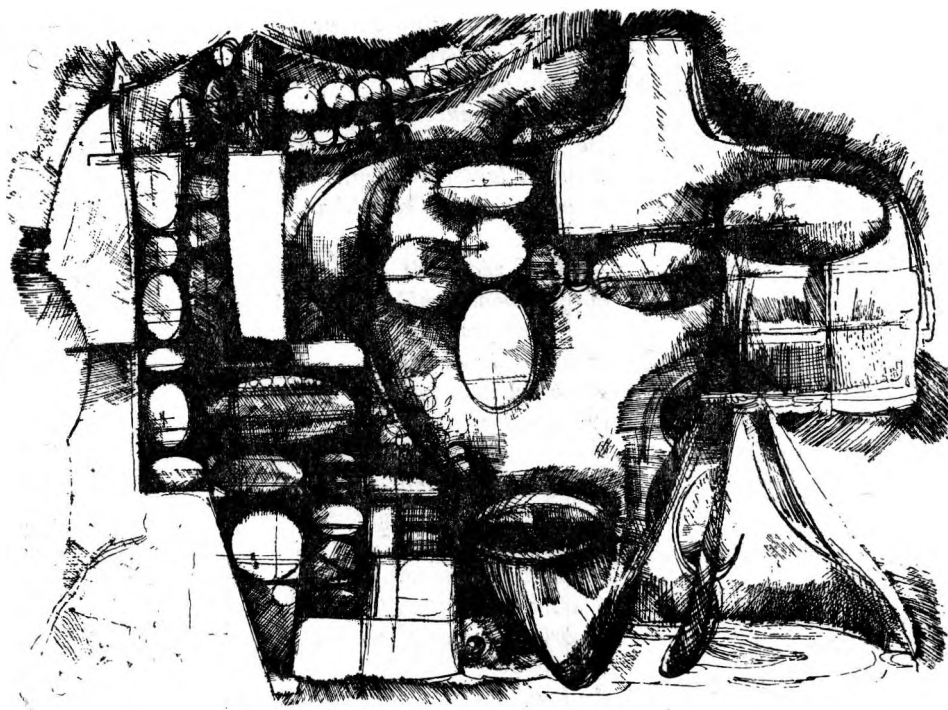
A Jelenkor szívügyének tekintette és tekinti Egly József művészetének minél több oldalról történő megvilágítását. Hárs Éva – Farkas Zoltán Egly-„minimonográfiá”-járól szóló recenziójában (1959/6. szám) – ezt olvassuk: „Egly nagyszerű művészetét, csodálatos festői génuszát ismertetni, – sokkalkal megismertetni a mai művészeti irodalom egyik legfőbb feladata.” A folyóirat igyekezett e feladatnak megfelelni. Az 1961-es évfolyam Takáts Gyula „Egly Józsefről, az emberről” és Varga Hajdú István festőművész „Emlékezés Egly Józsefre” című, a mesterről hiteles képet nyújtó memoárjait közölte; ugyanebben az évfolyamban e sorok írója Eglynek két barátjához (dr. Zombori Miklós műgyűjtőhöz és Szalai Zoltán festőhöz) intézett leveleit adta közre. A következő évek Egly emlékeztetének és oeuvre-jének szentelt értekezései közül kitűnt tartalmasságával Láncz Sándoré („Egly József”, 1963), amely a művész születésének 80-ik évfordulójára jelent meg és Bárdosi Németh János költőé („Ceruzasorok Egly Józsefről”, 1964). A mester halálának 15-ik évfordulója alkalmából (1966) további három – az egyedülálló Egly József-i művészet előtt tisztelgő – írás látott napvilágot a Jelenkorban: Passuth Krisztináé („Természet és társadalom Egly József művészetében”), Heitler Lászlóé („Egly József képei Tihanyban”) és egy fejezet Láncz Sándor készülő könyvéből, „A művész és kora” címmel. Úgy véljük, az említett Egly-tanulmányok között több olyan van, amely jelentős lépéssel vitte előre a magyar művészettörténetírás kulcs-teendői közé tartozó Egly-kutatás ügyét.

A Jelenkor nem csupán a pécsi és Baranya megyei művészekről, de a Dunántúl más részein élő alkotókról (Bartha László, Szentiványi Lajos, Áron Nagy Lajos, Takáts Gyula, Udvardi Erzsébet, Nyergesi János, Végvári I. János, Tóvári Tóth István stb.) is szívesen és rendszeresen közölt cikkeket, reprodukciók kíséretében. Különösen magvasak voltak Z. Szabó Lászlónak, Bertha Bulcsunak, Tüskés Tibornak és Losonci Miklósnak a mai magyar szobrászat élén haladó Borsos Miklósról írott cikkei, illetve a művésszel készült interjúi. Borsos remek tusraszjai is gyakran díszítik a Jelenkor számaint.

A XX. századi magyar művészet „nem-pannón” alkotóinak és áramlatainak bemutatása elől sem tért ki a folyóirat; ezt bizonyítják a Csontváryról, Gulácsy Lajosról, Pór Bertalanról, Czobelről, Ferenczy Béniről, Bokros Birman Dezsőről, Barcsayról, Dési Huber Istvánról, Ámos Imréről szóló, Keleti Artúr, Lehőcz Mária, Takács Imre, Timár László, Ungváry Rudolf és mások által írt tanulmányok, portrék, cikkek. Az alföldi festőkkel és a Gresham-kör posztnagybányai művészeivel meglehetősen keveset foglalkozott a Jelenkor (Kolta Ferenc: Rudnay Gyula néhány levele, 1961; Haits Géza: Szőnyi István, 1964), – annál többet viszont az avantgarde törekvések híveivel (Korniss Dezső, Bálint Endre, Vilt Tibor, Bolmányi Ferenc, Szántó Piroska, Illés Árpád, Csernus Tibor, Kondor Béla).

A külföld művészeti életéről már szórványosabban közölt írásokat a folyóirat; főként Haits Géza Chagall-cikkét (1963/11), Sztepanov Predragának a szpliti Mestrovics-galériáról szóló ismertetését (1965/2), Bajomi Lázár Endrénék a francia szürrealista festészetéről szóló kis esszéjét (1966/1) és Bodri Ferenc „Apollinaire és a képzőművészet” című hosszabb írását (1968/2) tartjuk említésre érdemesnek ezek közül. Több tanulmány és cikk foglalkozott Magyarországról elszármazott, nemzetközi tekintélyű alkotókkal: Major Máté professzor Breuer Marcell Lajos és Forbát Alfréd építészekről (mindketten Pécsen születtek), Sík Csaba pedig a nemrégiben elhunyt, az „École de Paris”-hoz tartozott Réth Alfréd munkásságáról számolt be egy-egy adatokban gazdag, sok novumot tartalmazó cikkben.

Az elmondottakból talán kitűnt, hogy a Jelenkor azok közé a magyar folyóiratok közé tartozik, amelyeknek a képzőművészet iránti érdeklődése élénk, s amelyeknek képzőművészeti „profilja” markáns. Természetesen jól tudjuk, hogy olykor hevenyészettebb, kevésbé elmélyült képzőművészeti tárgyú közlemények is nyilvánosságot kaptak (ilyen volt pl. az Andrássy Kurta János szobrásszal folytatott interjú az 1965/2. számban), s a Jelenkornak vannak mulasztásai is (így pl. alig foglalkozott Vass Elemér vagy a Pécsről elindult Vasarely-Vásárhelyi Győző életművével, s egyáltalában nem Mattyasovszky Zsolnay Lászlóéval), úgy véljük azonban, hogy nem a negatívumok, a fogyatékokosságok nyomták rá bélyegüket folyóiratunk művészeti rovatának tíz esztendejére, hanem azok a tanulmányok, cikkek és illusztrációk, amelyek – bízunk ebben – hozzájárultak művészetünk nemes tradícióinak (Rippl-Rónai, Egrý) ápolásához és a jelenkori magyar képzőművészet java (Ferenczy Béni, Martyn Ferenc, Borsos Miklós, az „Európai Iskola”, a szentendreiek stb.) munkásságának közkinccsé válásához.

MARTYN FERENC rajza

Az éjszaka kertje

*Az éjszaka kertjében a fák
Indulásra készen inganak.
A sűrű árbocok fölött
Ragyog a telihold.*

*És minden éjszaka
Holddal vagy holdtalanul,
És veretnek, áznak,
Hintáznak az árbockosarak,
És a lengő kerthajó
Kifuthat minden éjszaka.*

*Ne vessük hát, ha nappal,
Minden éjszaka után
Közelebb-közelebb
Nyomul a skorpió sereg,
Leghátul a három
Vezéróriás
Azt hiszi, bekerít.
De bármely pillanatban
Könnyű lesz behajózni:
Nem lesz nehéz a málha.*

*– Ilyen régimódi
Hajóra behajózni?
– Igazad van, de persze
Háromszáz év alatt
A korral nem haladt
Az éjszaka kertje.*

*Fekete fákat ingat:
Bizzuk hát rá magunkat,
És mire ideérnek,
Mire a ház leégett,
S a hajsza megkezdődött,
Csörögnek már a csörlők,
A hold úszik fehéren,
S ahogy tanultuk régen:
Húzzátok fel a horgonyt!
Isten veletek, partok!*

A MEGTALÁLT BIZONYOSSÁG

Jegyzetek Vas Istvánról

Az a korosztály – jobb híján nemzedék –, amelynek Vas István is tagja volt, súlyos tehertételekkel kezdte irodalmi pályáját. Míg az előttük haladó nagy nemzedék tanúja és részese lehetett Ady hatalmas összefoglalásának és Móricz sziklákat mozdítani kész prózai kísérletének, az ő indulásukra egy vesztett világháború és vesztés forradalom, majd egy recsegve-ropogva konszolidált, mindúntalan a válság felé tántorgó ellenforradalmi rendszer vetett árnyékot. Amíg Adyék nemzedéke azzal a jelszóval indult útjára, hogy mindent megnyerhet, ez a nemzedék azzal a biztos tudatal tette első lépéseit, hogy mindent elvesztett. Amíg Adyék a polgári demokratikus Magyarország megteremtéséért harcoltak, s ez az ő számukra közeli valóságnak látszott, addig ezeknek a fiataloknak a fasizmus ellen kellett gyarló fegyverzetükkel – a költői szó erejével – felvenniök a harcot. Adyék romantikus nagyotakarása az ő számukra illúzió volt már csupán, s „új utakat”, „új lehetőségeket” kerestek. Segítsükre volt, hogy az előttük járók már hozzákezdtek a világirodalom rendszeres meghódításához, feltérképezték a legjelentősebb pontjait, és kijelölték azokat az égtájakat, melyek felé érdemesnek látszott tájékozódni.

Bonyolult, rendkívül összetett hatásrendszer érte ezeket a fiatalokat már az első költői próbálkozások idején. Látniok kellett az otthonok összeomlását, a szülők hitének megingását, és tanúi voltak, amint ki-ki a maga lehetőségének és adottságának megfelelően megpróbálta minél észrevehetetlenebbé tenni a polgári életforma válságát. Érzékelték azonban azt is, hogy ezek a kísérletek csak a látszatot mentik, hogy a válság oka és magyarázata sokkal mélyebben rejlik, s megszüntetéséhez az egész társadalom alapjait kellene megváltoztatni. Innen, ebből a forrásból táplálkozik első-sorban az apák és fiak ellentéte, ezért menekül a közgazdasági pályáról a fiatal Radnóti, Kolozsvári-Grandpierre és – Vas István is. És éppen ez a keserű felismerés, a tehetetlenség e korai belátása motiválja majd költészetüket egészen a felszabadulásig.

Vas István jellegzetesen „városi költő” volt indulásától kezdve. Kicsit ironikusan, kicsit szomorkásan így zengett ki hangja az idillikus nemzedéki kórusból:

Nyáj és pásztor, ház körül apró csirke, galamb –
 Énkörülöttem nem vala természet, csak a gang.
 Emlémem ma, az elmúlt éveken át idehajt
 Nagyságát, szobalányt, egy egész nagy pongyolarajt,
 Házmesterszót, vad porolást, és konyhaszagot,
 Jó emléket az egy kávépörkölte hagyott.

(Levél a szabadságról)

A nagyváros lüktetésének élménye magyarázza, hogy sokkal alaposabban megismerte a polgári életformát és annak kiüttlanságát, mint legtöbb nemzedéktársa. Sosem találta meg az idill vigasztalását, nem lehetett élménye a pásztorok és nyájak, a „napfürdőtt szűzek” világa, de talán először hallhatta *Bartók* ismeretlen tájakat, világokat, ősi eszményeket megzendítő népiségét. A *Nehéz szerelemben* így vall a *Bartók*-élményről: „*Bartók zászlója volt modernségünknek, s Bartókhoz hozzátartozott az a fajta ismeretlen népdalkincs, amelyet ő hozott fel a mélyből.*” A polgári család könyvespolcán sorakozó *Jókai* kötetekből szívta magába azt a bonyolult

ható romantikus élményt, amelyet Jókai minden olvasója megsejdit, s melynek varázsa felébredve még sokkal kesernyésebb a kiábrándulás. Vasra elsősorban Jókai világának áttételes erotikája hatott, és saját bevallása szerint ez a hatás egy ideig visszazengett költői világában. Mint városi gyerekek az a szerencse is osztályrészüll jutott, hogy kiváló magyar tanár, *Vajthó László*, a később sok port verő nemzedéki antológia összeállítója – segítette tájékozódni a magyar irodalom nemzeti hagyományai között. S ha e hagyományokat eleinte nem is becsülte sokra, már ekkor rá kellett ébrednie, hogy irodalmunk fejlődését mindvégig a forradalmi gondolat hajtotta előre. S ha e „forradalom” nevében s gyermekes dacból Arany Jánost ki is seprúzta volna a Parnasszusról, valahol mélyen mégis el tudta választani az értékeket az értéktelenektől. Bizonyára tanára ösztönzésére kezdte el olvasni *Tolsztojt*, aki „mint sívó vizmadár röppent végig ifjúsága egein”, majd mohó szerelemmel *Dosztojevszkijt*, akiben felfedezte a sokat áhított modernség őst. S a híres Győző-féle antikváriumban akadt kezébe Kassák *Dokumentumának* egyik példánya, melyből az a fajta modernség sugárzott feléje, amire kimondhatatlanul és egyelőre megfogalmazatlanul – részben *Whitmann* költészetének ismeretében – vágyott. Az önképzőkörben Kassákról készített előadást, s dicséretet is kapott érte, majd hamarosan eljött a nagy pillanat, amikor személyesen is megismerte a magyar avantgard vezéralakját. Ez a találkozás egész életére döntő élménnyel ajándékozta meg, hiszen Kassák fedezte fel költői tehetségét, s Kassáknak köszönhette a másik felfedezést is, hogy a gyökerétől, előzményeitől és hagyományától megfosztott költészet nem az igazi. Keserű, hosszú időn át érlelődő felismerés volt ez, melyet bizonyára az is siettetett, hogy megismerte a *Kommunista kiáltványt*, majd tudatosan kezdett tájékozódni a marxizmusban, és ráébredt, hogy a polgári társadalom válságát csak a kollektívum összefogása oldhatja meg. Kassák modernsége csiszolta ki benne ars poeticáját, amelyet később, „rímes korszakában” is megőrzött: „*Többnyire az volt a becsvágyam, hogy a lehető legbonyolultabb tartalmat a lehető legegyszerűbb formában tudjam közölni*”. A bonyolultságot kétségkívül a *Dokumentum*, majd a *Munka* körének élménye sugallta, az egyszerűségig azonban nagy utat kellett megtennie, s vállalnia kellett a szakítás ódiáját is.

Bizonyára sok oka lehetett, hogy a fiatal Vas István, aki eleinte rajongó szeretettel közeledett Kassákhoz és köréhez, végül mégis eltávolodott mesterétől, s inkább választotta a *Nyugatot*, amely pedig az annyira megvetett „hagyomány” őrzője volt ekkoriban is. Vas azonban Zelkkel együtt megőrizte azt a tudatot, hogy az igazi költőnek vállalnia is kell valamit, s lehetőségei szerint költészete eszközeivel harcolnia kell a fennálló világrend megváltoztatásáért. Ebben a tudatos világalkító szándékban előzte meg nemzedéktársait, mint ahogy Zelkkel kötött barátságának tényével is, hiszen ez a barátság volt a *Nyugat* későbbi harmadik nemzedékének első önkénytelen egymásra találása. Első kötetének hangja ezért is változatosabb, mint a többieké, akik ugyancsak 1932., 33. körül publikálták első versgyűjteményeiket, mint Vas az *Őszi rombolást*. A szakítás dokumentuma ez a kötet; az *Egy erős férfihoz* szinte misztikussá növekvő képében nem nehéz Kassákra és a kassáki eszményektől való elszakadás gesztusára ismernünk. S ugyanakkor a keresése is, a „rímtelen korszak” után Vasnak meg kellett hódítania a magyar nyelvi hagyományt és benne a költészet hagyományát is. Verseiben minduntalan egymásba játszik az objektivebb, szárazabb, leíró elem és az újonnan megtalált látvány szinte kirobbanóan gazdag pompája:

Látod, hogy ősül már. Folyó arany
A fény fölötted. Üvegtálra van
Rakva a sok pompás gyümölcs, az őszi,
Szerelemnél szíved jobban üdíti.

Ott zengenek ezekben a versekben *Illyés Nehéz földjének* fölszabadító lomha jambusai is, melyek az egész fiatal generáció számára a modernség és a hagyomány szintézisének jelképévé váltak, s egy talán szűken, de őszintén értelmezett magyar-

ság-eszmény megvalósulásának példájává. Vas István 1929 telén Bécs felé utazva ismerkedett Illyés kötetével, s ez a felismerés vezette rá végül – a személyes ellentéteken túl –, hogy szakítania kell a kassági személytelenséggel – amely talán nem is volt személytelenség –, és egy tágabb világot kell maga köré írnia, olyat, amelyért tenni lehet és tenni kell:

Egy osztály ébred, élőködnek rajta,
A nyárspolgár kollektív arcot ölt.
Szamar, oroszlánbőrbe öltözött,
Gyom, dudva, gaz és új termés között.

(Érdekes, s a magyar költészet motívumrendszerének megfigyelése szempontjából hasznos vállalkozás lenne összehasonlító elemzés segítségével megfigyelni, hogy szinte az összes fiatal költők miképp szakítanak ekkortájt a szabad verssel, hogyan kezd műveik formája kötődni, s előbb csak tudattalan emlékképp, később tudatosan alkalmazott formában hogyan lesz uralkodó elemmé a ritmus. A Jóság költői, Radnóti költészete mind átment ezen a fejlődési fokozaton. A ritmus versebe épülésével egyszerre a fiatalos s gyakran csak költői minták nyomán vállalt és megénekelt pesszimizmus hogyan találja meg a maga levezető csatornáját az idillben.)

„Nem politikai útmutatást kerestem a Nyugattól, hanem az új költészetet” – írja Vas a *Félbeszakadt nyomozásban*. De Babits *Baloldal és nyugatosság* című programcikke is visszhangzik benne, s érzi, hogy ő is a szabadgondolkodású kisebbséghez tartozik majd. Kosztolányi költészetének ízeit, zamatát kezdi felismerni, s az *Őszi reggel* motívumaira (*Ezt hozta az ősz / Hús gyümölcsöket üvegtálon*) nem nehéz ráismerni Vas Őszi pompájában. Itt, a Nyugat olvasása közben eszmél rá, hogy a „modernség nincsen külsőségekhez kötve, és nem egy szekta monopóliuma”. Kosztolányi színeit, költészetének változatos izzását érezte modernnek, s mellette a fiatal *Gelléri Andor Endre* tündéri varázslatát, amely ugyanakkor a legracionálisabb józansággal is érintkezett. S a Nyugattól érte a másik döntő felismerés is: *Erdélyi népiessége*, amely ekkoriban az egész magyar költészetre hatott valamilyen formában. Erdélyi „közvetlen beszéde”, „gátlástalan érzelmessége” eleinte csak kuriózum volt. Később azonban mind többen ismerték fel, hogy a költői szemlélet és kifejezés-mód új lehetőségeit rejtje magában, s felidézi – modern köntösben – a romantikát is.

Talán erre a tudatosodásra célzott a Vas Istvánt költővé üto *Németh László*, amikor *A magyar líra 1932-ben* című írásában ezekkel a szavakkal jellemezte költészetét: „Van néhány férfias versszaka... gondolatai, emlékei, egyéni árnyalatához makacsabban ragaszkodik, verssorai nemcsak folynak, hanem itt-ott medret is vésnek”. És néhány sorral arrább a fiatal költészet egészéről mondja ki mélyen szántó, hiteles és igaz bírálatát: „Amikor kritikusi pályámat kezdtem, a fiatal költők verseiben az élet még személynév volt, s az Álom és Valóság úgy csatáztak, mint Toldi és a cseh. Ady akkor még javában tombolt, s a fiatal költők első lépésükkel a szimbolizmus kísértetjárásába tévedtek. Ezek a legfiatalabb költők mintha sose olvasták volna Ady verseit. Vasnál itt-ott megcsillan a babitsi tájleírások emléke, de különben abban a lírai légkörben élnek, amelyet az Erdélyi–Illyés-nemzedék alakított ki. Ez a légkör egészségesebb, mint Adyé. A fiatal költőt a tárgyi világba helyezi, megkíméli a forma és az egyéniség-kitalálás fáradalmától, valódi tájakról, élő alakokról írhat, s nem kell röstellkednie, ha alexandrinban vagy éppen hexameterben ír. Álláspontja egyszerű, emberi. Egy ősi Adám-élet mértékével méri a környező világot, s ha forradalmár, az eltorzított Adámért az. Megszabadult a pózoktól és az új líra cifra nyavalyatárseitől. Kirekesztheti a hangját, megoldhatja a szívét.”

Vas István költészetének első korszaka kétségkívül a „hang kirekesztésének” és a „szív megoldásának” kísérlete. Nem az objektív, elszemélytelenedő lírai magatartás kifejlesztését tartotta céljának, hanem azt a fajta izzó, de mégis korlátok között tartott, oda szorított költői magatartást, amely ugyanakkor sokak nevében és sokak érdekében szól. A vele egykorúak nagy része inkább elhúzódtott ekkortájt a

világtól, s riadtan figyelte a fasizmus előretörésével párhuzamosan az embertelenség nyomasztó térhódítását. Vas az Őszi rombolás egyik szép versében, a *Tanúságban* így válaszol a kor hívására:

Lásd, ha lehetne, nem így vádolnám én e világot,
Pusztító tűz volna a szó, gépfegyver a versláb,
Ám aki gyöngé vagyok, legalább így teszek tanúságot,
S tiszta ha nem vagyok is, nézd, elfordultam e földtől.

Már első verseiben is megfigyelhetni a konkrétságra való törekvését, nála a kép mögül sohasem mozdul el a valóság, sőt az adja a keretét, összefogó erejét. Tudatosan – ez talán még a Munka-kör hatása – a prózai valóságot akarja versbe olvasztani. Amikor egyik berlini barátjához ír költői levelet, szinte hivatkozik ezzel:

De tervem az még van, és mennyi féle!
Novella-ciklus, esszé és regény.
Kalász, melyből nem lehet már kéve,
De mégis él, és integet remény,
E februári álmos, kormos ég
Ködébe tarka szappanbuborék.

„Bár természetből nem volt épp kemény / Bús elszántsággal megmaradt helyén” – így jellemzi magát az Őszi rombolás időszakában. Pedig e szürkén megfogalmazott, s tudatosan sötét háttérrel megrajzolt „bús elszánás” mögött már új színek is villóznak. Egyrészt az antik költészet hatása, melyet Vas *Catulluson* keresztül érzett meg elsősorban, s míg a többi fiatal inkább a horatiusi életfilozófia és a vergiliusi lankák vigasztalását hirdette, ő a catullusi személyesség és modernség hajszálcsövein át teremkenyült meg. Ekkortól válik verseinek visszatérő, központi problémája az értelem és érzelem ütköztetése, s igyekszik a dolgokat, eseményeket az értelem kontrollján át vizsgálni és vizsgáztatni:

Mindig az értelem követ gyötrődve,
Faggatva, hogy boldog vagy-e valóban?
S hiába állsz büszkén magas tetőn,
Legszebb idődet ész emészti, vájja,
Szép mámorodból eszmélsz megvetőn,
S eloszlik már a boldogság homálya.

(A boldogságról)

Nehéz költői utat választott ezzel Vas István, sokkal nehezebbet, mint a pillanat ihletéből táplálkozó és abban felejteni, újjászületni képes, magas hőfokú izzással alkotó lírikusok. Lára ez is, de mélyebből indul, és mélyebbre ás le, amikor vállalja a „boldogtalanság kinját”, a folytonos harcot, amelyet a mélyből a magasság meghódításáért vív. *Füst Milán* ennek a lírai magatartásnak egyik előzménye, s nem véletlen, hogy róla, költészetéről a fiatal Vas írta az egyik legalaposabb, sok vonatkozásában máig is érvényes tanulmányt, a *Füst Milán olvasásakor*-t. Füst vezette vissza végleg a magyar költői hagyomány teljességéhez, s az ő példájából ismerte fel végérvényesen, hogy a modernséghez épp a hagyományokon keresztül visz az út, s meg kell teremteni hozzá a forma olyan új szintézisét, amely egyszerre olvasztja magába a múltat és a jövőt. *József Attila* – akit sok kortársához hasonlóan Vas István sem ismert fel idejében, de ő veszi is magának a bátorságot, hogy ezt elismerje – ekkortájt mondja ki a modernség egyik alapelvét – és ez a jelmondat a mondanivaló és a költői forma szintézisének igénye: *Hörpintek valódi világot / habzó éggel a tetején*. Ehhez a felismeréshez, ha nem is ilyen tömör, evidens megfogalmazásban, Vas István is eljutott a *Levél a szabadságról* című kötetben:

Minden, ami színes, minden tűzijáték
Lassan elmúlik,
Így leszünk sötétek, egyre sötétebbek
A végső utig.

S amikor köröttünk minden, ami csillog,
Mind csak semmiség,
Megtörve is ketten elérjük az élet
Fénylő tetejét.

(Évtordulóra)

Az elmúlás gyakori emlegetése, a magány fel-feltűnő tompa színe még a költői köz-hely. A költő néha még hallja a múltból „zenélő” emlékeket, s „hajlik a szélben, mint a nád”. Valójában azonban megkezdte teremtő küzdelmét a szóért, a formáért, a versért, azért a sajátja, s a saját kifejezésével, formájával gyökerezhetik általa a valóságba. Az egész nemzedék ekkortájt kezdi meg ezt a teremtő küzdelmet. Egyfelől szabadulni akarnak a világ szorításából, s a valóság keserű béklyóiból kiszabadulva szeretnének maguknak tisztább, szebb világot teremteni. Ennek útja a *bukolikus idill*, a berzsenyies tompa, mély színekkel dolgozó tónus feltámasztása, a pásztori élmény újraálmodása. Vas költészetéből – az okokra már utaltunk – ez jórészt hiányzik. Az ég kékje, a nap izzása, az emelkedés és zuhanás számára mindvégig a valóság élménye marad, a valóságból kell kikovácsolnia a maga számára azt a világot, melyet a többiek számára az idill és a pásztorság kínált:

Majd egyre később jó a hajnal,
Egyre korábban alkonyul,
Még zúg a nyár, de zöld tarajjal,
Az ifjúság is elborul.
Az ősz zendíti énekét
S hever köröttem szerteszét
Egy-egy színes kagylódarab.
Tengerből, nyárból ez marad.

(Nyár)

Ezekből az összetört színes kagylódarabokból kellett kiformálnia a maga költői világát, és épp ez a tudatos formálás magyarázza, hogy Vas István, noha sok szál fűzte nemzedékéhez, valahol mégis mást, bizonyos vonatkozásban korszerűbbet alkotott, mint kortársai. „*Elég nekem az élet rése / A pillanatnak csilló fénytörése*” – írja magáról ekkortájt, s ezzel figyelmeztet költészete ekkori korlátaira, s közegére is. A pillanatok költészete az övé: egy-egy verssorában magasfokú szépséggel szárnyal fel a gondolat, a következőben azonban ismét szürkébbnek, egyhangúbbnak érezzük. Tudatosan vállalt ez a fajta költői attitűd, s hogy túlléphetett rajta, hogy új színekkel, új elemekkel gazdagíthatta, abban nagy része volt az antik költészettel való második találkozásának, amelyet tulajdonképpen egy kritika, a *Horatius noster*-ről a Nyugatban közölt ismertetése segített elő. Az Új Írásban maga beszél erről *A fordító naplója* című írásban, és arról is, hogyan lett a Horatius noster egy újfajta antikizálás – ez a *Szigeténél* és a kerényizmusnál sokkal gazdagabb programot hirdetett – kezdete, s *Trencsényi-Waldapfel Imre, Radnóti Miklós* és a többiek hogyan kezdtek előbb csak az antik műhellyel ismerkedni, s hogyan fogamzott meg bennük később egy nagy költői béke-anthológia terve. A *Hajnal* című versben Vas már egy-másba játszatja az antik ihletést és a mát, s a kettő szintéziséből alakítja ki a vers kicsit groteszk, de őszinte látomását:

Ezüst szekerek sűrű hadsora vágat,
Eloszlik az éjben, ahogy menekül,
Minden kocsin antik fegyveres ül,
Aki üzi az éjszínű, szép paripákat.

Így elfut az éj rohanó szekerekkel,
Két felleg az égen, azok nyelik el.
Nagy, szürke, lebernyeges őreivel
Túlhan bevonul már lassan a reggel.

És minden eloszlik: az álomi képek,
Oldódnak a mézízű éji regék,
Már huszonöt év viszi vert seregét,
A semmibe foszladozó suta népét.

Ennek a néhány fiatalnak, akik a Horatius noster körül izlelték meg az antik költészet varázsát és mondandóját, Horatius és a többiek költészete nem a világtól való menekülés sánca lett, hanem éppen a világra való ráismerése. Az antik ihletés fényében gazdagabbnak, igazabbnak látták a világot, s korukkal ezt a kort szegezték szembe, mint az emberség, a humánus példáját. A *Korunk-anthológia* bevezetésében Fejtő Ferenc nagyon helyesen látta meg Vas antik izlésének ezt a vetületét. (A *Korunk-anthológiának* egyébként szintén nagy jelentősége volt a fiatal költők nemzedékké szerveződésében és izlésfejlesztésében: ekkor kerültek verseik egymás mellé, s felismerték közös jellegzetességeiket, s azt is, miben különböznek egymástól. (Ez a humanista törekvés segítette világra a rövidéletű *Argonautákat*, melynek Vas István is munkatársa volt.) A költői kapcsolatok bővülése mellett a versek vallomásában is megfigyelhetjük a tartalmi, szemléleti bővülést. A *Menekülő Múza* (1938) már Vas István költészetének új állomása: képei sokkal gazdagabbá válnak, sejtelmessé színezi őket, s ezzel a valóságot is sokkal gazdagabbnak tudja ábrázolni. A *Luxemburgi emlékek*ben például nagyon szépen megfigyelhetjük költői eszközeinek bővülését, anélkül hogy a valóság veszítene hiteléből és jelenvalóságából:

A tóban egy-két fáradt Múza fürdött,
Én meg csak néztem azt a drága fürtöt,
Repült a szélben, mint sötét madár.

A kastélyban már gyújtották a villanyt,
A lombok közt halk búcsúszava villant,
S az éjbe tűnt a lány, a kert, a nyár.

Nehéz szabadulni ennek a képnek telítettségétől, varázsától. A fénybe boruló kastély képét a valóságból kölcsönözte a költő, a sötét madár – s az arra valósággal rimelő – búcsúröppenés azonban varázslat, s ezt a varázslatot alighanem az antik élmény, elsősorban a vergiliusi látomás szabadította fel Vas Istvánban. A verseken azonban minduntalan átcsillamlék a valóság, előbb csak játszi fényekben, mint a *Nyárban*, majd egyszerre feltör a keserű – a korból motivált – vallomás:

Köröskörül a táj finom
Titkos zenéje elakad,
A pontos indulat keres
Nehéz sötétlő szavakat.
A nimfa fázik, menekül,
Alkonyi pára, színezüst,
Elrejtí lenge lábnyomát
Fekete ének, őszi füst.

Ha valaki megírja majd a magyar irodalom történetét – csak versekből, ez a költemény nyilván korjelző lesz majd: azt a pillanatot fejezi ki, amikor a közeledő világháború egy nemzedéket önmagára eszméltet, s a Múza szokellésének látványa helyett a „pontos indulat” kifejezésének szükségére ösztönöz. A fiatalok költészetében megfigyelhetni ekkortájt a kifejezések tömörségét, a lényegre való törekvést: a költői képek egy tömbből metszettek, kontúrjaik élesen válnak ki a háttérből. Szinte közhelyként hat ezekben az években az ilyesfajta kifejezés, mint például Vas *Őszi énekében*:

Az éjszaka is tisztább és keményebb,
Az utcán ottfelejtett pocsolyák
A földön égő tűnemények,
Hold kergeti a felhők gomolyát.

Minden kornak megvan a maga lírai szókészlete, szókincse. Ez a kor pontosságra, a keménységre készítette a költőket. Ennek a költői nyelvnek őse kétségtelenül József Attila költészete, a *Külvárosi éj* vagy a *Város peremén* képrendszere. Előbb csak öntudatlanul, majd egyre határozottabban, végül szinte parancsoló szükségszerűséggel épül bele ekkortájt a fiatalabbak költészetébe az övé, mint a lényeg, s a költői hivatás megfogalmazásának paradigmája. Itt találkozunk majd Radnóti nagy verseivel is, melynek tömörítő eljárása sokhelyütt emlékeztet József Attiláéra, s itt kapcsolódnak bele hagyatékába Radnóti nemzedéktársai – közöttük Vas István is, akik a maguk képére és hasonlatosságára gyúrnak át költői forradalma eredményeit, de ezek azon túl ott élnek és hatnak bennük.

„Csupa leszorított akarat”, „mennyi láng, mennyi indulat” – ezek a kifejezések tűnnek fel a Menekülő Múzsában, mintegy perelve a cím jelképével. Újra meg újra előbukkan az idő problémája, az időé, amely sürgeti, kényszeríti az embert, hogy tegyen valamit, és figyelmezteti is, hogy „*dohogásra, zokogásra / Kis időd ne vesztegeds el!*”. A költőnek rá kell ébrednie, hogy a valóság kegyetlen racionalizmusa betör költői világába. Ezért is írja ironikusan a címadó költeményben:

Versemből tűnjön el az áradó valóság,
Te, Múza, fogj kezen, hogy innen elvigyél.
A szép mezőkre fuss, hol nyílnak még a rózsák,
Hol senkit nem követ, nem üldöz, nem ítél
Detektív és ügyész, szegénység és hatóság.

Az olvasó már-már hinne a költői felszólításnak, amikor az utolsó sor józan képe visszahozza a valóságba, amely már a börtönök valósága.

Berzsenyi felfedezése Vas István nagy költői nyeresége, a nagy előd leszűrt, mégis izzó klasszicizmusától reméli azt a vigasztalást, amely túlegítheti a megpróbáltatásokon. *Halász Gábor A század gyermekeiről* szólva talán túlzottan is kiemeli a vigasztalást remélő és váró hangokat, amikor passzívnak, s a kor valóságától elfordulónak, attól bénultnak érzi az új költőket – közöttük Vas Istvánt is. Ma már – az évtizedek távolából – nem nehéz megérteni, hogy az elfordulás voltaképpen a költői hang gazdagítását eredményezte, s olyan humanista tartást alakított ki, amely legalább is pajzs lehetett a korral szemben.

A műfordítás, a humanista hagyomány beemelése irodalmunkba, ekkortól válik a költők központi problémájává. Ez a nemzedék, amelynek Vas István is tagja volt, a világirodalom minden égtája felé tájékozódott, hogy olyan élményre, olyan orvosságra leljen, amely segítheti korában. A *Hét tenger éneke* című kötet bevezetésében írja erről Vas István: „*Nemsokára erősebb szerekre volt szükség. Elkövetkezett az az év, melyben közvetlen közről érintett a társadalomból kivetettség és a haláltánc élménye, s ekkor Villon-fordításomon keresztül sikerült úgy farkasszemmel nézmem a világgal, ahogy a magam szemével talán képes se lettem volna – mindenesetre*

nem volt már módom rá. És aztán hirtelen az a feloldódás és felülemelkedés, amit Apollinaire tündéri grotesksége, varázsos újszerűsége tett lehetővé. Éppen a németek párizsi bevonulásának idején jelent meg Radnóti-val-közös Apollinaire-kötetünk Picasso Apollinaire-rajzaival – milyen vigasz és elégtétel volt a vigasztalanságban!” – Milyen furcsa érintkezése a véletlennek – vagy inkább a műfordítás tudatos aktualitásának, hogy ugyanakkor jelenik meg az *Erasmus és magyar barátai* című kötet is, egy ismeretlen humanista *Desiderius Desiderii* bevezető költeményével, amelyet ugyancsak a németek győzelme inspirált, s amelyről csak legutóbb derült ki, hogy a könyv szerzője, Trencsényi-Waldapfel Imre rejtőzik mögötte. Vas István még a razziák idején is fordít, Shakespeare VI. Henrikjének tolmácsolásába kezd, s őszinte átéléssel írja le a félelmetes szavakat: „No, feketedj el ég, nap, éjre változz!”

S közben lassan születnek – olykor alkalmi antológiák, például a *Költészet* kötetei számára – a versek, melyeket később a *Kettős örvény* című kötetben gyűjtött össze. Kettős alapélményük van ezeknek a verseknek, egyrészt a félelem látomásai, mint a *Gyertyaszentelői elégia*, a *Jákob panaszaiból*, a *Nincs híd* és a többi egyetlen ihletből fakadó mű.

Tömény ize részegít engem a halálnak,
Az életet nem őrzi már, csak e párlat,
Kihull a világ a goromba szitán.
Csontvázam hasonlít az árva kereszthez,
Ideges vonzás, majd ha eleresztesz,
Indulhatok én is az árnyam után.

(*Gyertyaszentelői elégia*)

A „vérszínű világban” álló költő feje fölé félelmetes árnyat húznak az égen rohanó repülők. Ő azonban az „önelemzés keskeny üregében” is vállalja sorsát, a költészet kínját, melyről Radnóti írja oly szépen *Második eclógájában*:

Írtam, mit is tehetnék? A költő ír, a macska
miákol és az eb vonít s a kis halacska
ikrárt ürit kacéran . . .

Ezekben a szinte titkon, napló helyett és naplólól írt versekben az elődök hangja is visszazeng: Berzsenyi a *Kérdezed, barátám* elégikus hangulatában, Vörösmarty a *Vérszínű most a világ* hatalmas bevezető látomásában és József Attila is a *Gyertyaszentelői elégia* téli képében. Ez az egyre gazdaguló, táguló költői világ azonban egyre jobban sötétül, ráveti árnyát a közeledő háború, amely már a Kárpátok felé közeledett:

Eső zuhog. Ágyúk, lovak és katonák
Vonulnak kifelé a Kárpátokon át –
Bár félni ne félnének!
Föld, víz, ég, siratja őket minden elem.
Szívemre, agyamra zuhog a félelem,
S pusztulnak a vetések.

(*Ének a félelemről*)

Valahol a nyugati országúton vonul már a halálraszánt menet, s a költő, Radnóti Miklós, húnyt szempillái mögött maga elé képzei a régi hűs verandát, ahol a béke méhe zöng, míg hül a szilvalekvár. S talán ugyanabban a pillanatban írja Vas István – aki Radnótinak egyik legbensőbb barátja volt –, más szituációban, de szinte ugyanezeket a sorokat:

Mindig te vagy,
A szép zöld dongó, akit megfogok,
A lehetetlenség, mely fellobog,
És te vagy minden kép és gondolat
Húnyt szempillám alatt.

(Füstön át)

Nagy kár, hogy az élők iránt való kegyetlen kegyelet mindezideig senkinek sem jutatta eszébe, hogy össze kellene már állítani azt a költői anthológiát, amely 1944 verseit tartalmazza. A szenvedés kisajtolta versek alighanem a magyar költészet nagy korszakát idéznék . . .

Még néhány hónap, s végképp „pincékbe búvik a gyáva Európa”. Itt éli át Vas István is az ostrom szörnyűségeit, s noha „életének keretei rommá válnak”, mégis mint sajátjait írja le a VI. Henrik szavait:

York napsütése rosszkedvünk telét
tündöklő nyárrá változtatta át.

*

Ebben a „tündöklő napsütésben” kezd neki a *Márciustól márciusig* című kötet összeállításának, s ekkor írja nagyszerű tanulmányait a *Magyarokban*, amely ugyan határozott arcél híján, de összegyűjtötte mindazokat, akik a Nyugat hagyományait őrizték. Ő vállalkozott arra is, hogy az újra induló, bénaságából feleszmélő irodalom körképét megrajzolja: „*Ne csaljuk magunkat, éppen úgy, mint gazdasági életünkben, az irodalomból is hiányoznak a termelő-eszközök, a békebeli agyak. Az elszegényedés négyfelől következett be. 1. A nemzet nagy energiatobzódása korán megszűnt, a Nyugat óriásai a háború kezdetére kihaltak, ötvenedik életévük körül, legteltesebb munkakedvükben. 2. A magyar hitlerizmusnak sikerült kiirtani fiatalabb európai származású íróinknak körülbelül a felét. 3. Az úgynevezett népiesek fele viszont az elmúlt években úgy kompromittálódott politikával, hogy legalábbis egy időre kénytelen volt kikapcsolódni irodalmunkból: másik fele pedig most bonyolódik bele talán végérvényesen a politikába. 4. Végül nem lebecsülendő az irodalmi elszegényedés kapcsolata az anyagi elszegényedéssel.*”

A felszabadulás utáni magyar irodalom első korszaka körülbelül 1945 és 48 közé datálható. Az első időszak az eszmélésé, amikor a fővárosból lassan tűnedeznek az ostrom romjai, s a költők kezdik felismerni, hogy legfőbb rendeltetésük írni, ezzel szolgálni az újjáépítés munkáját. Vas egyik legszebb versében, az *Éjfél utánban* vall ezeknek a napoknak várakozó hangulatáról, és a felismerésről:

Letettem a tollat. Richard és Anna
Fejemben vívják szócsatájukat.
Éjfél. Lent, szemközt, egy fekete, sanda
Kutya a telehold felé ugat.
Az utcát vastag méz árasztja el,
A kapualjak, házak mind zenélnek,
S harmónikára pattogón felel
A szláv ütemű katonás karének.
.....

A lenti utca holdasulva szépül
Éjfél után regényes rajzú csenddé.
Az új városba szenvedve beépül
Új életem Kőműves Kelemenné.

Ne csak nyomdában szült, hiú kötetből
 Zengjen szívem többszólamú zenéje,
 Áradjon majd a lüktető kövekből
 A tomboló villannyal teljes éjbe.
 Tudod-e, hogyha este egymagad
 Sétálsz eső után a réten át,
 Mit hallasz, tücsökciripelést-e, vagy
 Az illatozó, boldog rét dalát?

Körműves Kelemenné jelképének felvillantása, majd a verszárlatban a kép kiszélesítése jelzi, hogy a költő azonosulni akart a megújuló világgal, mint ahogy a legtöbb költő ekkoriban igenlően kapcsolódott bele a megújuló irodalmi életbe. Az irodalom-politikai harcok, előbb *Révai József* Ady-értékelése, majd *Lukács György* Babitsról és a babitsi magatartásról rajzolt képe aztán hamarosan polarizálta az egységet, megosztotta az írókat. Az írói pártosság – és annak helytelen értelmezése pedig heves vitát robbantott ki. Vas István ebben a vitában a költészet elvontságáról írt, arról, hogy nem szabad a költőktől azt várni, hogy tüstént használható fegyvert adnak a párt kezébe, mert az irodalom bonyolult, áttételesen tükrözi a valóságot, felel a valóság hívására. Az irodalom és a marxizmus viszonyáról Gáspár Endrével és Szigeti Józseffel folytatott vitája azt is jelezte, hogy a vitamódszerek még nem kristályosodtak ki, a személyes, indulati elem, a vélt igazság védelmezése még az érvelés nagyobbik részét tette ki, mint az objektív igazság keresése. A korszakot végeredményben persze nem ezek a viták határozták meg, hanem a művek, a versek, melyekben az alakuló és fejlődő valóság tükröződött, s melyekből, ha nehezen is, de kiolvasható egy korszak lírai élettrajza. Egy olyan korszaké, melyben költő hunyorogva tekint szét, próbál tájékozódni, és megkísérli megtalálni a maga helyét:

A kábult költő hunyorogva néz szét:
 jaj, mennyi szenvedés és mennyi új tabu!
 És reszket és kitörni kész a részvét,
 de meggyávul és gödrébe visszabú.

(Utóhang)

Aki igazságosan akar rendet teremteni e korszak bonyolult irodalmi jelenségei között, alighanem azt a kérdést oldhatja fel legnehezebben, mennyire voltak hibásak a költők ebben a „visszabúvásban”, mennyire béklyózták őket a hagyományok, s mennyire hibáztathatók ezért az irodalompolitika torzulásai, amelyek nem engedtek időt a költők egy részének a tájékozódásra, s arra, hogy beidegzett félelmüktől megszabadulva vehessenek lélegzetet az új és friss levegőből. Tény, hogy a versek motívumai, sőt motívumrendszerei erről a táguló igényről vallanak – Vasnál is, a többiekénél is. Ahogy ő az észhez fordul ódájával, az már az új valóság elfogadásának és igenlésének gesztusa:

Mint párházak után a gyönyör mákonyát
 A tisztuló tudat formáira cserélve:
 Vad alvilágokon, nagy éjszakákon át
 Veszélyes utamon ne hagyj el, te kísérj le.
 A sírgödrök fölött, a csillagok alatt
 Te nemvárt összefüggés, örült kapcsolat,
 Emberi életünk legbátrabb szenvedélye!

Van ebben a versben – amely Vas felszabadulás utáni „tájékozódó” korszakát zárja le – valami a fejesugrás izgalmából, az ismeretlen felfedezésének kalandos várakozásából, de az a költő, aki lirává emelte a tisztuló tudat kategóriáját, s emberi életünk legbátrabb szenvedélyével közeledett az újuló világhoz, már készen tárta szívét és lelkét a világ hívására. S e kitarulkozást csak még jobban kiszélesítette az a *Római pillanat*, amely régi ihletések, minták boldog beteljesülését, a személyes megismerkedés varázslatát kínálta.

Róma – jelkép. Az antik kultúra jelenvalóságának jelzése, de egy modernebb élmény is át-átsejlik a múlt ködén, „az ellentétek keresztezési pontján”; a forradalomé, amely ugyan Vas szemlélete szerint csak pillanatig hozhat megoldást:

Kétszer is bombázták Frascatit,
mikor itt tanyázott Kesselring.
Romvendéglő. Angol tánc kering.
Fent kecses Aldobrandini villa.
Lent egy teherautó fénye villan
Róma felé. De az ének vissza-
zeng a fák közt: *Bandiera rossa*.

(Frascati)

A búcsú pillanata pedig Vas lírájának legszebb hangjait csalsa elő a költőből: ezekben a versekben elegyedik a késő őszi borongás a meditativ filozofálással, és mindezek mögött kék fénnel izzik a római ég és a soha el nem múló antik kultúra, amely „zsákmányt” – külföldi költők szép verseit – is kínál felfedezőjének.

Mennyire más, mennyivel frissebb, derűsebb, olykor humorban is oldott lesz a másik római út emlékezetét is őrző *Római rablás*, 1962-ből. Ami a Római pillanatban „pillanat”, azaz nem beért, meghódított valóság, az itt átalakul és a költő sajátjává válik, olyan élménnyé, amely elválaszthatatlanul az övé, amelyre le is nézhet, mert ismeri kiterjedését és határait. Ami a Római pillanatban még kérdés volt, a jövőtől való szorongó félelem, az itt a megoldás derűs egyensúlyában jelentkezik, olyan költői megfogalmazásban, amely nem a kérdésre összpontosít, hanem a megoldásra. Közben azonban majdnem tizenöt esztendő telt el, s Vas Istvánnak is meg kellett tanulnia a hallgatás keservét és bölcsességét...

A *Hét tenger éneke* (1955), noha régebbi műfordításokat is tartalmaz, alighanem a magyar műfordítástörténetnek is jelentős állomása. Nemcsak azért, mert azóta megjelent már harmadik kiadása is, s nem is csak gazdag, szerteágazó, sokirányú, iskolát teremtő válogatási elve miatt. Ebben a kötetben összegződnek először az úgynevezett „harmadik nemzedék” fordítási elvei, és ebből lehet lemérni, mi újdonságot jelentettek ezek az elvek Szabó Lőrincék után. A Hét tenger énekéből mindenekelőtt a hűséget lehet megtanulni, azt a fajta műfordítói igényt, amely az eredeti költemény minden szépségét, még formájának egyensúlyát is megőrzi, s azt a fajta tudatosságát, amely a magyar irodalmat – egyenrangú félként – bekapcsolta a világirodalom áramkörébe. Kétségtelen, hogy Vas István és az ő nemzedéke olyan magaslatra emelte a magyar műfordítás-kultúrát, amelyet talán az *Örök barátaink* sem ért el – (ennek kifejtése azonban máshová való). S erre a magaslatra Vas István elsők között – ha nem elsőnek kapaszzkodott fel a Hét tenger énekével.

A hallgatás esztendei alatt kezdett dolgozni az *Elvesztett otthonok* című lírai önéletrajzán, amely a *Líra regényének* első vázlata. A költő vallomása ez a kis kötet – mindvégig érezni benne a kutatás, a szenvedélyes önvizsgálat igényét, amely 1948 és 1956 között oly sok író művében jelentkezett. Vas István azonban nemcsak észérvek alapján fogadta el az új valóságot, ő tévedéseivel együtt hinni tudta igazságát. A kor egyik legmélyebb versében vall erről:

Hat éve elmúlt, s ma is az éltet,
hogy megláthattam azt a véget,
hogy végetért egy nagy hazugság,
s azokat, akik összezúzták,
a gépesített szörnyeteget,
amint darabokra töretett,
hogy láttam sárba hullani
a ragály-hordó zászlót,
sárként omolni azt, ami
vasnak és kőnek látszott.

Láttam, s azóta is elég,
hogy tudjam mindörökre:
ami az ő helyükbe lép,
mind így töretik össze,
a jobb erő hódítja meg
az ingatag szerencsét –

megértettem, hogy a fegyverek
közt mégis van különbség,
s hiába harsog évekig
a hazugság, sose győzhet,
mert mindig az új verembe vetik
az új rettegőket.

(1945. február 12–13.)

„Embervoltunk mércéje a bátorság és az értelem” – írta ugyanekkor, és elsők között tudta összeegyeztetni az érzelmi igenlést az értelmi elfogadással. Költészetét ezért érezzük a hallgatás éveiben is izzóan átéltnek és hitelesnek.

A *teremtett világ* óta töretlen ívben szárnyalt további magaslatokra Vas István költészete, nem véletlenül jutalmazták életművét Kossuth-díjjal is. A *Földalatti nap*-pal újfajta költői építkezésre tett kísérletet, a *Líra regényének* már megjelent – s remélhetően folytatódó – köteteiben a magyar avantgárd történetét, ezt a meglehetősen elhanyagolt, s ma is csak óvakodva érintett területet próbálta feltérképezni. Újabb műfordításaival (épp a minap a Nobel-díjas *Nelly Sachs* költészetének adekvát tolmácsolásával) a Hét tenger énekével megkezdett utat töri tovább, szatirikus verseivel pedig tovább harcol az irodalmi közélet tisztaságáért. Minderről azonban egyelőre nem szólhatunk az irodalomtörténet távlatából, mert ez még a jelen, az a folyton továbbépülő korszerűség, amelyet Vas István egész életútja és költészete reprezentál.

Valaha a kétkedés tette költővé, s most a megtalált bizonyosság érleli be, teszi igazán naggyá költészetét...

*Hogy látsz**Jankovich Ferencnek*

Hogy kong megint az ég s az ősz, barátom,
 terád mind többször gondolok...
 Házamból át, ahogy hegyedre nézek,
 földobban, – nem a must –, szívem sajog,
 mert látlak szép-szál és egyenes,
 de látom melletted, mint követ,
 mérve és óva Júliád a léptedet,
 mint őriző!... Így jöttél és kezdedben
 új nászod horgász-nádja volt...
 Ez rendített meg!... Tölgy a nádra
 s a zsenge asszonykára az apa,
 – csak néztem s nyeltem –, mint támaszkodott...
 – Szemed világa így kísér? – De nem! –
 Mondd, ugye már újra délcegen
 jössz a mandulás sétányon át
 felénk s hegyednek bazalt grádicsát,
 mint régen, úgy... Barátom, hallod-e?...
 Én látom... Ámde te, e csillogást,
 mely csalfán táncol ide és oda,
 – Szép-hangú –, szólj, hogy látom!... S akkor itt,
 e méssen is aranylóbb lesz a völgy,
 e szeptemberi szép, de korai
 szüretnek cseppje más és teljesebb...
 Mert korai lenne még!... Ezért,
 mint darázsra úgy sujtson kezéd.
 A fekete lepkét csapjuk le most!
 Vesszen!... Vagy szálljon más virág után
 s nem kádunk s asztalunk keresve
 idézze Miltont s a börtön sugarát...

Szőlők között ekként készülődve,
 várom postád és verseid! – A must
 gejjirje, mint arany szökökút
 pezsdítve gyöngyeit s ragyogva,
 ahogy széttáncol láthatatlan,
 Te lásd meg Azt is, nemcsak ezt,
 mely csalfán táncol ide és oda
 s dalold ki, mint a bazalt-orgona,
 mely mint a jel ott áll házad mögött...
 Ó, izenj, hogy látsz!... S ez lesz nekünk
 repkény-szegte szőlőink alatt
 s kő sípjaid közt legszebb szüretünk.

A zöld óra

Kolibri mind a tulipán
és páva a pünkösdi rózsza.
Forog és jár a szirmuk,
mint óra mutatója...
Mérik az időt a kertbe!
Zománc – zöld óra – keretbe
a percek színekre váltva
egy nagyobb s egy belső
világ zöld ritmusára...
Virágok mérik a világot
és lándzsájukra száll és beleszól
a méh és poszáta is, ha dalol.
A számlap tűzéres kapuján
rugók és tengelyek között
ki-be zümmögve jár,
olajozva egy inas darázs,
s mint óra feszesen összedolgozik
ez a színes részekből szerelt
tulipán és rózsza-kerekű,
földtengelyű és naprugós
hengeres, lándzsa-mutatós
zománc – zöld négyszögű kert.

Mit idéz

És megrakta fészket végre
a konyhaajtó peremére
házon belül a házat,

hogy talán ekként akadna
a költéshez nyugalma
a nagy világon belül is.

De addig? ... Járni is alig...
Madár, ember viaskodik,
mert máris tova clikkan.

Tojását elejti és nyújtja
a nyakát és lendül újra,
ha mozdul valaki.

Fehér fal, ajtó már neki
csak emlékeit idézgeti,
de ösztöne parancsol.

*S levág . . . Sikoltoz . . . Üldözött
csapkod a falaink között.
Szárnya, mint nyíl belém szalad*

*és fáj, tüzel, akár korom!
E szellem és láng szárnyatokon
mit idéz vad fecskepár?*

*Falon, égen mint betűk ajka
felénk sikolt e szárnyak rajza.
Mint a tébolyult jelek*

*újra föl és újra törölve,
mint szén, vadul körözve
tehéren majd meg feketén.*

Spanyolozott tükrös balladája

*Elfogták mégis Nád Jancsit.
Befogták zöld sárkányait.
A nagy hináron ült pedig,
a legnagyobb ma napig . . .
– Milyen golyó? – Talán a nap! –
Mint ágyú, az találta el.
Lehullt a vargánya-kalap.
Mocsárba karcolt fegyvere.
Viszik az új vízház fele.
Húzzák akár az új csatorna.
Nem magát . . . Csak tetemet . . .
Fölötte csákó tolla.
Vigadhat már a káplár
a pandur-jelző fánál,
s ráverhetik . . . Nem a vasat!
A tözeget . . . Kakas-mellén
úgy feszül majd, mint a mellény
s ahol villog a mocsárba,
darázs-törzszű lesz gyertyája.
Nem halotti . . . Szép feszesen
libeg-lobog kint a berken
s újra látják a kanászok,
amint gyertyák tüzes nyelve
kései közt száll nyeregbe
s mint táltosok sárkányai
úgy repítik nádasai.*

A BOLDOG KÖLTŐ

Arcképvázlat Takáts Gyuláról

Amikor a fiatal Takáts Gyula első verseivel jelentkezett, már régóta Babits állt az irodalom élén, szinte önmaga szobraként, s jóváhagyása irodalmi lovaggátutést jelentett. Kosztolányi a halállal viaskodott, s egy fiatalokból álló csoport, Móricz helyeslésétől is biztatva, az ismeretlen és nyomorgó Magyarország felfedezésére indult. Szabó Lőrinc ekkor írta feszültséggel, nagyvárosi idegességgel telített verseit, Illyés mögött már könyvek sora állt, s oroszországi útinaplója után legemlékezetesebb könyvét, a Puszták népét írta.

A fiatal költők Babits előtt tisztelegtek, ahogy hajdan a széphalmi mester előtt, akinek ítéletét szigorú ízlése, az eszményi szépségbe vetett hite diktálta, s érzékenyen reagált minden hangra. Sok egyéb között az ő érdeme, hogy a harmincas évek korszakában minden szólamnak helye van: Illyés írja, hogy az esztergomi kert nyári csendjében egymás mellett készültek Babits középkori himnuszfordításai és a Hősökről beszéltek lázító strófái. Valamilyen formában mindenki Babits tanítványa, a legjobbak épp azzal, hogy saját útjukat járják. Mert Babits és a Nyugat végeredményben nem jelentett iskolát, a szó egyszerűsítő, irodalomtörténeti értelmében, csak a követelményt szabta meg, az esztétikai normát. A korabeli líra ezért többszólamú: Illyés jövőbe mutató, tettért kiáltó demokratizmusa, Szabó Lőrinc világirodalmi kultúrából táplálkozó modernsége, a Petőfi-nevelte Erdélyi, majd a nyomában fellépő népies, jól megfértek egymás mellett. Természetesen Takáts Gyula is, aki már első könyvében új hangot ütött meg, olyant, amelyik szembetűnően kapcsolódott az elődökhöz, mégis eredeti volt, feltűnően és messzehangzóan egyéni. A ritka és szerencsés költők közül való, pályája gazdag évtizedeiben nem kellett hangot váltania, s a kezdő kötet, a Kút, verseit nyugodtan állíthatta bármelyik korszakának versei mellé. Az Évek, madarak című gyűjteményes könyv utószava egyenletes költői pályájának fontos dokumentuma: az első versekből csak néhány jelző vagy felsor szorult jobbitásra harminc év múltán is. „Az idővel együtt élesedő gyakorlati tudás készítetett ezekre a stiláris javításokra, amelyek természetesen a versek gondolati részét sohasem érintik”.

ÉGTÁJAK

A pályakezdő Takáts jóformán ki sem mozdul a somogyi tájból, s ha útra is kél, nem jut tovább Csöngénél, Weöres Sándor falujánál, vagy a pécsi Flórián kocsmánál. „A présház mögött a végtelen guggol” – de a végtelen egyelőre elfér a szép-tájú Somogyban, „s ha lódulok, a lelked visszaránt”, – mégis így lesz számára megújuló csoda a világ, mert a legkisebb jel is a nagyvilágot idézi, pontosabban, a világnak azt a felét, melynek kultúrájával azonosul. A favágó „szakállas szatír a színpadon”, a somogyi táj „Horatius földje”, ahol „mint Tyrrenis a Balaton – és odább a domb enyhén – mint Quirinál ível”, a dombháton pedig „ekével Ceres fia – szánt és jambusával Rómaig ér”. Valamennyi kép első könyvéből, a Kútból való, s jól mutatja, hogy a fiatal Takáts Somogyban a latin kultúra tudatos örököse, épp úgy, mint a büszkén emlegetett előd, Berzsenyi. A világ Somogyra épül rá, egyre nagyobb sugarú körökben, de minden csak arra jó, hogy a hazai táj tükrében hasonlattá váljék, vagy éppen figyelmeztetéssé, mint a vén lapp intelme a finnországi emlékek sorából:

Néked is kéne, kalandos rokon,
vásálni port, srétet, szeget,
s futni haza, mert úgy jó, ha télen
a gazda ül nyája megett . . . .

(Késő tanács a hóhatárról)

A lélek útját meghatározó örökséget maga a táj kínálja, melyben jól megfér egymás mellett a latin emlék, Berzsenyi és a Keszthelyi Helikon, Sümeg, és a derék Padányi Bíró Márton, ki „a freskón most sarokban térdel”.

Első tájékozódása a világban – akár jelképesen is felfoghatjuk – a rokonoknak szól:

Mint a szőke lány epres erdőre,
mint a csikó sarjadó mezőre,
úgy vágyom jó rokon nézőre,
észak-erdőre, tavas mezőre.

(Suomi utazás előtt)

Suomi és a Kalevala-tájak a lélek mappáján Somoggyal, a latin Pannóniával határos. Persze ezt más is elősegíti: a Kalevala klasszikus fordítója is somogyi származék, s a Vikárok nemzetsége tanító ezen a tájon, épp úgy, mint a Takátsok is, – mintha az ősi rokonság itt folytatódna és fonódna egybe.

A finn vidék, Oulu, Jämsä vagy a Kymi folyó az otthont idézi, s bár „nyársként álló erdők tartják fenn az eget”, akár a pannon táj is állhatna itt keletkezett versei díszleteként. A kép közeli, s nem észak hidegét, hanem a lélek otthonosságát érezzük benne:

Míg Väinämöinen főzőget,
meghitten én a víg rokon,
zengő szálkákon csendesen
dalt kezdek csuka-csontokon.

(Finn halásztanyán)

A finn élmény, a Kalevala-táj motívumai, néha alig kimutathatóan, de tulajdonképpen mindig jelen vannak költészetében, a következő égtáj azonban dél, Itália. Az észak a hazavágyódást jelentette, mely a távoli rokonságban kereste és találta meg a testvéri közösséget, a dél azonban a műveltség és eszmény hagyományát és közösséget jelenti, önmagát újító élményével. Takáts már első könyvében Horatiusra hivatkozott, arra a költőre, aki a Dunántúl latin tájakat idéző és költészetet sugalló derűjében vált nemzedékek Horatius nosterévé, mert ihletése minden század visszatérő élménye volt, s így lett a latin hagyomány jelképe, aki egyaránt jelentette az iskolai memoriterek kötelező penzumát és a lélek feloldódását. De az olasz hatás és tanulás Takáts Gyula szemléletében tulajdonképpen a honvágyat váltja ki, a hazatérés boldog kényszerét.

Tavunkon áll a jég, – írod.
Fehéren izzik papírod.
Szikrázón, mint a hegyvidék
láncába dermedt tövidék.

(Búcsú Itáliától)

Hazahívásnak ez is elég, mert a versnyitó kép egyre tágul, lassan egész világgá nyílik az emlék a földről „hol babér helyett a kőd zizeg – és zúzmarás bogáncs zörög . . .”

Ez már nem Berzsenyi, Virág és a XIX. századelő latinsága, nem pátosz és erudíció. A háttér Itália, de a valóság az olasz emlékekkel átítatott hazai táj, mellyel egybeolvad a XVIII–XIX. század magyarságának latin élménye. Mert Takáts lírájában láthatatlanul (bár néha nagyon is láthatóan) jelen van Berzsenyi és Csokonai, Kisfaludy és a Keszthelyi Helikon köre, Vörösmarty, sőt az ismeretlen költő, Mocsy Antal is, ki Phaedrust fordította, s anyai ágon a költő rokona volt, akinek címere „zöld mezőjén könyök behajtva, – lúdtollat tartó deák keze”.

Takáts tovább tágitja e szellemi és családi ősök körét, s úgy indul új hódító utakra, hogy ezzel mélyítse, teljessé tegye az ösztönző hagyományt. Ezt szolgálja az Itáliaelmény, majd újabb mélyréteg következik. Hellas és a görögség. Voltaképp nem meghatározó, hanem motiváló élmény, mintha a költő mögött megnyílna a háttér, mint barokk színpadokon, hogy annál hatásosabban érvényesüljön saját egyénisége. Mert mit tanul Homerosz földjén?

Hideg fővel a Törvényt! . . . Versbe!
Ahogy a bíró, Minos emelte.
És áll, mint ott Ida hegye
az örök tiszta mérce.

(Knosszosz romjain)

De itt sem áll meg, még mélyebbre ás, a görögnél ősibb krétai kultúrába, ahol „a krétai állat gyökéig tépte a világot”, s itt, kultúránk mélyéből is, kihajt az emberi és végleges tanítás:

Mert istennél is szebb az emberi.
Mit teremtett azt menteni.

Akár egy XVIII. századi költő is írhatta volna ezeket a sorokat, de csak a sorokat, mert a vers élménye, az emlékében visszahangzó teljes kórus hasonlíthatatlanul modern és egyéni. Mert Suomi, Itália, vagy Hellas nem az alkalmi turista álmélkodását váltja ki belőle, hanem egy kultúra tudatos örököseként, a megtalált kincs örömeivel áll az idegen földön, s ezért tűnik számunkra úgy, mintha el sem hagyná Somogy dombjait. Suomi, Itália, Hellas és Somogy rokonföldek, a lélek térképén közös a határuk. Titka is ez: nemcsak múlt és jelen olvad egybe költészetében, hanem a tudatosan megválasztott messzeség is, s miközben a hagyomány táplálja, maga is a hagyományt gazdagítja. Költészetében ezért szólhat együtt Berzsenyi nemzedékének hangja, Horatius, a görögök és a Kalevala népi ihletése.

VERSBE ZART VILÁG

Egész világ nem a mi birtokunk, de ami a miénk, lehet egész világ. Takáts tudja is határait: „Házam, világom nagyon egyszerű. – Kies határán hársfalomb legyezget.” És itt, a „formás és felkes tárgyak” zárt világában, minden vers után kiált, a megfogalmazás véglegességébe vágyódik, hisz mint márványban a szobor, „bent aludt minden a papírban”:

Csak rásütött kedvemnek napja
s megjelent a lapon szívemnek rajza.

(Csak rásütött)

Ez a boldog panteizmus nem ismer sorrendiséget, mert minden egyformán fontos, s ezért nincs számára költőietlen téma sem. Ars poeticája a létező világot ünnepli, a „szavak mögött bújkáló valót”, mert az egész világ a verset kínálja, s neki mintha nem is lenne egyéb dolga, mint sorokba kényszeríteni, s ezzel újrateremteni a valóságot. Nem önéletrajzot ír: verseiben a jelenségek tükröződnek, s e megfogalmazott létezés boldogságában mindennek helye van, minden ünnepi jelentőséget kap. A megismerés, emberivé szelídített természet szól verseiben, minden leírt szó azonnal megteremti saját vonzáskörét, s miközben a valóság építi versét, verse is építi a valót. Nem nézi, hanem éli a világot, s ez a benne-élő képesség elmosza a határokat is: versére a valóság válaszol, oly természetesen és magától értetődően, ahogy Szent Ferenc beszélt a madarakkal. S ez a titka is: a köznapi és jelentéktelen már az első sorok után átlendül – alig nyomon követhetően – a költőibe, szublimálódik, de ekkor is megőrzi valóságos és földi mivoltát. S így lesz vers minden, mintha a valóság formái csak a létezés egyik lehetőségét jelentenék, a másik az igévé lett lét, mely nem megfogalmazás, vagy elmondás, hanem a dolgok másik, de ugyanolyan eleven és valóságos arca. Így és csak ebben az állandó kölcsönhatásban válhat verssé minden, s midőn elmosódik a határ mű és modell között, egyben minden „témává”, versbe foglalható és foglalandó élménnyé válik. Verset ír egy galambra, egy kriptaaajtóra, verset mond a Dorottya háza mellett, a pince előtt, egy kikötésre használt fűzfánál, gyümölcsfáihoz, versben köszönti kedves madarait, a befagyott partot, s együtt éneklí a reggeli dalt a máringókkal. S ebben a költészetté varázsolt világban minden egy új értékrendbe illeszkedik: a szánok csengője „édes hatalom”, a csorda tögyén „körkörcsin-láng ragyog”, a méhek zümmögő szárnya „maga az idő”. Nem hasonlatok ezek, a jelenségek nem egymást magyarázzák, hanem együtt élnek és feltételezik egymást. A fülemüle hangja nem olyan, mint a hegedűé, hanem maga „az alkonyat édes hegedűje”, s ebben a boldog átlényegülésben „a dolgok és a tárgyak átadnak mindent a világnak”.

A tárgyak egymásnak felelnek, s konkrét világában hasonlatra csak akkor van szüksége, amikor a jelenség az irracionálisba nyúlik, s már túl van az érzékelhetőn, mint a Villámok mértana egyik remeklésében, a Télutó idején című versben:

... és akkor valami mértan fénye
feszült kertünk négyszögébe,
s mint a negyedik dimenzió
zengett a kis feketerigó.

De ez a megszemélyesített természet sem önmagáért van, célja és értelme van: a cél hasznos, gyakorlati, közgazdaságtani terminológiával használati értéke van.

- Mit ér ha szép, de semmi haszna?
- Ilyen szép nincs!

(*A tó, a rózsza és a hársfa*)

A Vojtina-levéiben még határozottabban:

... mert istenülni, jól tudod komám,
nem óhajtok Velence oszlopán ...
Jobb nékem itt, hol szálinként nyüvöm,
nem a babért! ... Csak kenderem szövöm,
mely melegít ... Nem tudja senki sem?
Ember vagyok! ... Érzik! ... És ez elég nekem.
– S a majd? ... A vers? ... Jövőre bizom azt!
Dolgozz! Nevelj, te legnagyobb parancs,
s elég a láthatatlan szép öröm.

(*Vojtina levele*)

Egyik prózaversében a műhelyudvaron a készülő asztal darabjai egy fatökhöz támasztva várják a Mestert. Amikor megjelenik a színen, „szíromragyogás és méh-zümmögés” kíséri lépteit, aztán megáll a halott cseresznye-rönk és a kimunkált részek között, az élő cseresznyefa virágkoszorúja alatt. „Nézem és várom, amíg összeállítja az asztalt, aztán odaül és levelet ír a költőnek az alkotás mesterségéről.” Felejtethet-
len kép, de felejthetetlen tanulság is.

TÉMA ÉS VÁLTOZATOK

Már utaltunk rá: első könyvében teljes fegyverzetben állt előttünk, s bár a későbbiekben természetesen tisztul, gyakorlati tudása élesedik, nem kell hangot váltania, költészete tökéletes egység, biztos határokkal, a Kút-tól a Villámok mértaná-ig. Életének külső eseményeivel is tudatosan segíti belső gazdagodását; északi útja, majd olasz és görög élménye szervesen kapcsolódik ahhoz a latin-magyar kultúrához, amely átjárja költészetét. Nem expanzív költészet az övé, nem indul hódító utakra, hanem folyton új mélységeket tár föl, s ebben volt társa és barátja, a hozzá lélekben oly rokon Egry József, s ezt egészíti ki, teszi teljessé saját képzőművészeti munkássága is. Mert ez a látó és láttató költészet maga is ábrázol, szinte rajzi eszközökkel dolgozik, s a ceruza, mely előbb szavakat vetett papírra, szinte akaratlanul is rajzolni kezd, hogy szó és kép végleg összefonódjék, s ha a vers képeket rögzített az emlékezet falára, képei mintegy a versnek látható emlékei. (Nem hallgatjuk el: csak sajnálni tudjuk, hogy legutóbbi könyvét, a Villámok mértanát, nem saját rajzai díszítik.)

Költészete folyton emelkedett, fejlődése mégsem olyan, mint a megszokott költői pályák, melyeket kitérők, tétovázások tarkítanak. Témát sem cserél: a körülötte levő világban csak az évszak változik, s nem az, amit egybefog, a mindenséget reveláló valóság, mellyel kezdettől fogva egy: az ember a mindenség testvére, s a végtelen az emberi szóra kezesedik testvérünké. Költői fejlődését is ebből a szemszögből kell néznünk; néhány példa talán világosabban mutatja útját.

A telet, a befagyott tó képét gyakran idézi. Már említettük itáliai búcsúját, ahol a „tavunkon áll a jég” mint verskezdet kitűnő ellenpontja az Itáliához kapcsolódó képzetnek, a mediterrán égbolt derűjének. A Befagyott parton 1949-ben keletkezett, a Most is e játszma, amit ellenpárjának választottunk, 1962-ben, tehát csaknem másfél évtized áll köztük. Az első vers csak az ősz derűjére emlékezik a télben, s a *jég* szóra is vidám rím felel, „mintha tücsökszót hallanék”. Takáts költészetének minden színe villózik e versben, a tél csak háttér, bundás díszlet:

Decemberben őszi nóta,
mintha prészáz mögött szólna.
Főnt a hegyen, holdas este
borunk mellé cseppentgetve.

Ebben a természettel való boldog közösségben „zizeg a tó”, s a jeges lapok is „ciripelnek”, mint a tücsök. Az évszakok egybefolynak, az örök táj csak a lehetőségeket hordja magában, s valamennyi egymásnak felel.

Az 1962-ben keletkezett verset ugyanaz az életérzés hatja át, de itt az indítás is határozottabb, személyesebb:

Szeretem, amikor üvegzőlden
pattog alattam a hajnali jég.

Az emlékezet más sorokat is megvillant: A jégem át siklottam ép borért, – s rögtön utána: Se föld, se víz alattam. – Akár a fény, akként suhantam. (Fakutyán, fényben) Nem a kép tágul ki, legfeljebb a hasonlat („egy kozmikus szép sivatag képe ragyog fölöttem”) s a gondolatársítás gazdagszik, ember és természet kapcsolata módosul, a „létezés közös magányába” zárva mindent. Az üvegzőld hajnali

jég az első versben csak táj volt, keret, most észrevétlenül jelképpé lesz s a kimonodotton túli világot sejteti. „Magamra bizva és erőmre halál és élet szárnyai között” – nem ember és táj kapcsolata változott meg, a benne-élés kapott szigorúbb formát, s bár ott ragyog a versben „a föld kérdő reménye”, a természeti kép immáron a feladat kötelmét is jelenti, az emberség végső törvényét:

Szívemre bizva s ösztönömre
most is e játszma tétjeit viszem.
S megszoktam azt is, hogy dörögve
néma az ég s rian a jég a vizen.

Az egy szótaggal megnyújtott utolsó sor a hangzással is segíti a megértést: a sorkezdő koriambus után a „rian” szinte belekiált a sorba, hogy majd egy hosszú szótag után fokozatosan lehalkuljon. S a vers már távolabb mutat; a fiatal Takáts lírájában egy kultúra tudatos színhelye és szintézise volt a táj, a Villámok mértánának költője számára tanulság és hitvallás:

Nem tájkép! Földem s dalom egybe s együtt ez az ország!

Iskola, élet, mint a parasztnak a földje s eképen
ő tanít és táplál! Nem modelelem, de anyám!

(Egy asztali nimfára)

S a vers, melyben „a fény motorja jár”, szolgálat is, gyakorlati célja van, s ha jogos is a kérdés, hogy aki ötezerben él megérti-e dalunk, jogos a reménység is, hogy „tán egy nyelvtudós megérzi, mire is gondolt egy hajdani rokon.” A szolgálat elkötelezettségét föltétlenül megérzi, mert ebben a költői világban minden a szépséget szolgálja, de a szépség sem önmagáért van; „Téged szolgált, mert így lehet csak emberi a világ”. Az emberi pedig a „hasznos szép” fogalmát testesíti meg.

A BOLDOG KÖLTŐ

Triptichonjában Berzsenyi és Vitéz mellett Francis Jammes nevét említi, de amennyire fontos szerepet játszott művészete formálásában az első kettő, oly kevéssé érezzük Jammes ihletését. Berzsenyi és Csokonai a tudatosan vállalt feladatot jelenti, mellettük Jammes nagyváros elleni lázadásában sok a modorosság, s úgy tűnik, ez az egyébként hatásos irodalmi program nagyon is időhöz kötött, alkalmi igényt elégített ki, mert hiányzik belőle az emberformáló erő. Jammes tája megrendezett és kiszámított, Takáts emberivé szelídített természetében mindennek egyforma jelentősége van, minden egymásnak felel, de mindent a feladat, a „haszon és forma” egysege szab meg. Mintha a többször idézett Berzsenyit hallanánk: „A phantasia, mint a poesisnek képző ecsetje teremthet különféle ideális képeket és lényeket, de ha ezen képekben a természetnek typusa elenyészik, már akkor a phantasia tisztátalan és természetlen.” S rögtön ide kívánczik Berzsenyi egy verssora is: Óh nem élet a múzsátlan élet! – Mert a világ dallal van tele a tárgyak és tájak verset sugallnak, csak meg kell hallani, csak tudni kell a „haszon és forma” titkát. Takáts Gyula pedig jól tudja a horatiusi szabályt, mint kell az idővel élni s bölcsen örülni, s szenvedő és reménykedő korunkban nemcsak az emberekhez beszél, mint egyik verseskönyvének címében, hanem emberi nyelven is, egy kultúra közös nyelvén:

Eszméből hadd szökjön anyag
s valóra váljék már a gondolat,
mely század éve süpped el
a nagy mocsár vad indái alatt.
(Az emberekhez)

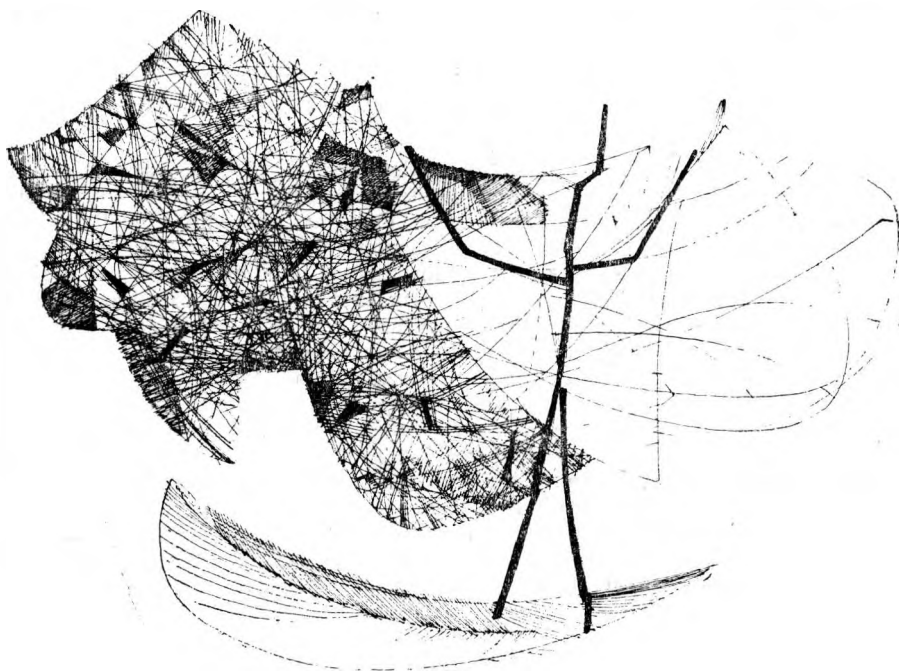
Humanizmusának tiszta és boldog szava, mely természetesen kapcsolódik a hagyományhoz, nem az ötvenes évek megrendelt optimizmusát hirdeti, de nincs köze ahhoz a lemondó reménytelenséghez sem, amely kultúránk eljövendő pusztulását siratja. Mert Spengler óta visszatérő aggodalom a pusztulás kísértő képe, s még Valéry is fájdalommal írta le: Mi, civilizációk, most már tudjuk, hogy halandók vagyunk. Takáts átszellemített természete mintha kísértő gondjainkra felelne, mert ebben a boldog és tiszta lírában az emberségünkben fakadó feladatra a lélek és az általa átlényegült létező és látható világ kórusa felel:

Mintha a néma növény
nyelvet kapott volna
lírától lágy tavaszi fény.

Nyelvet s most dalol neked,
legyőzve az örök-
szabályú ős természetet.

(Mintha a néma növény)

Egy gazdag költői pálya tanulsága ez a ma már szimbolikus jelentésű Kút című első könyvtől, legutóbbi gyűjteményéig, a Villámok mértanáig. A „phantomi lét körét”, miként Berzsenyi nevezte, emberi mértékre szabta, hogy mindnyájan helyet találjunk világában. Lírájában így olvad egységbe hagyomány és jelen, emberi magatartás és költői feladat, s aggodó századunkban ezért érezzük tettnek, embert formáló cselekedetnek folyton gazdagodó költészetét.

MARTYN FERENC rajza

Őszi napló

E s ő s n y á r u t á n

*Micsoda nyár volt! Hideg, rossz, esős.
Vajon kárpótolt érte majd az ősz?
Nézem a napot, ahogy lefelé megy.
Legalább az élet alkonya szép lett.*

C a m p i n g ős s z e l

*Már csak egy utolsó sátor van itt.
Naphosszat horkol, aki benn lakik.
Kék házából csak sütni-főzni jön ki.
Várja, míg az őszi eső kiönti.*

Ü z e n e t

*Őszi aranyfolt ég a tó színén.
Fölötte túlra száll valami gém;
vagy daru tán? – Akármilyen madár vagy:
vidd üdvözlétem Becére Takátsnak.*

V á l a s z

*Letette a kapát, s most szájában pipával
nyilván a ház előtt ül kedves Loncijával.
Nézi a madarat, elérte szárnya hírét.
„Szárszónak szállj! – kiált – s vidd köszöntésem innét.”*

A k i g y ó

*Az úton ott hevert kinjába csavarodva
a kigyó. Némi vér volt rajta. Roncs fejét
zöld légy szürcsölte. Már messze járt a kerék.
s a volánnál fűtyült, aki tönkre taposta.*

R e g g e l

*Tesz-vesz, jár-ke! a szomszéd, hajnal óta zörög.
rendezkedik, dohog, a csapot mahinálja;
s egyszerre bezuhog a gesztenyék fölött
az udvarba a fény, mint a víz a pohárba.*

Szárszó, 1968. szeptember.

Mentség nélkül

(ELŐSZÖR TÁRGYILAGOSAN, SZENVTELENÜL)

*E januárvégi napon, melynek nem is nyugalma,
de szigora nehéz, figyelő bútoraim közt ülök,
magam is figyelve, csöndtől behavazva
s verssorok lengnek körül, mint eltévedt kis üstökösök –*

*mindennek oly tétova hangja van, mintha restellené,
hogy neszeivel mélyeit szerénytelenül tárja ki –
szégyellve csörtetésüket más földrészek felé
vonulnak felhő-rönkjeikkel az ég nagy elefántjai.*

*De nem kísérem útjaik messzeségbe süppedt nyomát:
időzőm lustán az évszak jégtáblás felszíne alatt
a télben buborékokat eregetve és nézem a szobát,
sarkai közt lüktető magamat.*

*Holott követnem kellene beszédes csapatuk:
oly biztosan lépegetnek a titokzatos levegőben,
hogy szinte önmaguktól nyílnak a szivárványkapuk,
mikor eléjük érnek terheikkel döccenően.*

*Legbensőbb tájaimon tűnnek el s talán már arra járnak,
ahol csillag csillagnak integet: „Köszöntlek, földi!”,
ahol az istenek teremtményeik mellett szunyókálnak
s az ember a vadállatokkal is mer tegeződni.*

(ÉS MOST ÖSZINTÉN: SEBEZHETŐEN)

*Felhők: jelképeim! Úgy értem kóborlásokat . . .
Utatok végcélja csak az Éden lehet.
De bennem annyi már a kétely s rossz tapasztalat,
hogy holmi jelképekért nem adom föl helyemet.*

*Én, a dolgok gyakorló nyelvtanára,
mit keresnék szabályaimmal köztetek?
Beléptek egy szabálytalan világba,
míg fogam csikorgatom s esküdözhetek:*

*Rögeszméimet: játékaimat
nyolcvanévesen is eljátszanám!
Bár végtelen mezőitek irigylem, mégis itt vagyok szabad,
pedig nem becéz s fejem sem vonja mellére hazám.*

Fejed karodra hajtva...

*Fejed karodra hajtva alszol a napon,
tombol a nyár, a hőség,
köröttes fűszálak ezredei
a kivont kardu őrség.
Lüktető szíved ritmusára
emelkedik, süllyed hasad,
éveid karavánja
az idő bozótjai közt halad.
De föl se rezzensz:
lágymemőit nyújtja a kék ég
s te szemlehungya szivod, szörcsölöd
az álmokat s a békét.
Ki vagy, mi vagy, ha alszol?
Nem tudom most sem, miképp nem tudtam soha.
Tested délszaki föld –
én lennék gyarmatosza?
Tartományának, mondd, hol a határa,
a kezdete s a vége,
hogy bebarangoljam keresztül-kasul
és kimondhassam végre?
Miért csúszol ki köreimből,
ha itt maradsz szememben?
Vagy azért titkolod világod,
hogy minél előbb fölfelezzem?
Olyan csillagok lennénk,
akit a másik fénye bánt?
De egymásért keringve,
hogy élnénk hallgatatag bolygók gyanánt?
Miért lépsz át oda,
ahonnan visszhang sem felel?
Míg faggatlak s te hallgatsz, nem vigasztal,
hogy örök vitáját a Nappal az Éj
s a Nap az Éjjel is így kezd el.*

GÁBOR JENŐ

1893—1968

Váratlanul jött a hír: tegnap még itt járt közöttünk, rajzolt, festett a nap-sütötte öreg pécsi utcák mélyén. Beszélt terveiről, új festői programjáról s hogy fiatalok keresik fel otthonában, akik induló művészi pályájukon tanácsait kérik. Amikor nemrég lapunk szeptemberi számához válogattuk rajzait, nem gondoltuk, hogy ez lesz utolsó találkozásunk.

Gábor Jenőtől, a kedves baráttól fájó szívvel elbúcsúzunk, mégis itt marad közöttünk műveivel. A múzeum gyűjteményében, képtárában őrzött rajzai, festményei egy gazdag élet, töretlenül alkotó művészi pálya tanúi. Gábor Jenő a huszas évek eredményes, művészi problémákkal telített korszaka után elhagyta Pécsét: Szegeden, majd Pesten élt, dolgozott. Élete alkonyán azonban visszavagyott ifjúkora városába s hazaköltözött Pécsre. Szeretett volna még sokat festeni, nagy színes kompozíciókról beszélt, amelyeket gondolatban már eltervezett. Örült a Sétátér zöld lombjainak, a Dóm-tér ihletet adó, olaszos hangulatának, örült, hogy ablakából kitekintve, mindezt láthatja.

Fiatalos alkotókedve, friss szelleme még évekre biztosíthatta volna munkálkodását. A halál kegyetlen – a szív megáll, amikor a gondolat, a kéz még alkotásra, munkára kész.

MARTYN FERENC

Egyet tehetek: szóról szóra híven papírra vethetem azt a négy és félórás beszélgetést, amelyet a Toldi utcai második emeleti lakás belső szobájában, a lassan leszálló alkonyatban, ködtestű páncélosvitézek jelenlétében folytattunk.

Mert ha nekigyürkőznék, hogy leírjam, mit tudok Martyn Ferencről, zavarba jönnék.

Ismerem, ahogy sokan a pécsiek közül. A Nádor kávéház egyik márványasztala mögül kissé felemelkedve int, mosoly helyett arcán valami nagyon udvarias, szinte aggodalmas figyelem: hogy van? Szürke ruhájában, szürke hajával maga a megtestesült egyszerűség, a nagy függönyszárnyakon fennakadó délelőtti fényben mégis odavonzza a szemet; jelentősnek érzi az ember a napot, eseménynek a találkozást. Láttam utcán és kiállításokon, barátok, ismerősök gyűrűjében, szinte soha nem nevetett, de a mosolynál fontosabb, érdeklődő figyelem mindig ott ült a szája szögletében. Láttam otthonában, amikor telerakta a diványt rajzaival és hunyorogva szemügyre vette őket, se elégedetten, se elégedetlenül, úgy mint valami idegen, réglátott tárgyat. A porcelántálak közt viszont, amelyeket a Zsolnay-gyárban készített, úgy járt-kelt, mint boldog kertész a maganevelte virágok között – dicsekedett és az anyag csodálatos természetét magasztalta.

Igen, de minden egyébből már-már felelnem kellene, mint a leckét felmondó vizsgázónak. Hogy tudom Martyn Ferencről: ír hajósok és keresztesvitézek voltak az ősei, s nagyapja, Robert Martyn 1800 körül telepedett le Somogyban, hogy Martyn Ferenc ötéves korától a távoli rokon, Rippl-Rónai rómahegyi házában élt, ismerte Adyt és a kor legkiválóbb festőinek társaságában nőtt fel. Felelnem kellene a tizenöt évi párizsi tartózkodásból, a Munkácsy-díjból, az ezernél több katalogizált műből – hogy tudom: „színei a kép háta mögül, a tárgyak belsejéből fakadnak”, s hogy keveset fest, de mindennap rajzol, s hogy többek között a paprika kettészelt gyümölcset és a szamárköröt rajzolta le precízen, természettanulmányként...

Kevés ez, jól-rosszul tudott lecke, mert hiába vagyunk kortársak, Martyn Ferenchez sok minden hozzátartozik, amihez igen nehéz lenne hozzáférköznöm. Egy-idső a századdal, 1927-ben, éppen huszonhét évesen egy csipős reggelen a párizsi Luxembourg-kertben a szökökutak parájában és két őrtálló rendőr harcsabajszában gyönyörködött... Bejárta a fél világot, és mit tud a lenolajról? „Amikor azt mondjuk, lenolaj, az olajfestés legfontosabb kötőanyaga, nem fizikáról, vagy egy festőkellékről van szó, hanem valami élő és kedves szerszámról, vagy anyagról, arról az aranysárga, lencsagú, kellemes tapintású, kevéssé zsíros folyadékról, mely ott áll a művész asztalán, melyből naponta kiönt egy-egy keveset, mely őt kezdő festő korától a haláláig kíséri jóban és rosszban...” S a nagy Rabinovszky Máriusz 1948-ban azt írja neki egy levélben: „Te is úgy érzed – életed kockáztatásával megpecsételt élet-felfogásod igazolja –, hogy minden egyéni teljesítmény annyit ér, amennyit a közönségnek használ.”

Van egy rajza Don Quijotéről és hűséges Sanchójáról, amelyen háttal láthatók, Sancho kövér hátsója a szétterpesztett lábú, alacsony számaron csüng, a búsképű lovag sovány Rocinante-ja hátán szálegyenesen emelkedik az égnek, vékony nyakú kicsiny feje a felhőkbe fúródik, – csupa kesernyés humor, fájdalmas nosztalgia, zátonyra futott ábránd és győzelmes realitás ez a kép. Itt van előttem a könyvlelapon: egy ló, egy szamár, egy sovány ember és egy kövér ember, hátulról. Elnéznek valahová, tartanak valamerre, beleporoszkálnak a vaskos könyvbe vagy ballagnak előttünk, bele a jövőbe, előttünk az életünk még ismeretlen erdeibe. Káprázat, hit, szerelem, szélmalomharc, ostoba csökönyösség és gyönyörű makacsság, földhözragadtság és az élet nagy ősi tempójának mindent magába olvasztó igazsága...

Hol kezdjem tehát? Nem tehetek mást, leírom a papír tetejére:

Beszélgetés (vagy ahogy ő mondja: à batons rompus) Martyn Ferencsel, 1968 nyarán, délután fél 5 és este 9 között.

– Abból szeretnék kiindulni, hogy pár évvel ezelőtt Ön egy interjúban azt mondta: hasznos művész.

– Valóban így mondtam? Nézzük csak: meggyőződésem, hogy a festészet fölösleges és – nélkülözhetetlen. Lehet élni művészet nélkül, voltak korok, amikor a művészet alig létezett, mégis fölszántották a földet és nemzettek utódokat. De ez nem teljes élet, nem én mondom, sokan elmondták. A művészet végső soron egy és azonos az emberi létezéssel, beleértendő. Ugyanakkor az alkotó számára rettenetes teher, az örök megoldhatatlan. Minden alkalommal előlről kell kezdeni. Mi van ma? Csü-törtök? Hát nekem pénteken újból és előlről kell kezdenem mindent, mintha előttem nem lett volna semmi. Aztán a művészet nem lépcsőzetes, Johann Sebastian Bach és Bartók ugyanaz. A művészet tulajdonsága, amellet hogy fölösleges, a présence, meg az, hogy az időben nem lehet tologatni, pontosan mutatja az időt. Így, mióta világ a világ, ismétli ugyanazt, saját koráról a lényegét. Ez a közlés mód alkalmatlan a mellébeszélésre. A művészet nem tud hazudni – az eső nem tehet mást, mint hogy lehull. Hogy hasznos-e a művészet vagy sem, ezt a kérdést így nem érdemes feltenni.

– Jó, akkor másként teszem fel. Rabinovszky írta éppen Önnek egy levelében, hogy neki néha úgy tűnik, „kiméra-életet él” a művész, az, aki „semmire se használható, a való élettől eloldott” tárgyakat, műalkotásokat hoz létre. Vagyis azt szeretném tudni, hogyan illeszkedik a művész a társadalomba Ön szerint?

– Nézze, van egy régi megjegyzésem, bizonyára rosszul hangzik, de hiszem: a művész helyzete a bouffon és a lakáj között van. Hol az egyik, hol a másik, vagy mindkettő egyszerre. Ez a kiszolgálás és mulattatás, amit megkövetelnek tőle, ez is fölösleges meg nélkülözhetetlen. Am mindez együtt nem is rossz hely, sőt, kényelmes mivolta lehetőséget ad a gondolatok megvalósítására. Mindezt gyakorlatból mondom, nem tud meggyőzni az állítás helytelenségéről. Úgy vélik, mert úgy szeretnék, hogy a művész más vászonból van, mint a rendes emberek. Ha már kérdezte, ismételnem kell: nem tartom magam művészhöz, kézműves vagyok, akinek az a foglalkozása, hogy megszólaltatja az anyagot. Töröljük tehát ezentúl beszélgetésünkéből a művész kifejezést.

– Sajnos, ezt nem ígérhetem meg. Mondhatok helyette esetleg festőt. Ugyanis most éppen a festők hazai megbecsüléséről akarok kérdezősködni, helyükről a mai társadalomban.

– Úgy gondolom, hogy a szocializmusban a „művészeknek” túlságosan kivételes helyet biztosítanak. Sokkal fontosabb dolgok vannak ennél. –

– Például?

– Például a vízellátás gondja. Vagy hogy rossz a reklám a városban. Ezeket kell legelőbb megoldani. Gondolom, észrevette, ahol csak lehetséges, művészetteleneden beszélek. El tudnám képzelni, hogy egy darabig szüneteltessük . . . –

– Szüneteltetni a művészetet?

– Soha ilyen műemlékvédelem nem volt Magyarországon, mint az elmúlt húsz évben, az eredmények valóban bámulatosak. És soha ilyen művészfoglalkoztatás – ám az utóbbi feltétlen eredményességében nem hiszek. „Szegénység a művész protektora” írta Rippl-Rónai, a festészet nem pénzkereső foglalkozás, másutt, másként keressék meg a kenyeret, mint tanár vagy könyvtáros, másból, ne a festésből éljenek meg, szabadidejüket adják a célra – ez a kevés, jól szervezve, igazoltan elegendő. –

– Vajon miért lenne baj, hogy a művészek manapság nem koplalnak?

– Nem erről van szó. Számoljon csak kissé. Hazánkban ezernél több a hivatalosan bejegyzett, elfogadott képzőművész, ez évente sokezer mű, ha nem volna bántó a kifejezés, úgy mondhánám: sokezer szubjektív vallomás. Pour qui, pour quoi? Kilep az ember az utcára; lám, megint egy új szobor, kőből faragott ülő nő, aztán nem messze egy ugyanolyan, a testvére, meztelenül. Bevallom, szívesebben látnám, ha élne . . . Senki nem tudja, nem kérdezi, hogy kerültek ide, a járókelők annyira se méltatják, mint egy KRESZ-jelzést. Nem az örökkévalóságnak készültek, élettartamuk nem több, mint két-három emberöltő. Valaki rúzzsal befestette a kő nő száját . . . Egyszer elhívtak, egy szgrafittót kellett volna ellenőrizni, mire odaértünk, már meg

sem volt, kifakult, lefolyt, az időjárás elvégezte a maga dolgát; nem kár érte... Míképpen összegezzem? Mondhatom-e, hogy igen sok a jelentéktelen, a munkamorál nélkül elkészült alkotás, hogy mindezzel szemben ott a makacs közöny, sőt, a durva elutasítás? Nem is régen, itt nálunk egy-egy szobor fölállítása a város egész társadalmának fontos eseménye volt.

- *Mégis, miben látja az okokat?*

- Néha megkeresnek fiatalok meg szülők. Tanácsot kérnek, menjenek-e erre a pályára. Mert fene divat a művészi pálya. Azt nézem, rátermettek-e a fizikai munkára, aztán megkérdezem, hajlandó-e mindent, mindent, magát az életet föláldozni a vállalt munkáért. Rendszerint meglepetten kérdezik, miért, az is előfordult, hogy valaki határozottan azt válaszolta: azt nem. Fogadja el ezt a szürke, üresen hangzó mondatot: a művészet, meg persze társadalmi tekintélyének sorsa egyesegyedül a művészek kezében van.

- *Talán tehetség, nagyság kérdése...*

- Én soha nem hasonlítok össze. Azt hiszem, a művészetben nincsenek értékfokok. Nagy Balog János életműve igazán szerény, de ez az elkeserítően rossz sorsú ember, ez a kispesti szobafestő ott volt a kötél fonásában, a nagy „machines”-ok készítői pedig... A művészetre nem lehet olyasfélét mondani, hogy magas vagy alacsony. Az - ami.

- *Megkérdezném, milyennek látja a huszadik század képzőművészetét?*

- Erre pár szóval nem lehet válaszolni... Szép utcai lámpákat, szép vasalókat készítenek. Nagyon jó járdaszegélyeket. Szépek az autók formái, van egy-egy jó ajtókilincs. Egy külföldi út után nemrég szálltam ki az autóból: az utak szélén mindenütt ott vannak a jelek, piros körök! Vagy a pályaudvarokon fehér alapon fekete forma, a telefonkagyló, vízcsap pohárral - látja, ez egy-egy szép kép. A KRESZ-jelek - csupa jó kép. Pompás jelek ezek, közérthetőek, világosak, hasznosak, az anyag expresszív képességére-tulajdonságára épülő jó kézművesség. Egészen nagy plasztikai alkotás a pécsi TV-torony, pláne, ha majd színes lesz. Ebben látom a szemlélet lényegét - tehát a modern urbanizmussal, az utcákkal, az építészettel együtt gondolkodó és ható jelrendszer megalkotásában. A táblakép, a ház előtt üldögélő kőszobor - tekintse érzékeltenségnek - engem nem szólít meg. Emellett kitarok.

- *A műalkotások iránti érdeklődés mégis megnőtt korunkban.*

- No persze. Az életet a mai ember intenzívebben éli, és lehetséges, hogy ez még fokozódik a jövőben. A gépektől gyorsaságot tanulunk, de a természet még ennél sebesebb, a gabona percek alatt megéri. Félreálltam a Borgello-ban, jöttek a turisták vezetővel, szó-folyosó, továbbvonulás... Hirtelen visszarohan egy japán turista, hozzámfordul, hol van Dante profilja, ott, mondom - rá se nézett, kipipálta könyvében, és futott a csoport után...

- *Én nem erre az érdeklődésre gondoltam.*

- Nálunk az utóbbi években a vizuális művelődés fölkeltésének és fönntartásának valóban vannak eredményei. A múzeumok látogatottsága igazán óriási. Más dolog, mit visznek magukkal az emberek, a jövőben bizonyára azt is le tudják majd mérni. De itt van két hazai példa: a Szépművészetiben láttam egy anyókat, aki keresztet vetett a Madonnák előtt. Nyáron Keszthelyen egy csapat lompos kölyköt hoztak a múzeumba. Pokoli meleg volt, egy fiút a kapu előtt hagytak, hogy őrizze a táskákat, ő lett a szerencsés irigyelt. Egy langaléta tanító aktatáskával hajtotta a gyerekeket. És akkor különös dolog történt. Az egyik tárló előtt megállt egy fiú, lehajolt és bámult valamit. Útban volt, lökdösték, de sokáig nem mozdult, valami megbabonázta. Látja, ennek lesz majd egy unokája, akiben a nagypapa életének ez a pillanata kibontakozik, akinek nagy vizuális élményei lesznek, a család pedig megkérdi: honnan örökölhette ezt a bogarat. Ezt én hiszem.

- *Akkorhát abban is hisz, hogy a tömegeket mindig közelebb és közelebb lehet vinni a művészethez?*

- Hogyne - csak nem konformista munkákkal, hanem nagyon jó reprodukciókkal és könyvekkel. A jó mű örökkön sugároz. Még a fotója is. És bár a befogadó-

képességet eleve determinálni nem lehet és a hatás nagyon is az egyes képességen múlik – ha sokat, s állandóan látnak, akkor... A magyar ember nagyon igényes vizuális materiával jön a világra, igazolja ezt folklórja és a jó, amit megszerkeszt. Bizonyára látta, hogyan mozog egy parasztlány, mozgásának sajátos ritmusa, ha úgy tetszik, esztétikája van. Aztán a filmművészetről szólva utal Lenin az időtényező fontosságára. Bármilyen szép, a gyermek számára akkor hajó a hajó, ha úszik a vízen. És sok felnőttnek is – ezért szeretünk kirándulni...

– *Amikor Ön fest, gondol azokra, akik majd nézni fogják a képet?*

– Hogy gondolhatnék? Számomra egyetlen dolog létezik, maga a munka. Ha dolgozom, a távoli és a kézműves számára el nem érhető, sokaktól lenézett eszprit en soi, ami lefoglal. Állandóan dolgozom, igen kevés eredménnyel. A művészet nagyobb hatalom, mint én, elutasít, ha rossz az állásfoglalásom. Ezért csak egyféleképpen végezhetem a dolgomat, így felelhetek érte. Meggyőződésem, ha igazat csinállok, rendszerünk hasznára teszek vele. Sőt, csakis így vagyok hasznára.

– *Nagyon keveset állít ki.*

– Mert a képeket nem azért festik, hogy kiállítsák, hanem hogy meglegyenek egy raktárban, mint könyvtárban a könyvek. A festő halála után legalább húsz esztendőig semmit sem kell megmutatni, az emlékkiállítások mindig kiábrándítóak, ezt úgyis tudja. De visszatérve a könyvtár hasonlatra, egyszer beállított hozzám két fiatal. Pestről jöttek, hallottak egy öttételes festményemről, hol, nem tudom. Azt mondták, szeretnék megnézni. Az állvány elé állítottam két széket, aztán magukra hagytam őket a képekkel. Egy óra múlva szépen elköszöntek, azóta sem láttam őket, nem is tudom, kik voltak.

– *Mindamellelt abban a vádban, hogy túlzottan visszavonul, talán van valami!*

– Hogy nem járok el a vernisszázásokra? Dehát nem vagyok kiállítási tárgy. Azt is tudja, hogy a megbeszéléseken meg hallgatok – a művészet sohasem volt beteg, nincs rajta mit gyógyítani. A megbeszéléseken többnyire gyakorlati dolgokról esik szó, ahhoz meg nem értek. Meg kell mondanom, zsüri-ellenes is vagyok, az ember és az idő rendkívül gyorsan elpusztítja a rossz munkákat, ezt naponta tapasztaljuk.

– *De a hírnév kötelez, és ami a sikert illeti...*

– Nem érdekel a siker.

– *Elhiszem, ma már nem – de régebben?*

– Ne felejtse el, én nem kisburzsoá környezetben nőttem fel, hanem kivételes művésztsadalomban. Egészen kivételes szerencsés volt a sorsom, Rippl-Rónainál, majd Párizsban... Amit én rólam eddig írtak, mind akaratom ellenére történt. Mindenkit igyekszem finoman lebeszélni...

– *Ezt én pontosan tudom, ha megengedi...*

– ... aztán mégis megpróbálnak valamit írni. Pedig az elvégzett munka önmagát honorálja, minek folytatni? Én ezzel foglalkozom, mások mással. Ez is egy mesetárság. Ha bárki egyirányba tereli képességeit, ha kitart, elérheti, amit én, immáron közel a hetvenhez. Ha függőleges meg vízszintes vonalakat fölrak az ember, az biztosan jó lesz, a festmény vizuális viszonylatok egyensúlya. Aztán a megvalósítást, a formai megjelenést meghatározza például a karom hossza.

(A festőállvány elé áll, megmutatja, hogy az ottlévő kép felső széléig ér a karja. A képen fent rózsaszínes szelídség, lejjebb piros meg kék tojásídomok, át meg áttörve vastag fekete vonalakkal, a formák logikus rendjéből zöldes figurák törnek a magasba: talán keresztessvitézék, csörömpölő páncélban, ködtestű, távoli és elpusztíthatatlan lovagok...)

– *Ez a fejtegetés roppant csábító, az ember legszívesebben megpróbálná, meddig ér a karja, az ujjai közt egy festékbe mártott ecsettel... Csakhogy én például nem tudok rajzolni.*

– *Rajzolni... Nemrég befejeztem egy huszonkét lapból álló Joyce-Ulysses rajz-*

sorozatot, három évig készült, és ezen a nyáron, Győrökön Berzsényihez húsz rajzot, ami egy hónapot jelentett. A Berzsényi-rajzok még gyerekkori tervek... Régóta elhatároztam azt is, hogy Berzsényi maga lesz jelen a rajzokon, helyenként több példányban is. Az Ulysses harmincéves terv. Hát ez a semmittevésnek tűnő hosszú készülődés, gondolom, érdekes téma. Mert a rajzolás maga aztán nagyon egyszerű. Egyszer egy falusi tanító ismerősöm szindarabot rendezett, maga fogott a diszletek megtervezéséhez, bajban volt, fölkeresett, hogy segítsék neki. Kimentem, vasárnap délelőtt elkészült két hatalmas felület, minden rajta volt, amit kértek, tájkép, falu, utca, felhő – ezen nem múlik, fizikai erő kérdése, fizikailag ma is bírom. Lovakat rajzolni, vágóban – ez nagyon egyszerű. De azért van végül is elég kevés munkám, mert képet festeni, az más, ez az egyszerűnek tűnő időtöltés a legnehezebb dolog a világon.

– *Mi a véleménye az Önről megjelent kritikákról?*

– Rippl-Rónai műtermében volt egy hatalmas könyv a beragasztott kritikákkal – még Ödön öccse kezdte gyűjteni. Vannak emberek, akiknek a múlt ilyen újraolvasása tanulságos, talán hasznos. Én nem gyűjtök semmit, ha kezembbe kerül egy-egy régi kritika, olybá tűnik, mintha ismeretlen emberről szólna. Mondtam, a jelenben élek, egyedül a munkáért, talán ha elveszteném a kezem, akkor... Egyébként munkáimról sose írtak rosszat, nem kérdeztek meg, segíthettem volna, a hibákat...

– *Vallja be őszintén, azért jólesett!*

(Sarkon fordul, ártatlanul hunyorog:)

– Gyanús volt nekem...

– *Szeretnék feltenni egy „kényes” kérdést. Ön végül is élhetne kint Franciaországban vagy bárhol másutt. Mint sok más magyar származású művész.*

– Kint maradhattam volna, vagy kimehettem volna. De meggyőződése, hogy ahhoz a kevéshez, amit megcsináltam, a legkedvezőbb körülmények éppen idehaza voltak meg. A legteljesebb alkotó szabadság. Háború volt, meg nagyon nehéz esztendő, de mondtam már, hogy a festőnek nem kell, *nem szabad* jómódban élnie. Hálás vagyok a kornak, mert a szocialista vonatkozású rajzokat, amelyeket önérzettel vallok magaméinak, csak itt és csak most tudtam megcsinálni.

– *Gyakran emlegetik azt, hogy Martyn Ferenc ír származású. Ez már inkább csak romantika, nem?*

– Miért lenne az? Ma is megvan a kapcsolatom Írországgal. És mondják, hogy annyit festek tengert meg ezeket az álló alakokat, katonákat vagy miket – vajon miért? Feltétlenül örököltém, kibem nincsenek az ősei jelen? Engem sehol másutt nem fogadtak úgy, mint Írországgal. Az ír színházat, az Abbey Theatre-t egy Edward Martyn nevű ember csinálta meg, tudta ezt? De ez, beleértve az emlékeimet, egészen más kérdés. Az iskolázottságom francia, de nem gondoltam soha, egyetlen pillanatig sem, hogy francia vagyok. Én egy magyar ember vagyok. Ez a realitás.

– *Nem tudom, pécsinek nevezhetjük-e?*

– Inkább dunántúlinak. Tulajdonképpen örök vándorló vagyok, Somogyban, Kaposban, Győrökön, Budán – és nem Pesten! Télen leginkább itt Pécsen, mert valóban szeretem ezt a várost. Egyetmást tettem is érte, mint tanácsstag, ha összevevesszük azt a 10–12 évet. Kaposban sem voltam tétlen, aztán mostanában gyakran gondolkodom Kázskra, ahol a kúria volt, és ahová szívesen adnék egy sor rajzot, festményt, porcelánt, plasztikát.

– *Úgy tudom, nincsenek tanítványai.*

– Amit tudok, nem sok, feltételezem, hogy azt mindenki tudja. Ígylát nem igénylem az ismeretek közlését. Meg aztán rosszul fogalmazok. A művészethez nem műveltség kell, az ember szüntelenül talál – ha ezt ráhibázásnak nevezik, legyen az, legyen akár hiba.

– *Úgy érzem, ez a túlzott szerénység nem állja meg a helyét. Ki tudhatna többet a világról, az emberekről, mint a művész?*

– Az más. Mindent úgy látok, mintha először látnám. Felfedezem a látványt. Mondja csak: szép utca ez a Toldi utca? Nem, ugye. De naplementében? Kora reggel, ha a heverő szemétre tűz a felkelő nap? Na látja.

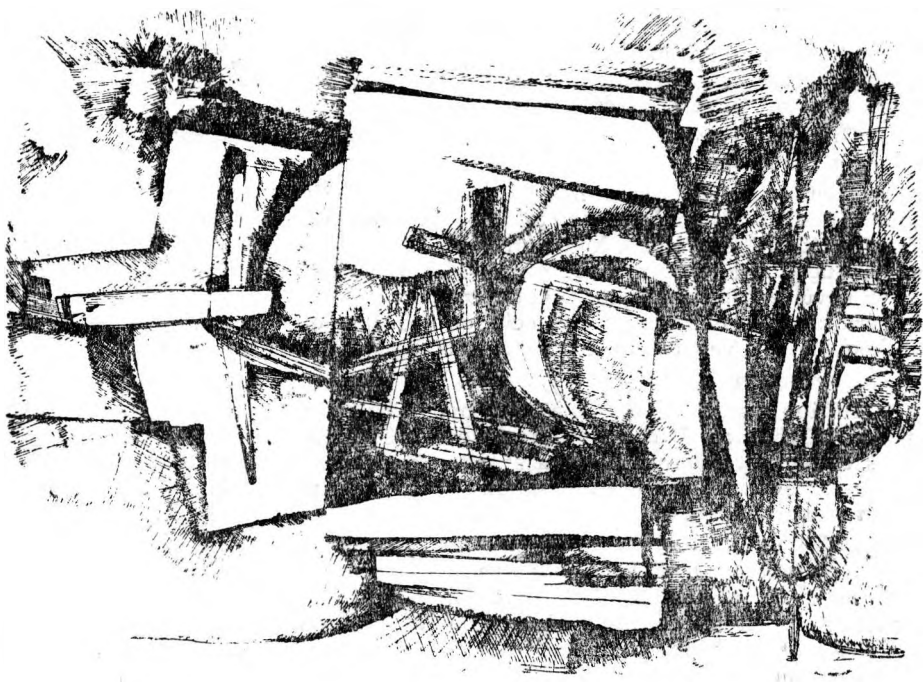
– *Ó, ez azért nem elég, nem hiszem. Az imént említette francia iskolázottságát...*

– Lehet, hogy kellemetlenül hangzik: a műveltség megszerzése az iskolán túl kezdődik. Én is elvégeztem az iskolákat és mi maradt? Húsznál tovább nem tudok számolni. A komponálásban az egyes, a hármas, a hetes a jó számok, minek a többi? Az arany metszésre még akkor is rájön az ember, ha nem akarja... Egy mondatra azonban emlékszem az iskolából, a természetrajz első órájának első mondatára. Tessék: „Szeptember hónapnak egyik legkedveltebb gyümölcse a szilva.”

– *Úgy tesz, mintha nem tisztelné a tudományt.*

– Tudja, én elég gyakran együtt vagyok tudósokkal. Azt tapasztalom, mintha „a boldogság ott volna, ahol nem én vagyok”... Leereszkedve az ő világukból szívesen időznek a magamfajta csepürágókkal. Azt mondom a sebészprofesszornak, csodálatos dolgot végzel, kettévágysz egy embert, s egészségesebb lesz, mint előtte. Azt mondja, nem, a beteg meggyógyul, mi csak elvégezzük, ami szükséges. De a művészet! – teszi hozzá. Erre azt felelem, a piros önmagától az, hát még, ha kék mellé teszik! – ahogy ez megy a világ kezdete óta...

HALLAMA ERZSÉBET

MARTYN FERENC rajza

BORSOS MIKLÓS

1

Borsos Miklósnak Pesten is van lakása, műterme; otthona Tihanyban van. S ez a tihanyi otthon, amelyet feleségével együtt épített, és a természettel együtt újít meg évről-évre, épp olyan alkotás, mint más művészi munkái. Kőből és növényből formálódik meg; ember-teremtette állandóság a természet-alkotta változásban. A ház, a műterem, a kút, a pergolák kőből épített világa az őt körülvevő, befutó, kiemelő és elrejtő növényzetben válik elevenné. Az egészhez hozzátartozik azonban az ég, a lakák, a rétség és a víz örökké változó színjátéka is. S mindebben az alkotó ember él, akinek sűg a természet, de aki formálja is azt, amit ennek végtelenségéből kiemel, amit lefordít a maga nyelvére, a maga mértéke szerint.

Borsos műveinek forrása a természet. De nem ábrázolja a természeti világot, hanem találkozásaiknak állít emléket, közös gyermekeiket neveli fel. Természeti anyagokból, természeti formák ihletét keresve-követve hozza létre alkotásait; egyszerre önállósítja és vissza is helyezi őket a természetbe. Így kapják meg azt a jelentést, amelyet a művész ébreszt fel bennük, vagy ad nekik. Ezért lehet egy erőző-formálta, mohos kő – talapzatra állítva – szoborrá; így nyerhetnek művészi értelmet egy csigahéj lenyomatának alakzatai; – de így lehet szinte a természet részévé a kertbe állított szobor, a dombormű, amelynek esszenciája a köréje fonódó lombok fény-árnyékában oldódik vissza oda, ahonnan vétetett.

Ifjúkorában aranyművességgel is foglalkozott; első igazán önálló és jelentős művei vörösrézdomborítások voltak. Az anyagokkal való szoros kapcsolatát maig megőrizte. Minden munkáját a maga kezével, a maga szerszámaival hozza létre. Farag, kalapál, csiszol, vés, domborít: mindig az anyag sugalmait is követi, mint a régi mesterek; a bronzba-öntött másolatokat is maga cizellálja: ezáltal veszi igazán birtokába s így teszi befejezetté, önállóvá őket. Plasztikáin – még a legleszűrtebbeken, legzártabbakon, legklasszikusabbakon is – megérzi az értő érzékenység a vajúdas kinjét, a születés örömet és személyes diadalát. Ugyanilyen közvetlen, életteli viszonyban van grafikai eszközeivel és tárgyaival, a papírfajtákkal, az eljárásmódokkal, amelyek a rézkarctól a krétarajzon át az ecsetrajzig s azon túl terjednek, a vízparti kavicsoktól, eszközöktől, az állatokon, embereken, fák, sziklákon át a végtelen ég foszlékony fellegeiig, a végtelenben elhaladó, vagy mozdulatlanul lebegő égitestekig. Anyag és látomás ritka egységét nyilván ezért tudja oly magátólértetődő könnyedséggel és hitelességgel megvalósítani.

2

Borsos Miklós alkotásai ebben az értelemben természetelvűek. De csak ebben és csak ennyire. Művészetének másik sugalmazója az emberi lét: a világ erőiből kiemelkedő, azokra visszaható, a természet anyagát és formáit a maga külön világának kifejezésére felhasználó teremtő akarat. Fejlődésében, életműve kibontakozásában legálább akkora szerepe van a tudatosságnak, mint a sugalmazottságnak, a műveltségnek, mint az ösztönösségnek, az emberi rendnek, mint a természetinek. E két szféra erőinek küzdelme teszi munkáit olyan tartalmassá, feszültségekkel teljessé. Szét soha nem váló, el nem választható birkózásuk ad az alkotásokból előszikrázó művészi harmóniának mélységet. Az emberi testet ábrázoló, pontosabban: kőben megidéző művei, – még a valóság ábrázolásának megszokott hitelességére leginkább törekvők is – ezért hatnak sokszor a természeti alakzatok közvetlen, elemi erejével. Bennük s

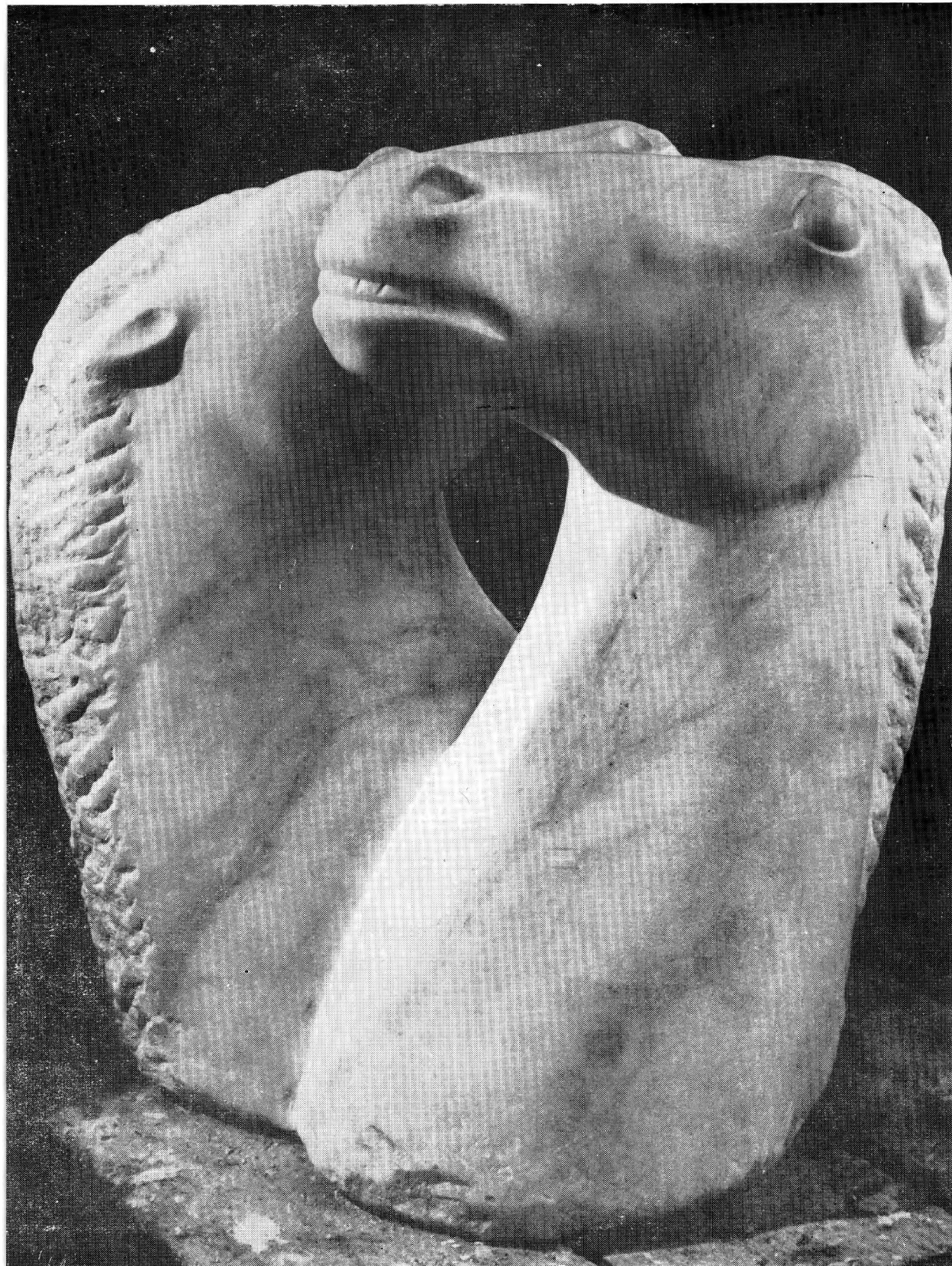
általuk sem egy testi valóságában is jelenlévő modellt másol le, hanem az eleven emlékekből új életre kelő látomást rögzíti meg. Arckép-szobrai közül, talán emiatt is, azok különösen kedvesek nekem, amelyeknek hőseit magam is ismertem s amelyeknek ezt a léleklátó, szellemidéző hitelességét tanúként igazolhatom.

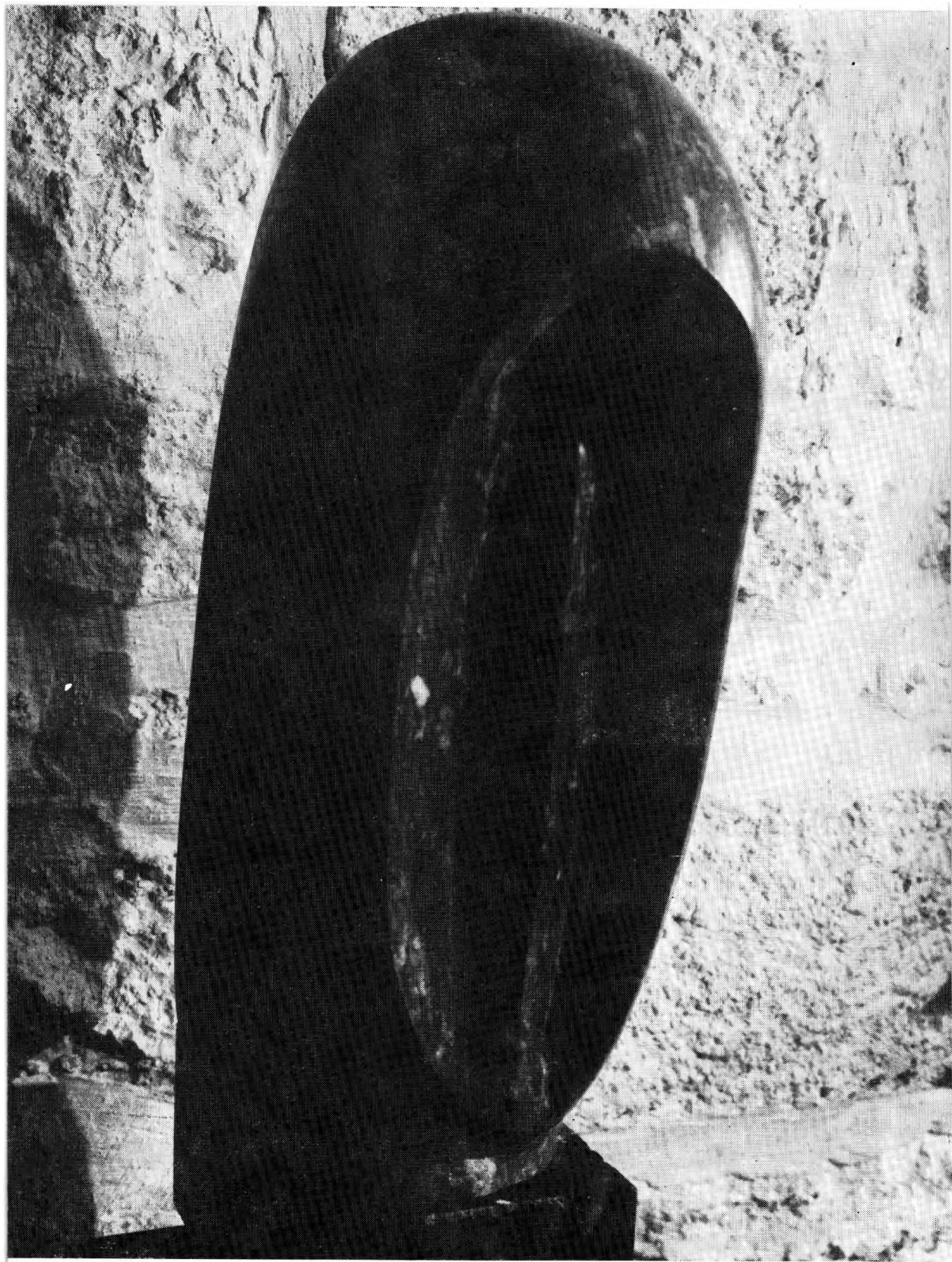
Azokra a szobrokra kell először gondolnom, amelyeknek modelljeül feleségét választotta; akár a valóságos asszonyt, akár emlékképét. Disztingvált úrihölgy arc-mása, vagy egy dunántúli Déméter, rusztikus, darabosan megformált nő-alak vagy csak egy kőbodermedt mosolygás, elvont, zártívű formák: a napbanező szikrázó figyelme, ahogy kisugárzik a márvány sima felületei mögül, derűs fiatal arc oly könnyedén-súlyos kompozíció közepén, amelyben a széleskarimájú szalmakalap tömör, áthatolhatatlan gloriolává lényegül át – s hány változata még egyazon alaptémának! Mintha ugyanannak az alapmotívumnak kettős megfogalmazása lenne, úgy párosul emlékezetemben a tihanyi vincellér nyersen ősi, időbarázdálta, gond és erőfeszítés cserzette-kalapálta feje a nagy festőmester és barát, Egry József képmásával, ezzel a zárt, gránitkemény szerkezetű s mégis oly árnyaltan gyengéd kifejezésű szoborral, amelyben egyformán lenyűgöz a megformálás lapidáris tömörsége, egyszerűsége s beszédes raffinériája. Ismertem a „piktort”; morózus szűkszavúsága, a kifejezésért a beszédben is megküzdő igényessége és elmosolyodó, halk derűje, könnyed gyengédsége egyformán elbűvölt: Borsos szobrán mindez félelmes egyszerűséggel ragyog fel előttem. S az „átszellemültek”, a „lantos lelkű” génuszok arcmásai! Babitsé, aki úgy néz szembe velem, mint akinek csontjai valóban ott égnek a máglyán, Derkovits nyers és mégis oly hajlatos, kifejezésteljes arcvonásai, amelyek annyi fájdalomat, elszántságot és bizalmat fejeznek ki! Legjobban mégis Szabó Lőrinc vörös márványba faragott arcmása rendített meg.

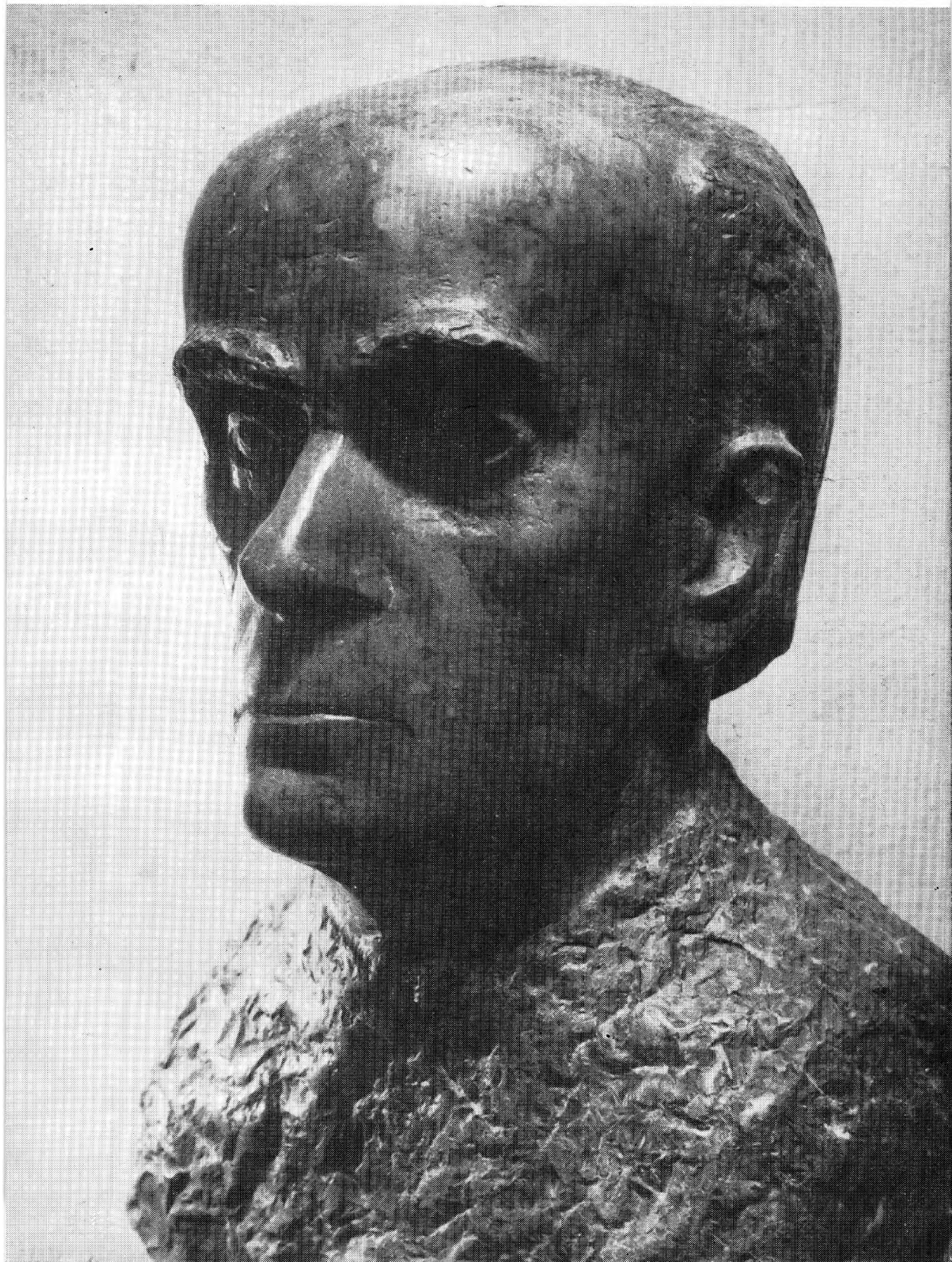
A költő éppen azokban a számára oly nehéz években – a halála előtti évtized folyamán – gyakran megfordult Borsoséknál, a tihanyi otthon lakóvendégeként is. Borsos szobra azonban a költő halála után készült. Egy nyáron váratlanul érkeztem Tihanyba. Boldog gyönyörködéssel jártam be a pompásan növekedő, lombba-virágba boruló kertet. Nem messze a műteremtől szinte a földbe gyökerezett a lábam. Szabó Lőrinc nézett rám, az égről, kövekről, növényekről visszaverődő harsány napfényben, szemüvege mögül hunyorogva, egy embermagasságúnál alacsonyabb állványról; mintha meggörnyedt volna a rászúlyosodó gond és életfájdalom terhe alatt. Jó ideig nem tudtam elszabadulni tőle, s aztán újra meg újra visszavonzott. Gyötört és felmagasztosított. Verset kellett róla írnom: a lélekről, aki szörnyeteggé lett a magányban, aki szilánkokra törött a valóság szikláin, a köveken, melyekből a művész úgy varázsolta elő, hogy kinjárt tovább panaszolja dermedt csendjével...

3

A tihanyi otthon a balatoni táj egyik legkedvesebb részén épült fel. Nem valami híresen, parádésan. Mikor a telket megvették, csupa szántóföld s közepes bort termő paraszt-szőlő volt csak ott a félsziget nyakánál, a Diósban. Azóta ez a terület is sűrűn teleszóródott nyaralókkal. Az öbölben óriási szabad-strandfürdő létesült; a háztól nem messzire autók, autóbuszok folyama özönlik végig a népes országutakon: a modern fürdőélet már a kert partjait mossa zajos hullámaival. De kissé odébb, Sajkód felé, árpádkori templomocska helyreigazított romja áll; még odébb római emlékeket tártak fel; s a lanka feletti hegyen, amelynek sziklafalában középkori szerzetesek barlangjai láthatók, ott az Óvár: párját ritkító földhányás-erőd, talán még a kőorból. Történelmi táj ez tehát. Lejtőin szőlő, füge, mandula vegyül a tölgygel, szillemel, jegegyével: északkelet felé itt érezhető végső kicsengése a Földközi tenger természeti és emberi világának.

Aligha lehet véletlen, hogy itt építette fel otthonát ez a művész-házaspár. Borsost már ifjúságának vonzalmái ennek az európai műveltségünk bölcsőit ringató, isteneit szülő Mediterraneumnak térségébe vezették el, s érett férfikorában is odavonzódott és vonzódik mindennél erősebben. Nem csupán és nem is főként a szobrászat klasszikus földjére, Praxitelész, Myron, Michelangelo és a nagy reneszansz mesterek műveihez, hanem sokkal inkább a légkörhöz, a színekhez, formákhoz, emberekhez, a klasszikus művészet előtti és alatti, meg a ma is eleven rétegekhez. Oda, ahol a nyers kő éppen formát kezd nyerni a növények és emberek érintésére, a tenger és a szél simogató-hasogató kezei között. Ennek az élménykörnek első benyomásait briliáns grafikák egész sorában jegyezte fel; leszűrt, végleges hatásait egész sor szoborművében formálta meg. Nekem egyik legkedvesebb ezek közül a füredi kikötő egy karcsú oszlopán lebegő Balatoni szél. Olyan ott a gyöngyházzsint játszó, opálos, fénynyel itatott ég alatt, a kikötő rideg betontömbjei és sűrű embersokadalma fölött, mint valami egyszerre idegen és otthonos, különös és ismerős formájú virág, amely görög álmokból, pannon hagyományokból s mai vágyakból szívja tápláló nedveit.

Legjellegzetesebb, művészileg is legegényibb s legszuggesztívebb hatású alkotásai azonban ennek az ihletkörnek azok a szobrok, amelyeknek csoportozatát főhő-sük, Lighea neve jellemzi. A kis nimfa Lampedusa novellájában öltött újra alakot s lett a görög mitológiában halhatatlan kifejezésre jutó élmények, vágyak modern megtestesítője: a természet démoni, pusztító és megújító, érzéki és érzékmögötti erőinek vonzó-szédítő jelképe. Félig hal, félig ember-leány, parázna szűz, fullasztó és kifogyhatatlanul patakozó gyönyörűség. Borsos néhány változatot alkotott erre a témára; nem csak a félig-hal, egész-természet nimfa testi valóját álmodta köbe, nem csak különös, földöntúli és érzéki, ironikus és odaadó mosolyát, hanem előzményeit, társait és rokonait is: tengeri állatokat, élővé formálódó természeti alakzatokat, annak a mélyebb, emberen-onnani világnak, tenyészetnek küldötteit, amelynek üzeneteit úgy érti, mint egykori igaz mágusok, magátólértetendő tudással, hókuszpókusz nélkül.

4

„Korlátok közt dől el, hogy ki a mester; és szabadságot csak a törvény adhat”. Goethe igazsága Borsos Miklósról is érvényes. Ő is megkereste határait és elfogadta törvényeit. A határ biztonságot ad, de persze veszélyes is lehet. Mégis: más dolog az, ha valakire rázárják az ajtót, s megint más, ha maga keríti be házát. Mivel Borsos olyan nagyon ragaszkodik otthonához, a hazai tájhoz és benyomásokhoz, veszélyesen szaporodik a vele kapcsolatos megnyilatkozásokban is a „balatoni” jelző. Lehet, hogy hamarosan ő is úgy jár majd, mint egyik legnagyobb emberi és művészi mestere: Egry József. Őt is bezárták egyidőre a „Balaton legnagyobb festőjé”-nek kalickájába.

De tudjuk, abba a balatoni térbe, amit Egry a magáéul választott, belefért az egész világ: az emberiség, – a mindenség. Azoknak a mestereknek a legnagyobbjai is, akik ott, a magyarok kis tengerének partjain éltek, és alkottak, akkor és azáltal alkottak igazán nagyot és maradandót, ha kinőttek az otthoni határok közül. Annak segítségével, azzal táplálkozva-erősödve, azzal szárnyalva, amit az élő, nagy művészet, a régi és a modern remekművek példájából, sugalmaiból magukévá tettek, hogy hozzájuk magasodjanak. Így emelkedik ki Borsos Miklós életműve is a Balaton tündéri, zárt világából.

A valóságban már rég kiemelkedett. Pontosabban: szárnyalásának magas köreiből tér csupán vissza újra meg újra, pihenni, szemlélődni, új erőt gyűjteni a Balaton délies partjaira, ahol egy pillanatra sem zárta magára az ajtót. Ha csak tárgyainak ritka gazdagságát vesszük számba, máris értelmetlen lesz a „balatoni” jelző; „emberi”-vé tágul, magasodik s mélyül a határ. Mert Borsos művészi világának közepén mégis az ember áll, persze gazdag természeti környezetében, annak részeként. A min-

dennapi élet egyszerű, ősi formái, a pásztorkodás, a kétkezi munka, az érzelmi és értelmi viszonylatok éppúgy érdeklik, mint a történelem látványa, a mitikus ösképek, az emberfenevad kitörései, szenvedély és szerencsétlenség, az öldöklés s a szerelem extázisai. Nagy magyar költőket „illusztrált”, e szó legnemesebb értelmében s közben felidézte történelmünk iszonyatát és felemelő szépségét. A mi kis tengerünk s a nagy, igazi tenger, a rajtuk s partjaikon épülő-elomló emberi s természeti világ látványát úgy ragadta meg, hogy bennük s általuk a sors, az idő, az istenség hatalmait idézte elénk.

Férfikora, alkotóereje teljében áll, tele a tervezés, a kísérlet, a megújulás hatalmával. Szenvedélyes temperamentumát biztos arányérzék fékezi, kísérletező merészségét ritka szakmai tudás. Még sok meglepetést, örömet tartogat számunkra.

KERESZTURY DEZSŐ

HORVÁTH OLIVÉR rajza

Fogytán a bor

*Kinyíltak mind a rózsák,
szépségüket csomózzák,
arcukon ég a jószág, –
s piros körükben a nyár hallgat,
mert tudja, hogy dér lesz maholnap
és illatukba belehalnak.*

*Leégett szépségük után
fut az idő, pusztítva jár,
ahol ülők; a kertben,
mint a bokrok, a fák,
pohár van a kezemben.
Nyúlnék a bor után,
de fogytán a bor tüze már,
mint a kedvem.
A tüben kecskék legelnek,
Farkasrét felől madarak szállnak,
temetőik súlyát nyögik a házak, –
csordultig a pohár.
Nem menekülhetek, mint a madarak,
lassan leszáll a nap,
lelkem szárba ragad, –
hol a régi bor tüze már?
Mint a kiszáradt magok;
fejem kemény, konok,
de az idő talpa alatt,
lapulok, mint a kő alatt
a béka, meg sem nyikkanok, –
húsomban az ősz foga váj.*

*Elnyíltak rég a rózsák,
halálukat csomózzák,
tüzes arcuk elhamvadt.*

*Nem ülnek a szívemhez,
hogy velük melegedjek, –
s tűnődjek –, merre van az a nő.*

angyaltekintet,
ki egy rózsával intett,
belőled ifjúság?
Sírnak az arcok, a volt nők,
holtak és élők,
jeges emlékek, sirba nézők, –
zörög a száraz május-ág, –
amint ülök a kertben,
pohárral a kezemben.
Húzok belőle s úgy teszem vissza,
mint aki saját vérét kiissza,
s ízlelgetné a lét ízét, –
de hol a régi bor íze már?
Demizsonomban Juventus víz van,
kénes szagával csap meg,
vigyorog rám a Nap-hegy, –
zsugorodik a szív, a máj.
A fűben tücskök tücsögnek,
Farkasrét felől temető csönget, –
bőröm csontra feszülve sárgáll,
sáttra alatt halál vár.

Végzet

Akik meghaltak, csak azok élnek,
én megmaradtam, s szégyen éget.

Temetett múltam dísze a vérfolt,
valóm percei gyűjtik a tébolyt.

Egy darab kenyérért béna lábbal
térdelek a kor ajtajában.

Elkopott zsoltárt éneklek csöndben,
orrabukom, s bemocskol saját könnyem.

Fű közül

*Ősz lobog fuldokló nyárfasorban:
tüstmérgezőes dália, volt-nyári hősök
feküsznek temetetlen.*

*Akárcsak én. Voltam dália,
nyár hőse, szépségével vitéz,
de – gerinctörés, arcom tüvek között –*

*Azóta reggelente
fátyolba öltöztetnek muszlin-ködök,
és eljön majd a hó.*

*Ne aggódj. Önnön nyomorúságomban mégis
megmaradok örökké,
ezer virág körhintájába veszve
egyetlen, tűzpiros vakít most már halálíg!*

*Nem hajthatod le fejedet.
Vakit? vakitsen! ellenérték nélkül
szeretve, rezzenetlen
szemmel nézhetsz fődetlen homlokomra,
mely még a fű közül is felparázslík.*

Esőben

*Sötét esőben áznak már a földek,
a hátukon kővéren gyűl a sár,
esőtől fényes úton jár az este,
a bronz levél unottan szélre vár.*

*Esőkabátod ázott fénye villan,
lehúnyt szemünk az őszi könny veri,
kezem se érint, ám a nedves aszfalt
mégis kettőnk egy-árnyát tükrözi.*

Eltépett levél

Királynő! . . .

- - - - -
- - - - -
- - - - -

(Harmadszor is nekifog, hogy végigolvassa a tegnap este elkezdett levelet – de már a megszólításnál elakad megint.)

Pedig jól érzi magát, tulajdonképpen semmi baja: – sikerült megfürdenie, Márkus úrék ugyanis szokatlanul korán tűntek el hazulról, itthagyták a lakást béna nyugalomban s így albérlő létére is letáborozhatott egyszer reggel a fürdőszobában –, majd ivott egymás után két pohárka konyakot.

Utána másodszor is átfutotta a levelet.

Nem tetszik. De a megszólítást azért így hagyja.

Folytatnia kell tehát:)

- - - - -
- - - - -
- - - - -

. . . De, de. Másképp nem megy: meg kell őt neveznem. Tudom, hogy nem illik; – próbáltam is magamban ennek-amannak hívni, higgye el, megpróbáltam, ízleltem, hozzá akartam szokni, hogy Erzsinek, Margitnak, Annusnak említsem Maga előtt, Királynő; vagy fellengzősebb, előkelőbb néven, talán Krisztina, Xénia, esetleg Annamária, Beáta; sőt azzal is kísérleteztem, hogy Augusztá, Etelka, Lujza; szóval, láthatja, mindent megpróbáltam – de nem megy. Képtelenség őszintének lenni, lehetlenség elmondanom azt, amit el akarok mondani, úgy, pontosan úgy, ahogyan volt, ha már a nevét se ejtethetem úgy, ahogyan igazán szólítottam.

Tehát: – Blankának hívták. Blankának hívtam.

És akkora voltam, mint most a maga fia. Nem, dehogy! Tizenhat múltam, vagy lehet, hogy tizenhét is már, de semmivel se komolyabb, mondhatnám, semmivel se érettebb, mint Kiskomám. És épp olyan hólyag még mindig.

Blanka viszont harminc éves volt. Vagy huszonöt. Mindegy. Felnőtt nő. És ez a szó – felnőtt – bűvösen harangozott kívülről-belülről, tehát a fülemben és a mellemben egyaránt, akkor is, amikor csókolt.

Mert mindig ő csókolt – én csak álltam.

Anyám műhelyében dolgozott a többi varrólány között; – én többet lógtam itt napközben, többet, mint otthon a tankönyveim fölött és a téren a barátaimmal özszeszen. A falnál álltam, ő legtöbbször háttal ült nekem, de tudta, érezte, hogy őt nézem, órákig, egyfolytában, a többiek is tudták, anyám itt is veszekedett velem miatta, otthon is, de azért én nem szabtam rövidebbre ezt az időt mégse. Amikor anyám ki ment a műhelyből és lazult a fegyelem – uzsonna, fészülködés, pletyka, fényképmutogatás –, ő fölugrott, hozzám röpült, és játékosan megcsókolt, ott, mindenki előtt, mint egy gyereket.

De nem-gyerekesen is megcsókolt: – ez mindig kint, a folyosón történt. Minden délután egyszer. Én kint álltam a félsötétben, ő tudta, hogy kint vagyok; – néha ir-
tózatosan sokáig kellett kint állnom és kifejezhetetlenül fájt, hogy nem jön, pedig
tudja, hogy *ott* állok – és hiszen tegnap is jött!...

A *csók*-ról sokféle elképzelésem (eh, dehogyis elképzelésem! – álmom) volt, de
így csak ő tette. Ez volt a Valóság. Az Élet. A Felnőtt. Ezért én csak álltam mozdul-
atlanul, míg neki biztosan minden idege vibrált, és igazán minden porcikája is, a
szája, a válla, a csípője, a combja.

Nem éreztem, hanem tudtam, hogy szeret. Az én akkori, tizenhat éves fejemmel,
tudtam. Érezni egészen mást éreztem. Azt – és ez töltötte ki minden napomat és ter-
mészetesen az egész éjszakámat, hogy ismertem a szerelmét, az igazit, a felnőtt em-
bert. Ez az érzésem háborgás volt: hogyan tud kettőt szeretni?! De még inkább így:
hogyan *őt* is, amikor engem?! És egyáltalában: hogyan tud egy nő, a nő egyszerre
kettőt?!... – Pedig tud, igenis, egyszerre! – ez tartott életben, ezért nem mozdul-
tam a műhelyből, amikor háttal ült nekem, és ezért vártam rá, a folyosón azértis.

Közben pedig ilyesféle elvet, képletet, alapállást dolgoztam ki házihasználatra:
– a férfi a szerelemben ad, a nő kap. (Ejha, ugye, banális?! – Az. De talán mégis
igaz. És abban az *egy* esetben, a mi esetünkben, föltétlenül igaz.) Tovább: – miután
szerelemről van szó: mindkét dolgot csak *egészen* lehet. Adni is, kapni is. Igen ám,
de adni, egészen, csak egyszer lehet, azaz egynek; – kapni azonban, az egészet is,
egészen is, azaz teljes megtáru-lással is, többfelől lehet.

Hát ez így aztán már nem igaz, tudom. Ma tudom. De akkor ragaszkodtam a
képlethez, különben mi maradt volna nekem?! – Akkor a képletemben bíztam, hit-
tem; ma azt mondanám, hogy miben bízzam, ha saját ösztöneimben sem?!...

- - - - -
- - - - -
- - - - -

(Kilenc óra. Most már úgyis elkésett. – Észtán! Nem megy be az irodába, egy-
szer legfőljebb mulasztani fog! – Észtán! – ismétli magának félhangosan.

Kicsit járkál a szobájában, két percig gimnasztikázik, de nem megfeszített iz-
mokkal, hanem csak amúgy kényelmesen, lazán, elgondolkozva, mély térdhajlítás,
guggolás, recsegnek a csontjai.

Az imént elfelejtett fogat mosni; most elvégzi – örül a magányos fürdőszobá-
nak.

Hosszan vizsgálja a szeme alját a tükörben.

Aztán gyorsan vissza a félbemaradt levélhez:)

- - - - -
- - - - -
- - - - -

... Vasárnaponként egész nyáron vele – velük – jártam kirándulni. Vagy
strandra. – Önkínzás? Nem. Kamasz konokság. – Ők a homokban heverték, a für-
dőköpenyükön – én arrább húzódtam: álltam. A medence szélén, vagy egy füves
dombosodáson. Az igazsághoz tartozik, hogy nem voltak ők szigorúan kettesben, ha-
nem Blanka húga és egy szomszédos barátnőjük is mindig velük tartott.

Szóval, én álltam magamban, külön. A napozók és a hangos fürdőzők fölött a
messzeségbe néztem, kitarotn, elszántan, akkora adag csökönyös daccal, amire ké-
sőbb már soha nem képes az ember.

Blanka néha odafutott hozzám, és egyszer azt mondta (nem tréfából, az életem rá, hogy nem tréfából):

– Úgy állsz itt, mint egy görög isten! Mint egy szobor!...

Sűrű, göndör hajam volt még ugyanis. S akkor vettem észre, hogy mellemen összefonva a karom. Blanka pedig még ezt is mondta:

– Szép vagy...

Mozdulni se mertem, utána még sokáig álltam ugyanúgy, még akkor is, amikor Blanka már újra ott heverészett, velük, a fürdőköpenyén.

Többé azonban soha nem fontam össze a karom, ez biztos. Állandóan csak arra figyeltem, hogy véletlenül meg ne történjen. Ezentúl tehát tudatosan kezdtem élni. Ami ennyit jelent: már figyeltem magam. Számon kellett tartanom a mozdulataimat.

...Ha egyszer beszélhetnék erről a Kiskomámmal!... Mondta-e, neki megmondta-e már valaki, hogy: görög isten?!... – Eh, butaság, nem az én dolgom; van vagy lesz valaki, akinek ő a görög isten... – ne haragudjon, Királynő, a szertelenségemért, de lehetetlen megszabadulnom a gondolattól, hogy azért nem sikerül meghódítanom, legyőznöm, Királynő, azért áll ellen, reszketve és könnyezve is, mint tegnap este, mert attól fél, hogy akkor a Kiskomám az ellenségem lesz...

...Ősszel történt, amikor rég nem jártunk már strandra. Azt hittem, visszazökkenünk végre a régi rendbe, azaz álldogálok megint órákig a műhelyben a háta mögött, vagy várakozom rá kint a folyosón – és ő majd kijön hozzám.

Nem. Rettenetes, hogy semmi se megy úgy tovább, ahogyan egyszer beidegződött. Hogy: – hiába állítottam föl képleteket, hiába egyeztem már bele, hogy az a rend, hiába hittem el, amit bebeszéltem magamnak, hiába tudtam végre örülni annak, aminek föltett szándékkal és görcsösen örülni *akartam*, különben világgá mehettem volna, mint mindenki, aki nem görög isten; – hiába: mert más következett mégis.

Az: hogy Blanka szombaton, amikor már biztos volt, hogy se kirándulni, se strandra nem megyünk másnap, azt mondta, telefonálni fog vasárnap... – és a folyosóra nem jött ki hozzám, hogy megcsókoljon úgy, mint azelőtt, pedig tudta, hogy várom, tudnia kellett, hiszen mindig így volt eddig: mindig vártam.

Inkább csak jött volna ki a folyosóra; – erről már tudtam a képletem szerint, hogy mit jelent. Ehelyett vasárnap délelőtt szólt a telefon, hogy elmehetek hozzájuk: – semmi különös nem éreztem ettől, hiszen az egész családot ismertem, jártam én náluk máskor is!

Ne haragudjon rám, nincs szándékomban túlságosan részletezni, izléstelen is lenne, meg különben sem a részletek fontosak.

Mindenki készülődött hazulról, amikor beállítottam hozzájuk. Blanka hűgától és a mamájától is kaptam puszit, valamennyien nagyon szerettek.

Csak ő maradt otthon.

Az ő szobájában ültünk, az ő ágyán. Zsebkendőjével letörülte a rúzszt a szájáról. Amig ezt végezte: nagyon *felőttnek* láttam megint, és alázatos csodálkozással tekintettem föl rá, mint egy hatalomra.

Megcsókolt. Persze. Rögtön. Nem gyerekesen, ahogyan a műhelyben szokott, viccelődve – hanem ahogyan a folyosón. Akkor azonban mindig álltunk – most viszont egymás mellett ültünk az ágyán. Kezem a combján. De csak azért ott, mert úgy ültünk, hogy máshol nem volt helye a karomnak.

Tehát: megcsókolt, *úgy*, kezem a combján... – majd rúzsztalan száját néztem, és elmondtam neki gyorsan a képletemet, hogy: adni-kapni, csak egészen, satöbbi; és azt, hogy kettőtől egészen... – szóval, filozofáltam egy sort.

Ő valamennyi tételre azt mondta – nincs igazam. Csak, természetesen, nem ilyen egyszerűen. És végtelenül szomorúan. Meg is igazította a szoknyáját, én meg elvettem onnan a kezem, de ehhez már föl kellett állnom mellőle.

Mondom, olyan szomorú volt, mint egy anya, ha nem jön időre haza a fia. Ennyire szomorú csak az lehet, akinek ekkora a szeme, fekete, és a mélye láthatatlan. Nem sirt. Nem sirtunk. Sajnáltam. Hiszen nekem legalább képlettem volt – amit ő nem értett, csak a fejét rázta, és – ismétlem – szomorú volt. Ezért sajnáltam. Ezért szerettem.

Azt hiszem, enélkül nincs szeretet. Szerelem se.

Amikor eljöttem tőle, úgy éreztem az utcán, hogy mindenki engem néz – minden nő. Szorosan a házfalak tövében osontam. Félttem, hogy észreveszik rajtam, leolvassák az arcomról... – mit?! a filozófiámat?!... – Dehogyan néztek, senki se törődött velem, vonulhattam volna akár kidüllesztett mellel is! – Viszont: ha köznapi értelemben, valóban nőtől jön az ember, azt lépcsőházban, utcán, villamoson csálhatatlanul megérzik az asszonyok és még az útkereszteződéseknél is, sietve át a járdára, a másodperc villanásában is fölkapják ránk arcukat és a szemünkbe néznek. De ezt csak ma tudom, húsz év után... Vagy ma sincs igazam, ma is csak képzelődöm: ma is attól félek – mitől? – talán attól, hogy nem tudtam megmagyarázni magamnak valamit, és ezt mindenki látja rajtam.

Következő vasárnap egész délelőtt a telefonnál ültem. Anyám el akart küldeni a szomszédba kölcsön-tojásért vagy miért, de nem mentem. Mindegy, megpofozni már úgyse tudott; – nem mozdultam a telefon mellől.

És utána egész héten, minden délután a műhelyben ácsorogtam megint.

Vasárnap aztán újra a telefonnál.

S ez az, ami mindent végképp fölborított és ezentúl már semmit se értettem meg – mert: miért nem hív föl, ezen a vasárnapon miért nem, amikor a múlt vasárnap igen?! Ha múlt vasárnap megtette, most miért nem teszi ugyanúgy, minden vasárnap ugyanúgy?!...

... Be kell fejeznem, Királynő; – nagyon buta a gyerek, látja. Még mindig nem biztos benne, hogy a következő telefonhívás az ő dolga lett volna-e?

– – – – –
– – – – –
– – – – –

(Abba kell hagyni. Nem lehet folytatni.

És alá kell írni.

Biztos, hogy ma már nem megy munkába.

Hosszan keresgél a lemezgyűjteményében, körülményes gonddal válogat, szarvasbőrrel törülgeti a játszókorong nikkal peremét, majd az ablak elé áll és ugyanazzal a szarvasbőrdarabbal a körmeit kezdi fényesíteni.

Alá kell írnia a levelet.

Ugyanott marad, nem jön vissza az asztalhoz.

Elhúzza a függönyt. Olyan gyöngédséget érez, mintha hónapos-éves betegség után először állna támasz nélkül.

... Jó lenne elterülni egyszer, széttárt karral, mellre zuhanni, belemarkolni egy fűcsomóba, és végre istenigazában sírni!... Feküdni, feküdni, arccal a földnek, és minden-minden szégyenért föl nem nézni onnan... Vagy ocsmány, trágár szavakat ordítva, tájtékos szájjal, fröcskölő indulattal nekivágódni egy ronda hirdetőoszlopnak és szétloccsanni!...

Hogyan írja alá a levelet?

Egy perc; – tudja, hogy egy perc múlva összetépi, darabokra tépi, semmivé őrli az egészet.

Rögtön...)

Semmi

- Ne beszélj olyan hangosan, felébred Encsi...
- Bocsáss meg - mondta a férfi.
- A hangulatlámpa a fotelben ülő asszonyt sárgás fénnel borította, a férfira árnyat vetett a nagy ernyő, bőre szintelen, vonásai élesek, feketék.
- Sohase múlik el az ellenségeskedésed?
- Sohase ellenségeskedtem - felelte az asszony.
- Hát akkor mit csinálsz?
- Elég volt. Ugye megállapodtunk, hogy elég volt ebből?
- Azt hittem, néha eltölthetek itt egy nyugodt estét.
- Ne higgyél ilyesmiben.
- Kezded?
- Mit?
- A hisztériát.
- Te kezded. Pedig már nincs jogod hozzá.
- Igazad van. Már nincs jogom a hisztériádhoz.
- Emlékszem, mindig úgy védekeztél, hogy támadtál.
- Miért védekeznek? - kérdezte a férfi.
- Ellenség vagyok, nem? Az előbb mondtad.
- Az vagy. Legszívesebben megölnél.
- Néha volt ilyen gondolatom. Régen.
- És most?
- Szeretnék tőled véglegesen megszabadulni. Túl sokat kérek?
- Hogyan szeretnél megszabadulni?
- Hogy ne lássalak, ne halljalak. Még néha se.
- Jogom van hozzá.
- Mihez?
- Encsihez.
- Miért kilenckor jöttél?
- Nem tudtam, hogy már alszik.
- Hétkor fektetem le. Emlékezhetsz.
- De nehezen alszik el.
- Kilenckor azért már mégis...
- És ha alva akartam látni a gyerekeket?
- Lásd.
- Néha én is szeretnék megölni.
- Nézd Encsit. Alszik. Ilyenkor a legszebb.
- Szép.
- Ha eleget nézted, szólj. Álmos vagyok.
- Vagyis elmenjek?

- Sohase tartóztattalak.
- Megfogadtam már, hogy többet nem jövök.
- Be is tarthatnád.
- Végleg elidegenitenéd tőlem.
- Már nem kell.
- Hazudsz. Encsi szeret.
- Igen. Mint a szomszédasszonyt, vagy a boltost. Azokat is ismeri. Kedvesek hozzá.
- Ugyanúgy az én gyerekem, mint a tiéd.
- Ez kétségtelen.
- Sajnos, semmit sem változtál.
- Nem.
- Kár.
- Kár, kár... mint a holló... pedig nyílnak a tulipánok. Nem figyelted meg a tulipánjaimat a kertben?
- Ne haragudj, de...
- Persze, elfelejtettem, sötétben jöttél. A tulipánok...
- Nem is érdekelnek a tulipánok. Gondoltam, megnézem Encsit. És beszélgetek veled. Valami jót.
- Valami jót?
- Miért ne? A barátod maradtam azért...
- Ugye nem akarod, hogy kiabáljak?
- De...
- Valamikor, a válás előtt, ilyesmit is mondtunk egymásnak: utállak! Tudod, hogy nálam például mi váltotta ki ezt az utálatot?
- Sok minden.
- De ez is: „Azért jó barátok maradtunk. Elvégre kultúremberek vagyunk.”
- Azt felelted, utálsz és ebben nem vagy kultúremler.
- Meg ilyesmit is mondtál: „Vége van hát ennek is. Mondd már... Azért a csillagok tovább forognak, a föld kering, a műholdak...”
- Emlékszem, ettől mindig kiborultál.
- Na látod.
- Néha mégis szeretnék valamit mondani, aminek örülsz.
- Nem tudsz.
- Három hete nem láttalak benneteket. Encsi megnőtt.
- Ennek örüljek?
- Megszépültél.
- Ne folytasd.
- Encsi szépült meg.
- Mindig szép volt.
- Túl ritkán látom.
- Túl gyakran.
- Három hete...
- Egy évben egyszer is sok lenne...
- Utadban vagyok?
- Utamban? Zavarsz.
- Eddig még mindig egyedül találtalak.
- Ezért jössz későn?
- Nem, nem ezért.
- Csak előbb nem érsz rá, ugye?
- Az előbb mondtad, egy évben egyszer is sok lenne...
- Sok.
- Anyuka...

Az asszony a gyerekre nézett, aki félrebillent fejvel aludt, az oroszlanos zsebkendő csücskét gyömszölve, halkabban, bizonytalanul ismételte: „anyuka...”

Az asszonyra csak a hangja hatott, ahogy mondta: anyuka. Ébren anyunak hívta, mindig csak anyunak, – néha komiszkodó, hetyke felhanggal – álmában kiszolgáltató volt, őszinte.

– No... kiscica...

Encsi felült, hirtelen éberséggel megrázta a fejét és élesen panaszkolt:

– Anyu megvert.

Már nem mondta, hogy „anyuka”, szemében bocsánat nélküli sértődöttség villant.

– Megverted?

– Meg.

– Nagyon?

– Nagyon.

– Mit csinált?

– Csavargott. Sokáig kerestem.

Encsi világoskék pizsamájában a szőnyegre huppant, apja előtt gesztikulálva, fontoskodva magyarázta, nem is csavargott messzire és nem is volt még egészen sötét, amikor hazaért...

– Jobban kellene vigyázni a gyerekekre – mondta a férfi.

– Szeretném, ha nem avatkoznál bele...

– De hogyan lehetek így nyugodt?

– Te mindenhowan nyugodt vagy.

– Persze, csak te vagy a mártír.

– Nem rólam van szó. Encsiről. Miatta jöttél, nem?

A férfi bizonytalanul bólintott.

– Nem tudok rá eléggé vigyázni – magyarázta tárgyilagosan az asszony. – Nincs időm sétálgatni vele, vagy kiülni a ház elé. Elengedem a szomszédba a barátnőimhez, bábáskodik az utcán, lehetetlen a lakásban tartani. Ősszel iskolás lesz, oda se kísérgethetem, kevés az idő...

– A szigorlatod sikerült?

– Igen.

– Jeles?

– Encsiről beszéltünk.

– Csak úgy kértelek, hogy vigyázz rá.

A gyerek a férjhez bújt, hízkelve simitgatva az arcát: „ugye borzasztó sokáig maradsz?”

– Anya elküldött. Azt mondta, álmos.

– Én nem vagyok álmos.

– Szeretted apádat? – mormolta a férfi végigszánkázva ujjával az álmosság arcon.

– Nagyon. Nagyon-nagyon.

– Te kis macska. Hízelegsz nekem?

– Anya, mi az, hogy hízelegsz?

– Olyan, mint amikor hazudsz.

– De én nem hazudok. Úgyis észreveszed.

– Bújj vissza az ágyba – kérte az asszony.

– Nem akarok. Apa, borzasztó sokáig maradsz, igaz?

A férfi ráhagyta, Encsi makacsul ismételte: „nem mész el, itt alszol, nem mész el, itt alszol.”

– Mondtam én valamikor, hogy ha apád jön, ne engedd el? Mondtam én?

– Mondtad.

Az asszonyt megdöbbenette a gyerek spontán hazugsága, határozottsága. Eszébe se jutott védekezni.

– Aludj most már. – Igazán aludj – kérte a férfi is és a takaró alá bújtatta a gyereket.

– Biztos, hogy nem mész el nagyon-nagyon hamar?

– Biztos.

Visszaült az árnyékba és nézte az asszonyt.

– Beszéljünk.

– Miről akarsz beszélgetni?

– Encsiről.

– Nincs mit. Mondtad: megszépült. És észrevehetted: hazudik. Sőt, lop is. Néha hazahoz az óvodából egy koszos, idegen zsebkendőt. Mert tetszik neki.

– Sok problémád lehet...

– Velem ne törődj.

– Encsivel kapcsolatban...

Az asszony nevetett. Kisimult az arca, úgy nevetett.

A férfi nézte, aztán megszólalt:

– Nem értelek.

– Tudod mi vagy?

– Gazember...

– Á, mi már régóta nem vagyunk ilyen durvák.

– Mi vagyok?

– Játékapa.

– Játékapa?

– Az.

– Ideges vagy?

– Dehogy. Sőt, nagyon is nyugodt. Megtaláltam a helyedet.

– Hol?

– Játékkorszámban, tündérorszámban, az elvarázsolt kastélyban, a jóságos szellem barlangjában...

– Megörültél?

– Komolyan beszélek. Encsi komolyan hisz ezekben. Benned is komolyan hisz és komolyan vár és komolyan örül, ha itt vagy, de ha nem jönnél, éppen úgy meglenne nélküled, mint ahogy játékkországi játéktündérét se...

– Voltál mostanában ideg orvosnál?

– Nézd Encsit. Elaludt. Ugye, milyen szép?

– Nincs igazad, ha még mindig gyűlölsz.

– Időm se jutna a gyűlöletre.

– Mit szeretnél? Hogy mindennap eljöjjenek? Erre is hajlandó vagyok.

– Hogy sohase gyere.

– Így állsz bosszút?

– Milyen bosszút?

– Legközelebb talán be se engedsz.

– Lehet.

– Nem te mondtad – kiabált most már a férfi –, hogy csak addig van értelme az egésznek, csak addig élhet együtt két ember, amíg igazán akarják mind a ketten?

– Én mindig igazán akartam.

– Persze. Te most is szeretsz engem – váltotta hangját gúnyosra a férfi –, ezért nem akarsz látni. Mert olyankor fáj a szíved. A te szíved... Hányszor mondtad, hogy gyűlölsz, és hányszor...

– Hagyd abba.

– Mindig így végződik. Mindig így. Először azt hittem, barátok maradunk, a gyerekek is élhetik tovább a maga megszokott, nyugodt életét, alig vesz észre...

– Játékapa. Az lettél. Nem lehetsz más. Nehéz beletörődni?

– Örültség!

– Igaz! Ezen nem segít a jóindulat, a becsület, az akarat se.

– Ha mindennap...

– Az se. Semmi.

Változatok egy Radovan Zogović-versre

1.

*Számukra nincs más, csak magánügy. Képzeletük magánzárka,
és elernyednek szelíden a magán-szerelemben.
Andalognak ifjan és vénen, nézegetnek a holdvilágra,
megérik egymás illatát és párosodnak önfeledten,*

*és sírnak, ha elhagyják őket, és éveken át keseregnek
magányosan és egyedül, ám vigaszuk az egyedüllét,
és mindegyik látványosan hordoz vállán magán-keresztet,
s magának találja meg mind – ha megtalálja – magán-üdvét;*

*a magánélet hirdetői magányosan élnek maguknak
ecélből elvett asszonyukkal világukat magukra zárva
négy fal között, hová idilljük irigyelt öröméért bújnak,
hogy ne legyen tekintetük, ne legyen szavuk semmi másra,*

*gyereket csinálnak maguknak, legyen miről, miért vitázni,
s egyéniségét gondosan tisztára mossák, mint pelenkát,
szívükben, agyukban békeesség, történhet odakint akármi,
szeretetlenben élnek, világuk másokétól óvott melegház;*

*nem tudják, milyen szerelem kényszerít szólni, vitázni
közügyről szerelem helyett, magánügy helyett mindig másról,
mialatt ők nyakig örömben nézik fiaik fiacskáit
és nincs gondjuk, gondolatuk – éljék le életük akárhol –*

*másra, csak magukra, és ehhez találhatnak párt és álbarátot,
ki pártatlan és barátságos mindenkihez minden esetben,
nem értik a gyűlöletet, azt akarják, hogy unokájuk
és unokájuk unokája mindentéle harcot feledjen,*

*nem értik milyen szerelem üzheti, viheti az embert
békeességből háborúba, elhagyni otthonát, szerelmét, –
nem értik, miért ők maradnak mindig magukra menthetetlen,
miért nem lesz szerelmük senki fiának emlék.*

*Hogyan szerettek ők, akiknek a szerelemnél előbbrevaló volt, persze
hogy előbbrevaló volt mindig röplap és kiáltvány,
hol van szerelmüknek egyetlen mozdulata, hol van egyetlen perce,
milyen nemlátott térről, milyen nemismert sarokról kiált rám;*

*mit érezhettek a szerelmesek, mikor a kardlap
föllemelkedett, és élére fordult a közönyös levegőben,
és egymásnak élő szeretők egymás nélkül haltak,
s nem járt sirjukhoz gyerek, s nem őrizte nevük márványkő sem;*

*él-e bennem az a szerelem, ami tudja,
milyen a lövészárkok homokja, milyen a pincék mélye,
mikor nem csavargások tere a tér, se találkák helye az utca,
s rejtkehelyen kell várni a kedves helyett a szöktető éjre;*

*él-e bennem az a szerelem, ami nem feledte a sújtó
kardlapot, a fölemelt bikacsököket, a hadonászó lovasrendőrt,
amitől legbelül mindig hangosan szólt az elnémult szó,
ami határokon át üzent, és végülis eljött;*

*él-e bennem az a szerelem, ami hajdan
fölfénylett a halálraitélt álmában a priccsen,
amitől a haldokló halandó egyszeriben lett halhatatlan,
erősebb, mint a kereszttel közelítő pap szájában az isten,*

*s él-e bennem az a szerelem, ami a földmívest fölviszi a hegyre
nyugodt otthon helyett őserdőt járni térdig érő latyakban,
öreg karabéllyal a vállon gondolni elhagyott gyerekekre,
asszonyra, barátira, és menni tovább az úton nyughatatlan;*

*nem lesz-e kevesebb a legigazabb szerelem is, persze
hogy kevesebb lesz, mint az övék volt-van, az a tűzben edzett,
aminek egyetlen mozdulata, aminek egyetlen perce
tovább tart, mint az egy életen át szeszélyesen lobogó szerelmek,*

*ami kard a kardra, ütés az ütésre, láng a lángra,
messzi időből és messzi kontinensekről kiált rám,
ami nem feledi, milyen a börtön, milyen a lovasvágta,
aminek a szerelemnél előbbrevaló mindig röplap és kiáltvány.*

„NYÍLT SZÓ, FÖDETLEN ARC”

Benjámin László válogatott versei

LELKIISMERETÜNKET

gyakran érezzük nyűgnek [hiszen az a dolga, hogy meg-megállítson, ha vakon rohannánk valamire], sokszor bújnánk előle [mert az is dolga, hogy kellemetlenkedjen], ritkán hallgatjuk meg [akkor is únjuk intelmeit], még kevesebbszer hallgatunk rá [úgy látszik, ez a sorsa – s a mienk is] – mégis tiszteljük. Így vagyunk Benjámin költészetével is. Mert ez a költő a lelkiismeret szerepét vállalta, fellépésétől napjainkig – s vállalja haláláig, mást nem tehetvén. Egyik nyilatkozatában így vall erről: „Én eredendően békés, szemlélődő alkat vagyok. Nem úgy lettem politikai költő, mint aki eleve erre hivatott. Én elnézegettem volna a csendesen tevékenykedő embereket, a hegyeket, felhőket, virágokat. De milyen volt ez a huszonöt év?! Fasizmus, háború, embertelenség. S úgy éreztem, hogy a magam kis eszközeivel segítenem kell.” [Élet és Irodalom, 1963. december.]

Ami ebből a költő alkatára vonatkozik, azt a magam részéről önironikus túlzásnak tartom. De jogos túlzásnak. Mert bár költői útja alapján nem hihetem „szemlélődő alkatúnak” Benjámint, mégis igaz, hogy az elmúlt harminc esztendő a legbékésebb emberből is jónéhányszor a harcost kényszerítette ki. Hát még, ha az a békés ember csillapíthatatlan igazságszomjjal s mellette még költői hajlammal is meg volt áldva [vagy verve]! – Akarva-akaratlan vállalnia kellett az élő lelkiismeret szerepét, s nem is egyszer. Ahhoz azonban, hogy ezt valaki megszakítás nélkül, nem szerepjátszásból, hanem őszintén s mintegy belső kényszerből tegye: olyan eredendően közösségi és ezért békétlen, mindenért felelősséget érző embernek kell lennie, mint amilyen Benjámin László.

Lelkiismeretnek nem jó lenni. A közösség legtöbbször nem figyel. Ha figyel, esetleg még rosszabb: mert akkor sem történik semmi. A lelkiismeret dolga, hogy ha kell, százszor is ugyanazt mondja. De tudnivaló az is, hogy a lelkiismeretet nem igen kérdezik, bújnák előle, tudjuk – így aztán a jó lelkiismeret erőszakos kell legyen, lerázhatatlan, kényelmetlen. Tudnivaló az is, hogy ilyenkor elhessegetik. Elhallgattatják. Neki pedig csak azért is tovább kell beszélnie. Nem jó lelkiismeretnek lenni.

Tisztelik pedig, igaz. Mindenki tiszteli. „Idézhetnék még véleményeket. – írja Molnár Zoltán az Élet és Irodalom már idézett riportjában. – Egy közös van bennük: a tisztelet. Tisztelet egy jellem iránt.” Ez így igaz. Mégsem irigylem Benjámint, akinek hiányérzete éppen a számára kiosztott és testére szabott szerepből fakad. „Ez így együtt egyoldalú képe a világnak; az én világomnak is.” – kezdi nyilatkozatát, huszonöt év termésére visszatekintve. Ő épp azért mondja egyoldalúnak, amiért olvasói, hívei szeretik, azt itéli szűknek, ami tág; úgy érzi, hogy mást is kéne írjon, pedig témaköre: a politika épp az ő számára kimeríthetetlen, mert lényének alapvető irányával egyezik. Miért van mégis hiányérzete?

Egyrészt az ember néha únja magát, ráérezve modorosságaira, másrészt amint maga is mondja: „közeg nélkül nem megy, amikor kilépnék a jelenbe, akkor légritkít teret találok . . .”. Visszhangtalannak kell érezze költészetét, mert valóban nincs olyan visszhangja, amilyen lehetne, amilyent megérdemelne. E legújabb kötetére írt reflexiók között már találni reális értékelést. Olyant, amely nem a költő válság-problémáin kérődzik, hanem határozott véleményt mond művészi rangjáról – igaz, hogy ezt egy kissé „enyhitendő”, szubjektív köntösbe bújtatja Faragó Vilmos: „A kritikus érzelmei senkit sem érdekelnek. Csak magamnak mondom hát: egyetlen mai költő

versei visszhangzanak *igazán* mélyről bennem – az ő versei.” [Élet és Irodalom, 1968 június] A kötet fülszövegének szerzője pedig – eltekintve egy némileg suta, ügyetlen mozdulatától, amellyel a költőt Illyés Gyula mellé „emeli” [amire sem az egyiknek, sem a másiknak nincs szüksége] – lényegében helyesen ítél, amikor kijelenti, hogy „az utóbbi néhány év óta írott számos fontos versét . . . joggal sorolhatjuk minden idők magyar költészetének legjavához.”

Szeretnék most szubjektívításom hangsúlyozása nélkül és minden óvatoskodás nélkül beszélni Benjámin költészetéről. Előrebocsátom tehát véleményemet: ez a költő olyan verseket írt (és nemcsak az utóbbi években), hogy ezért őt a magyar költők legjobbjai közé sorolom [és ezt nemcsak magamnak mondom].

HARMINC ÉVES KÖLTŐI MUNKÁSSÁGA

alatt tizenhárom verseskötete jelent meg. Ezekből öt: válogatás. A válogatások időpontjai: 1951, 54, 64, 67 és 68. Ezek az évszámok akkor is egy töprengő, vívódó, magát folyton és egyre gyakrabban újraértékelni kényszerülő költőt sejtetnének, ha nem ismernénk a verseit.

Amikor kötetét kézbevettem, azonnal a tartalomjegyzéket kerestem. Örömmel láttam, hogy kedvenceim is meg az objektíve nagy versnek nevezhetők is kivétel nélkül benne vannak. Gyenge vers is valószínűleg azért került be néhány, hogy egy természetlen, a költészet számára kedvezőtlen korszakot jellemezzen. E válogatásban a felszabadulás előtt és az után írt versek között folyamatosság látszik – egészen 47-ig. Visszaesésük 55-ig tart, onnan kezdve töretlen lendülettel haladnak egy jól járható, senki máséval össze nem téveszthető úton. Az út maga nem egyenletes ugyan, de egy irányba vezet.

Aki a kötetet végigolvassa, annak figyelmét nem kerülheti el egy szembeszökö jelenség. Fel kell ismerje, hogy az 55-ben először hallott s ma már megszokottan jellegzetessé vált benjámini „új hang”: a költő 47-ig hallatott, akkor elhallgató régi hangja. Hogy tehát legújabb versei sem előzmények nélkül valók. Elég csak összevetnünk a 43-ban közzétett *A lovag és lóva* címűt meg a 47-ben írt *Kinizsit* a 63-ban született *Buga Jakab énekeivel* – máris tisztán kivehetjük hangvétel, stílus, műforma, képek, gondolkodás egyezését és továbbfejlődését. Ezt láthatjuk még nagyon sok esetben. Néhány példa: Az eladott fiú 47 – Változat népmesére 64, Mint vén kapitány 43 – Tengerek fogságában 65, Szegedi út 42 – Önéletrajzi részlet 55, Óda a fiatal költőkhöz 40 – Kávéházi költők 55, Tüzet akartam 45 – Emberi csönd 56, Bújtassatok el engem 46 – Elmegyek meghalni 57, Mindig másutt jobb 46 – Magasból 66 . . .

Folytathatnám. E párhuzamok megvonása azért is tanulságos, mert segítségükkel jól követhető Benjámin költői fejlődése. Megkísérlem ezt egy példán bemutatni.

JELLEGZETES BENJÁMIN-VERSTÍPUSOK

egyike a történelmi alakok jelképpé választása. [Ugyanezt képzelt személyekkel is megteszi. Vagyis egy allegorikus, többnyire epikai jellegű műformát teremt. Kitűnő lehetőség, mert a választottak tettei, jellemvonásai magukban hordják a költő pillanatnyi magatartását, társadalmi háttérük pedig az épp jelenvaló közállapotokkal válik egyenlővé. A költő tehát már a címmel egy teljes jelképrendszert ad, az olvasó fantáziája a megadott határokon belül szabadon asszociál, a költő leegyszerűsítheti jelzéseit, s azok így mély értelmet nyernek, egy-egy jól célzott utalás gondolatok, érzelmek, hangulatok egész raját rebbentheti fel.]

A lovag és lóva [43] egy lelki tartás rögzítése: a költő Don Quijoteval azonosítja magát, harcát. A befejezés hangja mégis bizakodó:

„fojtó gőz dől a láb felől,
lángol a vad bozót –
de vágatva, éjfél előtt
elérem Tobosót!”

Mivel több ennél a *Kinizsi* [47]? Azzal, hogy nemcsak egy általános tartásnak a rögzítése, hanem annak egy konkrét helyzetre való kivetítése is. A költő itt Kinizsi, akinek fogai között „két halott, / két friss halott kalimpál.” De éppen a konkrét helyzetre, a vers születésekor jól ismert eseményekre tett utalások:

„Harcos, de kinek botja sincs,
ez voltam én – s halottaim
keresztényebbek nálam.” – miatt kevesebb is ez a vers, veszít általános érvényéből. Hiszen a mai olvasó már nem sejtheti, kiket kell értsen a „két halotton”, kiket a „kontyos janicsárokon”. A befejezés s az egész vers hangulata az elkeseredett dühöngés valami felett, amivel azonban a befogadó ma már nem tud teljesen együttérezni: „Fogam közé szorítva két / halottat, két halott nevét, / bokázok, egyre lejem. / Feledni kell! De győztesen / duhaj táncban botolva sem, / részegen sem felejttem / szorosra záрни fogsorom – / felébred sirva a poronty, / ha nevüket ki-ejtem.”

A *Buga Jakab énekeiben* [63] magatartás és társadalmi helyzet együtt élnek. Szerencsésen ötvöződik benne erénnyé a két előd-vers minden erénye és hibája. A költő itt már csak vázlatosan körvonalazza szegénylegény-mivoltát, és azonnal kilép szerepéből, ha a félreérthetlenség úgy kívánja. Így konkrét utalásai dacára a vers nyelve időtállóan érthető, mondanivalója a legszemélyesebb s épp ezen keresztül általános érvényű. Ugyanakkor költői magatartásának, felfogásának újraértékelése, a vita régebbi s közelmúltbeli önmagával: költői útjának folyamatába helyezik e verset. Lehetetlen nem gondolkodnunk például a korábbi Don Quijote-jelképre ezeknél a soroknál: „Öreg agyrémek, pusztá formák / hopponmaradt lovagja, nyílt / arccal fogadd el a nihilt, / hagyd a szánalmas, ősi tornát!” A szabadabban kezelt allegória aztán ilyen általánosításokhoz is elvezeti: „Az összezsúfolt városokban / test a testhez közel kerül, / de nő a szorongás belül / és élünk, mint a nádasokban.” S a befejezés hangulata mintha a két előbbi zárószakaszénak, a bizakodóénak és az elkeseredettének szintézise lenne:

„Magányod több a pusztá csendnél,
meg-megdöngtetted az üres
létet. Mit búsulsz, kenyeres?
Szóltál – ha már mást nem tehetél.”

E verstípus fejlődésének további mozzanatait lehet felfedezni a *Tengerek fogságában* című költeményben, melyet e nembem csúcspontnak látok. Jellegzetes műformának tartok még egy, leginkább talán az életképekkel rokonítható típust. A *Két évtized* áll az ilyenek élén. Jellemzőjük a kesernyés, önironikus hangvétel, melytől csak ritkán térnek el [akkor viszont kárukra]. Az ezektől is különböző, tisztán lírai [vagyis cselekmény nélküli] formákban József Attila gondolati költészetének legjobb folytatójaként áll előttünk a költő. A legtöbb nagy verse ilyen típusú. Nehéz is közülük egyet kiemelni, de ha már eddig ezt tettem, akkor most az *Emberi csönd*-re szavazok.

A KÖNYV EGYIK SZERKESZTŐ ELVE

nyilvánvalóan az időrendiség. Ennek következtében néhány fontos vers más hangsúlyt kapott [lévén itt más versektől körülvett], mint az egyes előző kötetekben. Belenyugodnék ebbe, ha nem bosszantott volna fel az, hogy a 47-ig terjedő időszakban három ízben is csere történik (a *Szegedi út*, a *Mindig másutt jobb* és a *Lazarus D'Albert verseiből* esetében), onnan kezdve meg már végig egyszer sem. Pedig volna rá ok.

A másik szerkesztő elv a válogatás szigorúsága. Benjáminről mindig köztudott volt, hogy tárgyilagos bírāja önmagának. Most azt is látni, hogy nemcsak régebbi műveit, hanem a legújabbakat is megfelelő távlatból tudja nézni. Harminc év terméséből 91 verset választott ki. Ezekből tizenhárom az 1945-ig keletkezett, ugyanennyi az 1947-ig megírt. Mind jó vers, mégis kiemelkedik közülük a *Tűzet akartam*, a *Bújtassatok el engem* és a *Mindig másutt jobb*. Ezekben már teljes fegyverzetében áll előttünk a költő. Mik a fegyverei?

A célbataláló, tömör megfogalmazás, amelyhez hozzátenni, amelyből elvenni nem lehet:

„Millió halott hever bennem,
és minden halott én vagyok.”

A témához simuló formakészség, s a zárt formában is szabad mozgás:

„Víz, légy nagymellű dajkám,
susogj fülembe altatódalt,
szorítsd ajkamra ömlő
halállal teljes emléőd,
szomjas vagyok, itass meg.”

Arányérzék a szerkesztésben, súlyos igazságok kimondása egyszerű szóval mégis költőien, vitatkozó stílus, őszinte hang – ehhez azonban már egy egész verset kéne idéznem (a *Mindig másutt jobbat*). Mégis hadd álljon itt legalább ez a két részlet:

„Sehol se vár szép tűz, cinkos fedél, emberek közt embernek nincs segítség, s ha hozzányúlunk ahhoz, aki él, azért teszük csupán, hogy kiterítsék . . . – Csak egy nyelvet szeretnék én beszélni, de olyat, amit mindenki megért: a szabad emberi közösség nyelvét, mely az enyémnél vígabb s nehezebb, mely elveti magányos évek terhet, s törvény nélküli Törvényhez vezet . . .”

Ezek után az 55-ig terjedő időből mindössze öt vers következik. Példáztatul és magyarázatul szinte, hogy mi és miért nem folytatódhatott az ígéretes kezdésből. Láthatjuk, hogy semmi, tudjuk, hogy miért. A *Tűzzel-késsel* minden becsületes igyekezet ellenére erőltetettnek hat, és hamis hangokat hallunk az *Ének az eltévedt katonáról*-ból meg a *Levél Tolnára* címűből is. E versek közös vonása, hogy önmagához menekül a költő, „semleges” élményeket választva témául. Kétségtelenül a *Hajnali karének* a legjobb közülük – de éppen ez a válogatás döbrentett rá, hogy azért ezt eddig túlértékeltem, csak mert őszinte hang volt, 1951-ben. De vajon mérhető-e a *Két évtizedhez* vagy a *Balatonboglár*hoz? Mostani beválogatásának úgy tűnik, dokumentum-jellege van. Hiszen a költő nem vette föl kötetébe az ugyanilyen színvonalon megírt *Életmentőket*, amely az *Ötödik évszékben* a *Balatonboglár* mellett kapott helyett. E korszakáról a *Köznapi dolgok igazsága* mondja ki a legtalálhatóbb ítéletet: „Mind kinná torzul, ami nem lett kinnból.”

Az 55–56-os éveket fontosnak érzi Benjámin (s joggal), mert 21 vers áll itt ebből az időből. Régi hangjának újrafelfedezése, az elhagyott-elsorvasztott lehetőségek megtalálása, továbbfejlesztése tükröződik bennük. Öt nagy vers született ebből a költői újjászületésből: *Két évtized*, *Tánc reggelig*, *Kávéházi költők*, *Legyetek éberek*, *Emberi csönd*. Az utóbbiról külön tanulmányt volna érdemes írni. Dallamának kezdete, felívelése, megfeszülése, alászállása – s végül a zárt, mégis továbbhangzó, szívszorító befejezés: magátólértetődő, egyszeri és megismételhetetlen, mint minden remekmű. Határozott vonalakkal meghúzott képei kitörölhetetlenül vésődnek az olvasóba. Nem hiszem, hogy valaha is elfelejthetem:

„Fekete-szoknyás táj ölébe
hajtja gyerek-fejét a béke;
csillagok csendje odafönt,
itt lent a jó emberi csönd.”

[Azért is van ám ez, mert a költő nem használ sok képet – eszközei inkább a

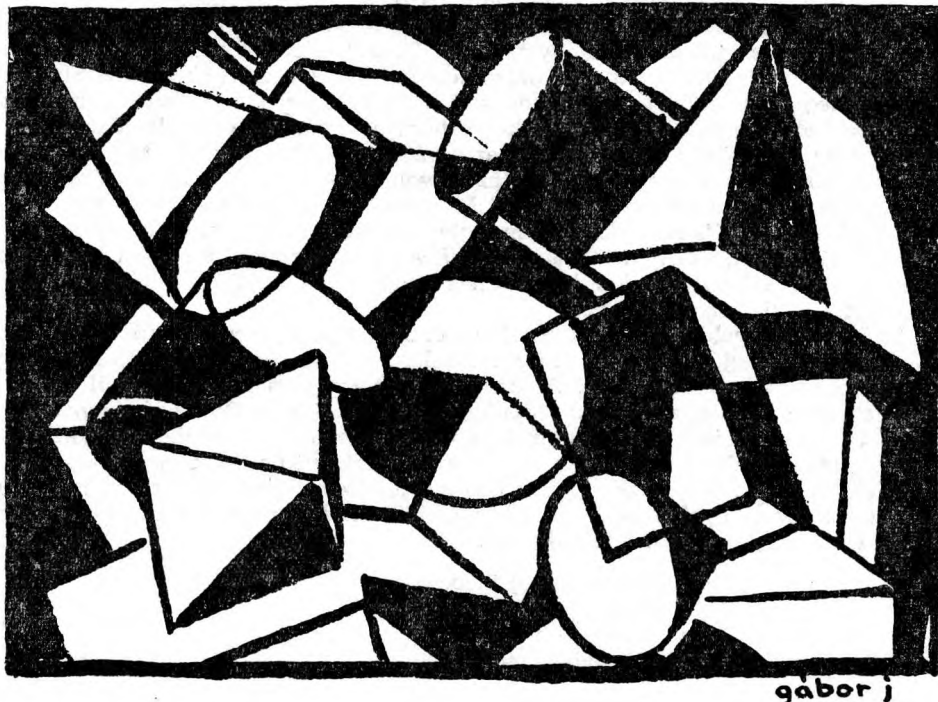
„rekedt, kettősjelű szavak”: tehát a rejtett jelképek. Így a ritkán fölbukkanó, találó költői képek jobban „kiugranak” a versből, mélyebben vésődnek az olvasó emlékezetébe, mintha halmozva találná őket.)

A hátralevő 39 vers egyenletes megoszlású: évenként átlag 3–4 került a kötetbe. Majd minden évre jut egy egészen kiemelkedő, s ez azt jelenti, hogy Benjámin költői pályája innen kezdve már felfelé ível. Időrendben előbb az *Elmegyek meghalni*t kell említenem, a szégyennel vegyes fájdalomnak ezt a vad, szegyetelen világgá-jajgatását. Elemi erejű, megrázó hatású vers. Az 59-ben írt *Balatonboglár* témában, hangulatban – és rangban is a *Két évtized* társa. A *Vérző zászlók* alatt sodró áradású, nagy számadás múltrol és jelenről. A refrén szabálytalan időközökben, de mindig a legjobbkor hangzik el; a sorok hullámszerűen, egymásra torlódva tájékoztatnak, rohannak-ágaskodnak – s újra meg újra e gáton törnek meg: „újra ezt kezdeném”. Három egymásnak felelgető, egymással vitatkozó és egyenértékűen kitűnő költemény követi: az *Ismertlen költő verse*, a *Buga Jakab énekei* és a *Vanitatum vanitas*. Ezeknek a kérdéseire válaszol összefoglalóan a *Tengerek fogságában*, melyről az azonos című kötet kapcsán már részletesen szóltam, méltó társaiként írva a *Magasból* és a *Nyílt szó, földetlen arc* címűekről is.

Benjámin költészetéről beszélve csábító lehetőség a külső forma problémáival foglalkozni. Hiszen egy jó költő jó versei kínálják itt tálcán a bizonyítékokat közpon-tozás, ritmus, rím+modernség-ügyben. Nemcsak hely hiányában állok el ettől, hanem azért is, mert voltaképpen fölösleges dolog az olyan igazságok bizonygatása, amelyekre csak divatból lövöldöznek, s amelyeket az idő aztán magától visszaigazol.

Mindazok, akiknek nincs szükségük az idő nyújtotta bizonyosságra, úgyis láthatják ebből a kötetből, hogy Benjámin ilyen szempontból is jó utat választott pályakez-désekor, s jól tette, hogy azóta sem tért le róla. A művészi lehetőségek ezen az úton is kimeríthetetlenek.

Hogy a rajta haladó nem találkozik azonnali és zajos sikerekkel? – Épp ez a jó.

GÁBOR JENŐ rajza

BARTA LAJOS ÖRÖKSÉGE

A múlt század utolsó harmadának író-génuszokat termő évtizedében született. Ady Endrénél egy évvel később, Móricz Zsigmondnál egy évvel korábban; egy esztendőben Molnár Ferencsel, az irodalomtörténétíró Horváth Jánossal, Krúdy Gyula pedig egy nappal volt csupán fiatalabb nála. Pályája nem indult olyan korán, üstököszerűen, mint Krúdyé, legendák sem szövődtek alakja köré, néki adatott meg azonban, hogy a *Világ* hasábjain a halott Ady Endrét búcsúztassa, el-elcsukló hangon, gyakran elpontozva a bekezdés- és mondatvégeket. A *Hét krajcár* kötetével jelentkező Móriczot meleg és értő szavakkal méltatta az akkor még kassai hírlapíró, s ez a felismerés, melyen nem kellett sokat igazítania később sem, egyedülálló a vidéki sajtó és íróársadalom egykori történetében. Néki juttatta a sors azt a feladatot, hogy a Tanácsköztársaság harcos lapszerkesztője legyen (*Fáklya, Emberiség*). A negyedszázados politikai és írói emigráció keményen sújtotta, életét meghagyta, de pályáját kerékbetörte. Írásművészete nem ért a joggal várt írói magaslatra, korai, kényszerű aratás volt az övé, ha ugyan az emigráció néhány kimagasló állomását aratásnak lehet nevezni. Távlati, nagyobb tervek helyébe itt a mindennapi gondok kerültek, mint ahogy a mozgalom perspektíváit is gyakran zsugorította napi agitációvá a kor fojtogató légköre. Horthy elől Bécsbe, majd Pozsonyba menekül, de Hitler elől Londonba kell mennie – utolsó pillanatban. Mikor a felszabadulás után hazatért, barátok és elvtársak közé tért haza. Úgy is fogadták, mint barátot és elvtársat, hiszen kinti antifasiszta tevékenységét itthon is jól ismerték. Úgy látszott, bekapcsolódik irodalmi és társadalmi életünkbe, de a személyi kultusz gyanúból szőtt hálója őt sem kerülte ki. 1956-ban – 78 évesen – megkapta a Kossuth-díjat. Az ellenforradalom után – lankadó energiával bár – nagy részt vállalt a konszolidációban. Az *Élet és Irodalomban*, a *Népszabadságban* a Tanácsköztársaság emlékét idézte, a régi harcos-társakat, akik közben „hütlének” lettek hozzá, itt hagyták egyedül. Mikor 64 őszén nagy nehezen bement a Kútvolgyibe, tudtuk, hogy ő is utánuk készül...

Szülohelye, ifjúsága, pályakezdésének hosszú évei Pécshez és Baranyához kapcsolják.

Az 1911-ig, igazi beérkezéséig eltelt korszakról ezt érdemesítette feljegyezni: „Baranya megyében Kistapolca községben 1878 októberében születtem. Húsz éves voltam, amikor a pécsi főreáliskolában letettem az érettségi vizsgálatot. Úgy határoztunk, hogy jogász leszek a pécsi akadémián, de az utolsó pillanatban egypár koronával a zsebemben, mégis felszaladtam Budapestre, de rossz anyagi helyzetem visszaűzött a vidékre. Sok időt kellett itt eltöltenem különösebb cél és kilátás nélkül. Ebben az időben a *Pécsi Napló*-ban egy-két tárcát és cikket írtam. Lenkei Lajos, a *Pécsi Napló* szerkesztője aztán váratlanul meghívott a lapjához. Egy évig voltam ott, majd megalapítottam a *Pécsi Független Újság* napilapot; de a lap fenntartásához nem volt elég anyagi erőm. Pécsről Kassára kerültem. Már az előző években megjelent két novelláskönyvem, melyekről a fővárosi lapok is igen szépen írtak. Kassán a *Felsőmagyarországot* szerkesztettem; ekkor igen sokat kellett dolgoznom. Az újságcsinálásban roppant kifáradva éjszakánként írtam meg baranyai impresszióimból és élményeimből a *Parasztok* című parasztdrámát. Kassán egy új napilapot is alapítottam az ottani demokratikus elemekkel. De aztán nem volt már a vidéken maradásom és 1910 júliusában nagyon kevés pénzzel, feleséggel, két kis gyerekkel nekivágtam minden ismeretség és összeköttetés nélkül Budapestnek.”

Bartát a Duna és Dráva köze küldte az irodalomba, az a soknemzetiségű színes,

kavargó világ, de látta az „elsüllyedt világ”-ot is, ahol az egyke-rendszer, a magyar vidék akkori „népbetegsége” irtotta, nyomorította a szegényembert. Barta szociális indíttatása innen ered, s mikor sikerült magát kiszakítani a vidék 48-as emlékeket olykor csak „pántlikásan” konzerváló légköréből, melyet az iskola is tetézett, a polgári radikális *Világ* szerkesztősége erjesztő, forradalmasító hatással volt rá. Ebben a lapban tűnik fel biztos vonalú rajzaival a tárcarovatban, novellákkal, riportokkal, melyek mindig az ország szegénységének legégetőbb problémáihoz nyúltak, a nincstelen és letiport emberek életéről szóltak. Barta Lajos harca a magyar valósággal egy új magyar valóságért kettős harc volt. Egyrészt a feudális kötöttségek elleni harc, másrészt a kapitalizmus embert pusztító embertelenségének bemutatása Barta eszméiségének két összetevője. S itt nő túl a kor radikális polgári eszméiségén, s itt kapcsolódik a Nagy Lajos által képviselt irodalmi irányhoz. Ady Endre hamar felfedezte benne a harcostársat, így írt a *Nyugatban* 1917-ben *Az élet arca* c. könyvéről: „Barta Lajos könyvével nekem olyan örömet hozott, mint Móricz Zsigmond óta, Kaffka Margiton kívül talán senki még. Évek óta számon tartottam, azt is tudtam, hogy ő írta a legirodalmibb hinterlandos, háborús reportot, és ő írt egy csomó izes olvasnivalót. Pompás könyv e pompátlanul szomorú időkben, s minden művészte mellett olyan aktuális (nehogy Barta zokon vegye), mint egy jó vezércikk... Nagyon hihető és a kétségbeesés napjaiban reményeket adó könyv a Barta Lajos könyve, szinte cselekvés, a legderekabbakból való.”

Barta a *Parasztok* c. drámájával forradalmat hozott a magyar színműirodalomba. Paraszt addig is volt a magyar színpadon, csak parasztp probléma nem. Barta parasztjai nem ülték ki népviseletbe öltözve a tisztára söpört udvar szegletébe, és nem az asszony-csontok megropogtatása volt a legfőbb gondjuk, hanem „a szerző a parasztság sorába nyúl bele és olyan kérdéseket érint, amelyekkel ma szociális és politikai közéletünk tele van. A darabban nemcsak egy történet zajlik le, hanem az egész parasztvilág érzi ki belőle.” Hamar levetették a színház műsoráról a *Parasztokat*, de Barta nem könnyen törődik bele. Felismerve a népszínház gondolatának óriási jelentőségét, 1912-ben színre viszi Bárdos Artur Új Színpadán az agrárproletárt, és a falu szociális mozgalmát a *Tavaszi mámor* c. művében. Barta végig, drámairói pályáján nem enged a színház csábításának a konjunktúra érdekében, ezért üdvözlí Bródy Sándor, hogy ilyen is van „ebben a színpadilag nem éppen becsületes korban”.

Nincs idő és hely aprózni a pályát, nem lehet a műelemzés-forgácsokhoz elméleti tételt mondani, nem lehet megállapításainkhoz könnyen lelhető példátarat összeállítani. Az olvasónak a művekhez kell folyamodnia, s a művek mellett az emlékező cikkek egész sora lesz hiábavaló. Életművének hozzáférhető kiadását megkezdte – de úgy látszik, félbe is hagyta – a Szépirodalmi Kiadó. Novellisztikája (*Öten a hóban*), kisregényei (*Tegnapi ország*), drámái (*Szerelem*) és regénye a *Gyár* új kiadásban olvashatók, publicisztikája, sajnos, nem. Ezek a könyvek a magyar szocialista irodalom egyik nagy üttörőjének életművét őrzik.

Külön tanulmányt érdemel, hogyan ért el a Tanácsköztársaság alatt írói, újságírói munkásságának olyan szép magaslatára (*A sötét ház, Forradalom, Gondolat a hidon*), hogyan jutott el a marxizmus alkotó értéséhez (*Lenin tanít, Kommunizmus és sovinizmus*), a forradalom megértéséhez és vállalásához. A 27 évig tartó emigráció a marxizmus alkotó értésétől elvezette annak alkotó alkalmazásáig.

A kialakuló magyar szocialista prózairodalomban Nagy Lajos és a fiatal Kodolányi mellett Barta Lajost rangos hely illeti meg. Jó lenne új olvasókat toborozni néki, a régieket pedig új olvasásra kellene bírni, mely új tanulsággal, új élvezettel járna. Barátja és harcostársa, Bölöni György írta róla: „Barta Lajost olvasni kell, ismerni kell”, mert „igazi írói és emberi érték”.

EMLÉKEZÉS KRÚDY GYULÁRA

Ebben az évben lenne 90 esztendő, – tehát még élhetne! – Ehelyett olyan régen, még távoli gyermekkoromban hagyott el bennünket. Elhagyott? Meghalt, de mégis közöttünk maradt: itt vannak könyvei, sárguló, porladó újságokban rejtőző írásai, lilatintás, gyöngybetűs kéziratai, hihetetlenül gazdag szellemi hagyatéka. Egyedülálló oeuvrjét nem kezdte ki az idő.

*

Közös életünk színtere a Margitsziget és Óbuda volt. A szigeten 11, s Óbudán 3 esztendeig, haláláig éltünk. Apámat hosszú-hosszú szállodai hányódása után romantikus hajlama és a vidék utáni nosztalgiája vitte a Szigetre, míg Óbudára kényszerből kerültünk.

Az akkori Margitsziget idillikus rezervátum, elvarázsolt paradicsom volt, néhány művész és szigeti alkalmazott lakóval.

A művészek a szállodákban ütöttek tanyát, a mi lakásunk József főherceg egykori nyaralójában, a kastélyban volt. Ebben a vastagfalú, zsalugáteres egyemeletes házban 5–6 család élt. Az első emeleten laktunk három ódivatúan magas, nyikorgó hajópadlójú, szinte átfűthetetlen szobában. Konyhánk a földszinten szerénykedett, a fürdőszoba hiányzott. Helyette ingyenes bérletet kaptunk a helyi Gyógyfürdőbe, ahol apám mindennapos vendég volt. Nagyon szegényes körülmények között éltünk. Háztartási felszerelésünk, ágyneműnk, edényünk, sőt ruhánk is alig akadt. Ez a családon meg is látszott; csak apunak volt külön adottsága, hogy néhány holmijában mindig kitűnő megjelenésű legyen, elegánsnak hasson. – Anyu állandóan törte a fejét, hogyan kereshetne ő is pénzt? A háztartási munka mellett rémregényeket fordított németből, pamutmaradékokból horgolt takarót, a ház körül termő ingyen bodzát főzte be lekvárnak, s hogy olcsóbb legyen a karácsonyi szaloncukor, otthon, a márványlapos mosdó tetején, maga csinálta. (Csak hosszú évek múlva, nagy nehézségek árán sikerült tanítónői állást kapnia.)

Barátságos kislány lehettem, mert többször megesett, hogy vadidegen sétálókat invitáltam meg hozzánk, szüleim nagy rémületére. Ilyenkor elmeséltem, hogy otthon csendben kellennem, mert apukám író, s folyton-folyton ír. Nem túloztam, mert ha apám otthon volt, állandóan dolgozott. Tétlenül soha sem láttam. Kora hajnalban ült íróasztalához, nyáron „otthoni” nadrágjában, öreg papucsában; télen, a farkasordító, hideg szobában, kimustrált, fekete télikabátjába burkolódzott. Rendszerint délig, szinte megállás nélkül alkotott. Csak néha-néha állt meg, karjait, ujjait tornáztatta, ropogtatta. Jócai napi teljesítményét, napi 16 oldalt szabott ki magának. Egy időben írt regényt, novellát, újságcikket, tárcát, sőt szerkesztői üzeneteket. – A Szigeti séták c. rövidéletű lírai folyóiratot kevés segítséggel, szinte egyedül írta és szerkesztette. Majd az irodalmi Álmoskönyv nagy sikere után két újságban is vezetett rovatot, az egyiket: Mit álmodott Kedves? címmel. Itt válaszolt, üzent a furcsákat, érdekesekeket álmodóknak. Olvasói, levelezői azonban, mint az amőbák, osztódással szaporodtak, s naponta több köteg levéllel árasztották el szegényt. Így „álomfejtő” tevékenységét, írói munkája érdekében abba kellett hagynia.

*

Az elbeszélések szerint velem sok baj volt. Főleg az egészséggemmel. Egy éjjel a diftériától fulladozva, már elkékülve vittek be Bókay gyermekklinikára. Az inspekciós orvosnő azonnal csövet helyezett gégembe, s ezzel megmentett a biztos haláltól. Mikor megmutattak aggódó szüleimnek és rájuk mosolyogtam, közel kétméter magas apám, a címre, rangra, tekintélyre fűtülő büszke ember térdrehullott a doktorkisasszony előtt. Csókolgatta a kezét és feldúltan ismételte: megmentette a gyermekemet!

Máskor, egy korsóval elestem, s a cserepek súlyos sebet ejtettek tenyeremen. Apu, aki szaladni soha sem szokott, lélekszakadva rohant a tőlünk elég messze lakó szigeti orvosért. Mikor a sebemet varrták, anyu szerint jobban szenvedett, mint én.

S egy vidámabb emlék: borogatással a fején találtam ágyában. Mivel tudtam, hogy lóversenyen volt, így szóltam hozzá: fáj a fejed apu? Megütötte? Leestél a lóról?

*

A szigeten minden évszaknak egyformán megvoltak az örömei, szépségei. Télen a hatalmas hóban nehezen botladozott a postás, az újságos néni, s lábnymuk sokáig meglátszott. Nyáron vadonnőtt somot, szerecsendiót és mogyorót csemegéztünk. A felnőttek pedig háborítatlanul fürödtek a nyílt Dunában. (Csak később kotorták ki a medret a hajók miatt, akkor még igen alacsony volt a víz a part mellett.)

A szigeti alkalmazottakkal, hidőrökkel, kocsisokkal, a mosodában, kertészetben, ásványvíz üzemben, fürdőben, szállodákban dolgozókkal jó barátságban voltunk. Apu, ha kedve és ideje engedte, szívesen elbeszélgetett velük. Amikor a kertészek egy hatalmas klastrom maradványaira bukkantak, igen sok időt töltött az ásásnál. A felfedezett föld alatti folyosók, lépcsők, cellák, alagutak, csontok, koponyák, fegyverek megragadták írói fantáziáját és a Templárius, s a Szent Margit leánya c. regényei megírására inspirálták.

*

1926-ban kopogtatott be érte először a halál. Ekkor kezdődött el az orvosok és anyu irtózatos küzdelme – életéért. Ez a harc, kisebb-nagyobb szünetekkel, 7 eszten-deig tartott. Betegségeiben irtózatosan szenvedett. A gyomra, mája, legfőképp a szíve kínoztta. Legsúlyosabb periódusában még az írástól is eltiltották. Ekkor írta fel egyszer egy falatka papírra: „Mi lesz velem ha nem fogok tudni írni? Mi lesz velünk? Éhen-halunk.”

*

A sziget lassan prózai kereskedelmi vállalkozássá alakult, ottlétünk ideje lassan lejárt. Semmi keresnivalónk nem volt ott, hisz a lakbérrel, villanyszámlával többször adósak maradtunk. 1927-ben átköltöztünk az Igazgatósági épületbe.

Költözködnünk kellett, mert a szigetre lovaspóló pálya épült, s a kastélyt pólóklubnak és bárnak alakították át az arisztokrácia és a pénzmágnások számára.

Poétikus, vidékies életünk ezzel megszűnt. Új lakásunk a régihez képest zajos, lármás volt a Gyógyfürdő, a szállodák, a gazdasági udvar és műhely közelsége és egy házbéli motorbicikli miatt. Aput igen zavarta és ingerelte a szokatlan nyüzsgés. Ha csak tehetette, az elhagyottabb, csendesebb helyeken sétálgatott egyedül, vagy velem. Hosszú, lassú, komótos léptekkel járt, vastag bambuszbotjára támaszkodva. Többnyire hallgatott, de néha magyarázott. Szakismerettel beszélt az ott élő több-

ezer féle virágról, többszáz fajta fáról és tengernyi madárról. A romoknál szabadon engedte képzelőerejét, s rég elporlott apácaírókról, szerzetesekről folyt a mese.

Ha valami váratlan pénze akadt náha, elvitt magával ebédelni. Többnyire a London szállóba, a Keszeihez és a Gundelhez mentünk. A pincérek mindenhol figyelemmel és udvariassággal vették körül, s bár ő feltűnően kevésbeszédű volt, egy-két barátságos szava mindig akadt. – Legkedvesebb ételeiről és főleg konyha-, szakács-, borismereteiről külön lehetne írni. Leggyakrabban félzsíros, rezgős marhahúst evett ecetes tormával.

*

A szigeten Kárpáti Aurél, Bródy Sándor, Szép Ernő, Pólya Tibor és Kerpely Jenő gordonkaművészek jártak hozzánk a legtöbbit; a legmelegebb családi barátságot Szakács Andorékkal tartottuk. Szakács, a Mai Nap főszerkesztője, érdekes, művelt ember, kitűnő újságíró, jó barátunk bizonyult. Náluk mindig otthon éreztük magunkat: Szakács Joli néni páratlan háziasszony volt; s apu szívesen böngészett 10 000 kötetes könyvtárunkban.

*

1929 nyarán rövid ideig a Balatonnál nyaraltunk édesanyámmal. Mikor hazamentünk, aput félelmetes állapotban találtuk. Csak erőszakkal lehetett bevinni a Liget szanatóriumba, ahol azután hónapokig vívta élet-halál harcát. A Purgatóriumban és a Zöld Ász c. regényében vall később, akkori iszonyatos kínjairól, megpróbáltatásairól.

51-ik születésnapján levelekkel, táviratokkal, virágokkal árasztják el betegágyát. A szigeti kertészek hatalmas égőpiros rózsacsokorral kedveskednek neki.

Mikor doktor Lévy hazaengedi, apu megfogadja neki, hogy nem iszik többé alkoholt. Anyám így emlékezett erről: „Milyen boldog nap volt az, amikor apádat egészen hazavittem. Egész más élet kezdődött. Bensőséges beszélgetések, tréfálkozások. Jóízűen mesélt gyermekkoráról, élményeiről. Szép lett volna az élet, ha pénzgondok nem szólnak bele. A Közmunkák Tanácsa (a Sziget gazdája) nem akartak bennünket megtérni, pénzteleneket. Napról napra zaklattak felszólító levelekkel, majd felmondták bérletünket, s Óbudán ajánlottak fel számunkra lakást. Igen sok pénzzel tartoztunk nekik, így nem használt a fellebbezésünk.”

*

1930 májusában érkezünk Óbudára.

„Szindbád olyanformán vetődött az óbudai partra (a hajógyári sziget környékén), mint egy hajótörött, nem volt válogatnivalója a menekülés módjában. Ott szállott partra, ahol lehetett, akár csak egy sekélyes reménytelen parton is, ahol elhasznált pléh kályhacsövek... hasznavehetetlen tárgyak között haszontalannak érezte önmagát is...”

Templom utcai lakásunk, a szűk köves udvar, sőt az egész környezet szörnyű sivár volt, s igen nehezen illeszkedtünk bele új helyzetünkbe. Apu itt is lendületes munkakedvvel dolgozik, s témái között mind gyakrabban jelennek meg az óbudaiak. Helyi vonatkozású novellái mellett cikksorozatot indít a Mai Napban: Ódonságok városa, vagy mit várnak az óbudaiak az új hídtól? címmel.

Esténként sétál, ismerkedik az utcákkal, udvarokkal, emberekkel. Néha betér a közeli templomba, ha éppen esküvő van, s a csinosabb menyasszonyt meg is csókolja. Mulattatja, hogy az új házások egymás rokonának vélik. Dr. Lévynek tett ígéretét, sajnos, nem váltotta be. Újból eljár a közeli kiskocsmákba. Itt találkozik néhány hűséges jó emberével. Ez a kis kör „fejedelemlént” tiszteli, s csodálja a szerény, önmagáról, műveiről szinte sohasem beszélő hallgatag „Gyula bácsit”, aki szerintük „mindent tud”.

Tudott-e „mindent”, vagy amolyan ködben imbolygó alak volt-e, ahogyan egyesek hiszik?

Krúdy Gyula jól tájékozott, érdeklődő ember volt, aki kitűnően ismerte korának eseményeit, problémáit, jelentős személyeit. Igen járatos volt a történelemben, irodalomban. Történelmi témáinak megírása előtt, egykori iratokat tanulmányoz, sokat jegyzetel. Egész életében rengeteget olvasott. Ismeretszerzéséhez járultak még: ismerőseinek elbeszélései, kiterjedt levelezése, kutatásai, s nem utolsósorban kiváló megfigyelőképessége.

*

Óbudán is együtt sétáltunk néha, vagy hajókáztunk. Propellerrel átmentünk Újpestre és vissza. S bár ez a járat érintette a Szigetet is, hallgatólagos beleegyezéssel, soha többé nem mentünk oda. Nem tudtunk vendégként járni ott, ahol egykor otthon voltunk.

Szokásává vált, hogy kocsmai kucséberektől vett ajándékot nekem. Rendszerint az ágyam mellett találtam ezeket ébredésemkor. Egyszer azonban személyesen adta át ajándékát: egy papirosba csomagolt nagy üvegszilánkot. Elmondta, hogy ivás közben pattant le a pohárról, s ő majdnem lenyelte. „Tedd el, kislányom, annak emlékére, hogy édesapád tegnap majdnem meghalt.”

*

A gazdasági viszonyok romlásával egyre nehezebben tudja írásait elhelyezni. Többnyire azzal adják vissza, hogy még sok kiadatlan kézirat vár közlésre, telítve vannak. A könyvkiadók már teljesen elhagyták, s csak az újságokból élünk. A ponyva mind jobban veszélyeztetett a valódi írók gyér kereseti lehetőségeit. – Anyu, hogy súlyos gondjainkon enyhítsen, tanítás után még korrepetálásokat vállal. A hitelezők, végrehajtók gyakran fordulnak meg nálunk, s a III. ker.-i Adószámveteli osztály, lakásunkban semmi lefoglalnivalót nem találván, letiltatja járandóságunkat Az Est lapoknál. Örök hála és köszönet Kosztolányi Dezsőnek, aki apámnak élete alkonyán, még egy utolsó nagy örömet szerzett. – A költő, mint a Magyar Pen Club elnöke, Angliából lord Rothermere újságkirály ezerfontos jutalmát hozta, a lord kifejezett óhaja szerint: az esztendő legkülönb irodalmi művének jutalmazására. Kosztolányi a díjat Krúdynak szánta. A Rothermere-díj óriási port vert fel. A féltékenység, irigység, támadások, rágalmak tengerré dagadtak. Apu végülis boldog lehetett, hogy neki ítéltek a díj egy hányadát. A pénz pillanatnyi nyugalmat hozott, s kifizethettük legkínzóbb adósságaink egy részét.

*

Sajnos, a már jól ismert testi-lelki szenvedések végképpen beköltöztek hozzánk. Az egykor daliás, szálfatermetű, férfiszépség ijesztően lefogy, arca barázdás, szelid gyermekszeme megtört. Nehezen vonszolja magát, s már csak egyetlen hatalmas akaraterő hajtja: írni, írni! Kórházba vágyik, de nem akar bennünket ellátatlanul hagyni,

pénzt szeretne előteremteni kétségbeejtő erőfeszítésekkel. Még azt is el kell tűrnie, hogy sokszor órákig megváratták, majd pénz nélkül engedik útjára különböző szerkesztőségekben, kiadóknál. Most már úgy kapkod, mint aki ingoványba tévedett, a legkisebb zuglapot is megkeresi írásaival.

*

Milyen messze van, s mégis milyen közel az a nap, amikor meghalt. Nem sokkal előtte történt, hogy – először és utoljára – pofonvágott. Anyám érdekében hazudtam neki valami egészen átlátszót, naivat. Ezért háborodott fel. Biztosan nem akart nagyot ütni, mégis nagyon fájt. Talán legjobban a szokatlan megalázás. Nem szóltam semmit, némán, dacosan leültem leckét írni. Ő a másik szobában, az övében, járkálni kezdett. Félóra telhetett el, amikor kijött, megsimogatta a hajamat és így szólt: „ne haragudj kisjányom.” Oly megindultan mondta, s annyira szomorúnak, megtörtnek látszott, hogy elsírtam magam. Hogy mit érezhetett életének utolsó hónapjaiban, arról több írásában is vall; többek közt ebben a nyomtatásban meg nem jelent – kéz-irattöredékében:

„Van az úgy néha, hogy a legelszántabb férfi is, aki egyébként játszi kötelességtudással végzi a legmegfeszítőbb munkát: kétségbeesetten hagyja abba negyedórákra munkáját, mert azt kell tapasztalnia, hogy hiába minden önfegyelem, akarat, töretlen bátorság: előre határozott sorsán amúgy sem javíthat. Egy gyermek-tenyér nagyságú reménység csillanna meg előtte sorsa jobbrafordulásáról egy napon, de másnap bizonyosan oly fenyegető, vésztijszó fellegekkel borul el felette az égboltozat, mintha soha szikráját se láthatná többé a reménységnek. Egy csepp reményre a kétségbeesés felhőszakadása következik... Vajon, van-e olyan erőskötésű férfi, jellemstilárd és bátor, akinek e keserves láncolatban panaszra ne nyílna az ajka? Van-e olyan kötelességtudás, van-e olyan reménység, amely megint munkára ösztönözné a testi és lelki betegségtől agyonsovadt, gyengülő erőt?

Nem jobb-e összetett kézzel várni a végzetet, amelyet még a mosolytalan lemondás, az örömtelen magány-választottság, a minden mulatságoknak örökös elkerülése által se lehet elmulasztani fejünkről? Nem jobb-e feladni a hiábavaló küzdelmet a végsőig megfeszített munkával és beállni a zordon henyélők közé: akik már valóban ráeszméltek mindennek a céltalanságára?”

Ő azonban mégsem adta fel a küzdelmet, nem hagyta abba az írást, sőt szinte pihenés nélkül rózta a sorokat... Egy napon villanyunkat is kikapcsolták, így csak gyertyaláng világított esténként.

Egy májusi hajnalon halt meg. 55 esztendő sem volt még.

BARANYI IMRE

1935—1968

Debreceni folyóirat-társunk főszerkesztőjétől búcsúzunk – döbbenet a váratlan és korai távozás feloldhatatlan tragikumát előtt.

Baranyi Imrét a gazdag hagyományú, sok kitűnő tehetséget útjára bocsátó debreceni egyetem nevelte, majd maga is az egyetem tanára lett. Értékes oktató és nevelő munkája mellett figyelemre méltó tudományos munkásságot fejtett ki, Madách-tanulmánya a fiatal tudós maradandó értékű erőpróbája. 1964-ben vette át az A l f ö l d irányítását, a debreceni irodalmi élet nehéz, válságos időszakában. Öt esztendő munkálkodása új szakaszt jelentett a folyóirat történetében: az A l f ö l d új színekkel bővült, eszmei tisztaságával, közéleti érdeklődésével, s kiváltképpen a népművelés ügyének felkarolásával megbecsülést és elismerést szerzett.

A szerkesztési munka mellett Baranyi Imre változatlanul a tudományos továbbfejlődést érezte legfőbb feladatának. Aspiranturára jelentkezett, s lehetősége nyílt, hogy szervezett tudósképzésben vegyen részt. Eredményesen letette vizsgáit, s disszertációján dolgozott. A sokasodó gondok, a növekvő feladatok azonban egyre kimerítőbb erőfeszítésekre kényszerítették...

Tudományos pályája a kiteljesedés küszöbén, szerkesztői tevékenysége pedig folyóiratának sikeres éveiben szakadt meg. Emlékét megbecsüléssel őrizzük.

Kubai keresztelő

*Mennek a vizbe, nézd, ruháikat hátrahagyva
mennek a vizbe Európa fiai,
újév napján a forró napon,
Varadero homokján libasorban,
mennek a lilakék tenger vizébe.
Ruhájukat hátrahagyva,
fejük az égre emelve,
hogy megtisztulnának –
mennek a futó hullámok elé.
Öleld meg őket lilakék tenger.
Ringass el minket napteher főveny.*

Változatok

1.

*„Emlékszel?” – ne kérdezd tőle.
Kiegett rét a záporokra,
befagyott tó a hullámaira
elsüllyedt erdő a madaraira
nem emlékezne jobban.
Nem látod? csupa emlék.
Ha akarnád, rögtön megölelne.*

2.

*„Emlékszel?” – ne kérdezd tőle.
Régen volt, hogy is emlékezne!
Lepke a hernyót tücsök a telet,
kígyó a tavalyi bőrt
nem felejthetné jobban.
Nem látod? csupa felejtés.
Ha tehetné, rögtön lenyelne.*

„Emlékszel?” – ne kérdezd tőle.
 Tolvaj az elásott kincsre,
 bíró az előre elítéltre,
 tagadó gyilkos a buggyanó vérre
 nem emlékezhet jobban.
 Nem látod? csupa emlék.
 Ha merné, most rögtön megölné.

Párbeszéd

- *Adtam éles szemet, hogy átláss a szavak párákódjén,
s a mosolyok lenge fátylán.*
- *Jó volt, hogy adtad.*
- *Adtam gyanútlan szívet, hogy el-elakadj a szavak
párákódjében, s a mosolyok lenge fátylainál.*
- *Ötletes voltál.*
- *Bementem hozzád, rabhoz a verembe s elnéztelek
amint tűnődöttél a szavak fejsze-súlyán és
a mosolyok szétszakadt fátylán.*
- *Szórakoztattál.*
- *Biztattalak, hogy szökj, s amikor mentél,
elálltam utad a szavak ugató dogjaival.*
- *Várakoztattál.*
- *Dicsértelek a semmiért, s amikor valamit tettél,
nézlek sárga mosollyal.*
- *Tájékoztattál.*
- *Végülis meg foglak ölni, szó nélkül, mosolyogva.*
- *Élek.*

A HUSZÁR MEG A FÜSZERES

Találgatás műveltségünk természetéről s a műveltségünk kialakította típusokról

Fejfájás kínzott, fél órával korábban telepedtem le a padra, ahol találkozunk kellett. Amint bágyadtan nézelődtem, megpillantottam a távolban partneremet. Rá-erősen közeledett, nyilvánvalón a frontátvonulás feszültségei üzték el hazulról, akár-csak engem. Vagy más miatt fáj a feje? Könnyen lehet, mert végül úgy járt, mint a fiatalok közül annyian, lekopott a tulajdon szakmájáról. Miután elvégezte a szőlészeti főiskolát, némi ingadozás után egy kiadó vállalatnál kötött ki, mint tudományos lektor. Addig-addig tiltakozott az irodalom ellen, addig kerülgette, hártigatta, míg behódolt neki.

Csakhamar ő is észrevett, intett, nemsokára mellém ült s mosolyogva szólalt meg:

– Nem felejtettem el a jelszót: – a huszár és a fűszeres. Azt viszont, hogy miért éppen erre a két egymástól annyira elütő figurára esett a választásod, nem sikerült megfejtenem, pedig azóta rágódom rajta. A huszár még hagyján, hiszen annyiszor megírták, hogy lovas nemzet vagyunk, a magyar katona mintaképe talán még ma is a huszár, amellelt a szót mi közvetítettük a nyugati nyelvekbe, az egyenruhát úgyszintén s a kiképzésből is annyit, amennyit átvettek belőle. Az viszont, hogy a fűszeres jellegzetes magyar típus volna, meghaladja a fantáziámat. Még csak nem is gyanítom, hogy hova célzol ezzel a furcsa párosítással.

– Majd megtudod, – feleltem – egyébként abban, amit gondolsz, neked van igazad. Én viszont egészen másként gondolom, amit gondolok, mint ahogy te gondold, hogy gondolom. Az én huszárom ugyanis nem ül föltétlenül lovon, az én fűszere sem nem hajlong föltétlenül a pult előtt. Majd kifejtem tüzetesen. Előbb azonban hadd hallom, hogy szerinted milyen sajátosan magyar típusokat termelt ki történelmünk. Felteszem, hogy ellenvéleményed van s nem az ellenzékiség ősi öröke bizgat.

Széles mosoly nyílt ki az arcán.

– Ősi örök? – ismételte. – Persze, hogy ősi, én azonban annyira a fiatalok szemszögéből nézek mindent, hogy az ellenzékiséget inkább új, mint régi tünetnek látom. Bár történelmünk és irodalmunk épp elég példával szolgál ellenzéki figurákról, azaz olyan emberekről, akik visszfényként élnek, véleményük csak akkor van, ha szembeszállhatnak mások véleményével, csak azt veszik észre, amire más rámutatott, egyszóval csak az foglalkoztatja őket, ami másokat foglalkoztat. Önmagukban, másoktól függetlenül valójában nem léteznek, ha maguk vannak, csak vegetatív funkciókat végeznek. Az ősi ellenzékiségnek ez a lényege, a típust nyilván az évszázados elnyomás, az évszázados függés fejlesztette ki, az a szellemileg, erkölcsileg, jellemileg bénító körülmény, hogy a kezdemények mindig idegenből jöttek, a saját kezdemények pedig sorozatosan elbuktak.

– Nem neheztelsz meg érte, ha gondolatmenetedet zseniálisnak minősítem?

Köszöneteképpen valamelyest félszegen meghajolt:

– Az ősi ellenzékire nem érdemes sok szót vesztegetni, múltbéli figura, ókori maradvány, ásatag lény. Tárgyunk a korszerű műveltség, tehát mindenekelőtt a fiatalok magatartását kell vizsgálnunk, hiszen a korszerű műveltség hordozói már csak hivatalból is, mi fiatalok vagyunk. Közöttünk pedig szép számmal akad ellenzéki.

– A reakciók?

– Reakciók természetesen vannak, néha éppoly környezetben, ahol legkevésbé várnád, hogy találkozol velük, elkényeztetett kölykök, akik mindent megkaptak s még többet akarnak. Velük se nagyon érdemes foglalkozni, kevesen is vannak,

amellett az ábra egyszerű: a reakció az reakció. Sokkal érdekesebbek és sajnos számban tekintélyesebbek, a közönyösök. Borzasztó típus! A kettő – fiatalság és közöny, elméletben kizárja egymást, ezért oly förtelmes a találkozásuk. Én nem róluk és nem másokról, hanem a dühös, az ingerült, a robbanó, a dühöngő fiatalokról szeretnék egyet mást elmondani. A magatartásuk ellenzéki, az érzületük nem az. Nem a rendszerrel szemben ellenzékiek, hanem a rendszert képviselőkkel, az idősebbekkel; a fiú az apával, alárendelt a főnökkel. Képtelen volnék ott élni, mondják, akik nyugatra vetődtek közülük s azért haragusznak, hogy idehaza nem élhetnek úgy, ahogy élhetnének. Véleményem szerint a lázadásnak, az elégedetlenségnek ez a faja szükségszerű és nagy szegénységi bizonyítvány, hogy az idősebbek nem látják be, hogy ennek így kell lenni...

– Az a gyanúm, hogy eltérünk a tárgytól...

Hevesen fejet rázott:

– Nem! Nem! A tárgy leglényegesebb részéhez közeledünk. Az idősebbek éppen a korszerű, a történelmi fordulatokkal óhatatlanul együttjáró elemeket kifogásolják a mi viselkedésünkben. Szem elől tévesztik, hogy a felszabadulás után a nevelés különféle tényezőinek a fontossági sorrendje megváltozott. A ti időtökben a család nevelte a gyereket, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy ki-ki társadalmi osztályának megfelelő nevelést kapott, örökölte osztálya előítéleteit és lázadásait az előítéletek ellen, szokásait, ízlését, kedvteléseit. Pesten voltak előkelő iskolák, közép-szerűek, vacakok és így tovább, a szegényebb osztályokból csak kivételképpen kerülhetett gyerek a közép- és felsőiskolába, ezeknek a körülményeknek az eredményeképpen bizonyos homogenitás jött létre az iskolákon belül, megannyi összetartó kapocs s ugyanannyi válaszfal – osztályokon belül és osztályokon kívül. Ma viszont gyökeresen más a helyzet, a mi nevelésünkben a család elenyésző szerepet játszik. A szülők általában nyolc órát dolgoznak, ami tíz vagy annál is több órai távollétet jelent, továbbá azt, hogy holtfáradtan térnek haza. „Elvégezted a leckét?” „Hogy feleltél?” „Ne fürd az orrod!” „Mikor fekszel már le?” Durván szólva a mi családi nevelésünk ennyire korlátozódott. A közvetlen példa természetesen hatott, már amennyit láttunk és megéreztünk belőle, hiszen vannak olyan emberek, akik a lelkiismeretesség mintaképei a munkahelyükön, otthoni viselkedésükből azonban erre nem lehet következtetni, az apa a hivatalban zseni, otthon elalszik vacsora közben, a zsenialitásáról csak hallunk, látni viszont azt látjuk, hogy az orra belelóg a húslevesbe. A pozitív példa sem jár tehát mindig pozitív hatással, annál inkább hat minden lazaság, loplás, könnyelműség. Az otthon hatása azonban meg sem közelíti az iskolán belüli és iskolán kívüli közös élet kötelező erejű hatását, amely alól nem vonhatja ki magát a gyerek, ha mégoly erős akaratú, ha mégoly önálló gondolkodású is. Sajnos, nem vagyok eléggé járatos a modern lélektanban, különben előszedném azt a találó kifejezést, ami érzékelteti, hogy viselkedésünk szinte valamennyi elemében a közösségi vonások vannak túlsúlyban. Ez törvényszerű. Nagy létszámú osztályokban nevelkedtünk, tanáraink, ha akartak volna sem foglalkozhattak volna velünk egyénileg nem is sokan törekedtek erre, többnyire megelégedtek annyival, hogy előadták az anyagot s amennyire telt tőlük fegyelmet tartottak. A napokban olvastam egy szakfolyóiratban egy francia tanár nyilatkozatát, azt mondja huszonötön felüli létszámú osztályban az oktatás megszűnik, harmincötön felüli osztályban a tanár fegyelmezéssel harcol a saját életbenmaradásáért. Törvényszerű tehát, hogy együtt tanultunk, hogy segítettük egymást a tanulásban. Sokkal inkább, mint az idősebbek annak idején, ezt apámtól, többi rokonomtól tudom, s látom, te is megerősítetted ezt a megfigyelésemet. Együtt tanultunk, együtt játszottunk, együtt szórakoztunk, együtt sportoltunk, együtt kirándultunk, öltözködésben, hajviseletben egymást utánoztunk – lásd a farmernadrágot, a hülye-gyerek frizurát. Mi magunk neveltük magunkat. Az eredmény óhatatlanul más lett, mintha a családon belüli hagyományos osztálynevelésben részesülünk, vagyis a szegényeket közülünk türelemre és alázatra szoktatják, a tehetségeket fölényre, parancsolásra stb. A mi egyéni tulajdonságaink széles és szilárd közösségi alapra épülnek s bármerre kanyarodik a sorsunk, az alapnak része

van benne. Még a bűnözést is közösségi emberek módjára üzzük; undorító, de jellemző tünet. Szerintem a mi elégedetlenségünk egyik oka – a sok közül –, hogy a középiskola és a főiskola közösségi hangulata után a munkahelyen nem találkozunk közösségi hangulattal. Mert a legélesebb különbség közöttünk és az idősebb nemzedékek között...

– A közösségi szellem fejlettségben van, – vágtam közbe, – egy ízben már utaltál erre. Az az érzésem, hogy fején talátlad a szöveget. A demokrácia első nemzedéke ti vagytok, az éleetek az úttörők tragikumát hordozza, ti képviselitek az új alapot, amely majd hagyománnyá ötvöződik. Helyzetetek annál nehezebb, mert amint a beszámolóból félreérthetetlenül kiderül, ezt a jövődöbéli tradíciót nem tervszerű, tudatos törekvés hozta létre, hanem az egész – úgy ahogy van – spontán képződmény, mely egyelőre a nyersanyag állapotában van, noha nem kétséges, hogy a korszerű műveltség alapja ez lesz, sőt az alap hatására sokhelyütt már épül – spontán módon – a korszerű műveltség. Mégis, ha nincs ellene kifogásod, ezt a témát halasszuk későbbre.

– Én tulajdonképpen befejeztem. Mégis szeretném tudni, miért teszünk félre egy ennyire fontos témát?

– Azért, kérlek, mert más-más tipológiai malomban örülünk s ha befejezem, amibe befogtam, könnyebben kibonthatjuk a te témádat is. Attól, hogy valaki közösségi ember, nyugodtan lehet huszár, fűszeres, vagy patópál, ez utóbbi kevésbé megfogható módon, de ugyancsak foglalkozási kategória. Néhány gondolat erejéig most hadd hívjam segítségül Halász Gábort, aki elsőnek állapította meg, hogy az új magyar irodalomban két típus uralkodik: – az újságíró és a bölcsész. Az első kategória képviselőjeként Ambrus Zoltánt, a másodiknak Babits Mihályt említi. Léven a kérdés sokaknak kényes, nem árt hangsúlyozni, hogy nem színvonalbeli, hanem szemléletbeli különbségekről van szó. Az újságíró – fejtegeti Halász Gábor – a ki- nek mindennap a készlet, a megoldást, a feleletet kell produkálnia, előbb-utóbb képtelen lesz távoli célokra irányuló erőfeszítést tenni, érzékét veszíti a hosszú időbefektetéssel elérhető célok, a nagy koncepciójú regények megvalósítása iránt. Mint hogy szájbarágós irodalomban élünk, ehhez még hozzáfűzöm, hogy semmi sem zárja ki, hogy a huszárból világméretű hadvezér, a sarki fűszeresből kartelligazgató s az újságíróból tolsztoji méretű regényíró legyen. Ilyesmiről több ízben szólt már a krónika. Ezek a kivételes eredmények viszont mit sem változtatnak azon a tényen, hogy van huszár típus, van fűszeres és van patópál. Más is van. Azért említem épp a fenti hármat, mert véleményem szerint a korszerű műveltség kialakulásának ők a leg- ösztönösebb és legveszedelmesebb ellenségei. Unod?

Tagadólág rázta meg a fejét:

– Nem. Csak azt találgatom, hogy én vajon huszár vagyok-e vagy patópál.

– Még ráérsz dönteni. Az a gyanúm, hogy legkevésbé a patópálok veszélyesek, mert amennyire igaz, hogy hibát csak az követ el, aki dolgozik, ugyanannyira igaz az is, hogy minél kevesebbet dolgozik valaki, annál kevesebb lehetősége van a hibák elkövetésére. Ez a típus a hőse, erősen poétizált állapotban Prohászka Lajos szép könyvének a vándorról és a bujdosóról. A vándor: a német, a fausztí ember, aki óhatatlan kíváncsiságában a fizikai és a szellemi világot egyformán be akarja járni. A bujdosó gyökeresen más temperamentum, tudom, hogy félig-meddig önkényes a tolmácsolásom, de én a bujdosóban az önértetét, a kényelmét, a lelkinugalmát védő embert látom, aki elbujdosik a tett, a problémák, a gondolat, el a jelen elől, a múltba, a régi dicsőségbe, a régi nagyságba, a férfikorból a gyermekkorba, a gyermek- kora viszont annak idején abban merült ki, hogy a férfikorra vágyott stb. A bujdosó tulajdonképpen az élet elől bujdosik, mert az élet csupa rizikó, megpróbáltatás, csálódás és végeredményben semminek sincs értelme, minden bukásra, kudarcra van ítélve. Mikszáth pipafüstös, füstöltszalonnás, birkafiggyús bölcsessége ez, melyen halvá- nyan átdereng a szomorú tudat, hogy az élet üresen múlt el. Milyen érzékletesen megírta ezt az érzést Babits a Halálfiat egyik főfigurájában, Sátorci Miskában. Ennek a családnak a tagja az ősi ellenzéki is, a visszhangember, aki az „igenre” „nemmel”,

a „nemre” „igennel” válaszol, annyi indulattal, hogy a felületes szemlélő lépre megy s azt hiszi, hogy az indulat erőből, meggyőződésből táplálkozik, holott csak a birka-pörkölt paprikája tüzel benne. Mértéktelen és homályos lelkiéletével, mérhetetlen szemérmével, a cselekvéstől való rettegésével Toldi Miklós ugyancsak ebbe a csoportba tartozik, sőt olykor a látszólag egészséges, életerős, cselekvőképes emberek sorsa is bujdosásba torkollik, lásd az Uri muri Szakhmáryját, aki úgy menekül élete problémáitól, hogy felgyújtja a házát. Hatalmas arcképcsarnok, ahány arc, annyi félenek látszik, de valamennyi tekintetben ugyanaz a szorongó szomorúság, ugyanaz a lemondó puhaság, mely mintegy felissza, felszívja a roppant testi erőt, asszonyossá mezteleníti a torzonborz szakállal, kifent bajusszal ékes férfi arcokat.

– Képtár – vonta meg a vállát lekicsinylőleg a hajdani egyetemi hallgató –, csakhogy történelmi képtár. S ha már a kihalt típusokról esett szó, az arcképcsarnokban helye volna a csakugyan ősi magyar típuspárnak, a magyar úr és a magyar szolga arcképeinek. Csakhát a világ változott, megszűntek azok a történelmi és társadalmi körülmények, amelyek közreműködtek e típusok kialakításában, következésképpen...

– Drága barátom, nem hiheted komolyan, hogy ez ennyire egyszerű. A hűbériség, ugyebár megszűnt? Az oligarchiát már Róbert Károly megtörte, kiskirályok mégis vannak, szocialista kiskirályok, üzemi csákmáték, nem múlik el hét, hogy a sajtó rá ne húzná valamelyikükre a vizes lepedőt. Egy történelmileg meggyökeresedett típus mindaddig tevékeny történelem- és társadalomformáló erő, amíg a létfeltételei megvannak. A patópáloknak vagy a bujdosóknak minden olyan állás kedvez, mely feladatokat ad, de hatáskört nem ad hozzá, minden olyan vállalkozás, folyamat, melyet több feltételhez kötnék, minden olyan ellenőrzés, mely nem a lényegre, hanem a formaságokra irányul, mely szemet huny a legképtelenebb mulasztások fölött, feltevé, hogy a belőjük rendben vannak. Minek folytassam az érvelést – táptalaj van, a típus él, sőt buján virágzik, mint valami trópusi növény esős évszakban.

– Ha jobban utána gondolok, csakugyan így van. No, de most igazán ideje, hogy színre lépjen a fűszeres. Min mosolyogsz?

– A türelmetlenségeden. Olyan türelmetlenül sürgetsz, mintha nem te értekezni volna fél óra hosszat a dühöngő fiatalokról. A történelmi sorrendtől egyébként még a te kedvedért sem térhetek el, pedig szívesen megtenném. A fűszeres azonban csak a huszár után léphet színre, a fűszerest csak akkor értelmezheted úgy, ahogy szeretném, ha előzetesen nagyjából tisztán látod a huszár jellemvonásait. Menjünk vissza hát a török hódoltság korába, a huszárság bölcsőjéhez. A korszak máig legalaposabb ismerője, a kitűnő Takáts Sándor alapján elbeszélék két huszár-kalandot a XVI. századból.

– Egyre messzebb kerülünk a jelentől, egyre messzebb a fiataloktól s nem utolsósorban a fűszerektől. De hadd halljam a huszár sztorit.

Legyintettem, hogy a távolodás nem több optikai csalódásnál:

– Szóval, kérlek, Paksy János komáromi főkapitány megtudta, hogy Esztergom várát mindössze háromszáz főnyi török helyőrség védi. A terv, hogy üssenek rajta a városon, tőle származott, mint hogy közben szerencsétlenségére megbetegedett, a megvalósítást Gall Ádám győri főkapitány vállalta magára. A nagyrészt huszárokból toborzott kommandó éjszaka ért Esztergom alá, betört a városba, felgyújtotta, kifosztotta. A török helyőrség bölcsen a fellegrvárba menekült, ezt a huszárok *ágyúk híján* nem vehették be. A török természetesen meg akarta torolni az esztergomi rajtaütést, épp ennek a módján tanácskoztak Budán, amikor Gall Ádám győri főkapitány négy huszárt küldött Esztergom alá, a huszárok négyszáz magukban lopakodtak át a török megszállotta területen, éjszaka megverték az esztergomi várkaput s nagy hangon bejelentették, hogy a győri főkapitány van ott, hogy a várost meghódoltassa, mire irtózatos riadalom támadt, a katonák a várfalakra tódultak, megszóltak az ágyúk, a puskák, a zenebona hajnalig tartott, amikor is kiderült, hogy sehol senki, nincs veszély. Az első kaland példa a portyázó hadműveletre, a másik a zavarkeltésre s mel-

lesleg a huszár legendájának táplálására, a huszár fasza gyerek, nem ijed meg az árnyékától stb. ami úgy is van, a huszár férfias típus...

– Már féltem, hogy valami más konklúzióhoz jutsz. De ha férfias típus, akkor ugyan mi köze a fűszereshez, aki egy homályos boltban légyapapírt és avas szalonát árult s a gyáva kispolgárt testesíti meg, ebben irodalom és szociológia egyetért?

– Gondolkodási patronjuk révén rokonok. Ha török időkről olvasol, nem összegező művet, mint Szekfű Gyula szellemtörténete, hanem régimódi történelmet, amely főleg a háborúk leírásával foglalkozik, az a benyomásod, hogy a török ellen állandóan a magyarok győztek. Ha összeszámlálod a győzelmeket, az arány nekünk kedvez. Ezek után igen bajos megérteni, hogy miért tartotta a török másfélszázadig megszállva az ország java részét. Mohács óta ugyanis, mi magyarok döntő csatát nemhogy nem nyertünk, de nem is vívtunk a török ellen, nem volt se hadseregünk, se pénzünk hozzá. A magyar sikerek huszár sikerek voltak, feldúltuk Esztergomot – de *ágyú híján* a fellegvárat már nem vettük be és így tovább. A Habsburgok csak olyankor indítottak komoly sereget a török ellen, ha az örökös tartományokat fenyegette veszedelem. Annak az állapotnak következményeképpen, hogy a török bent volt az országban s ütőképes hadsereg nem szállt vele szembe, nem próbálta kiverni – a végeken állandósult a harci portya, a kis háború, a gerilla. A harc ott élet-halál kérdése volt, a végvári katonák zsoldot nem kaptak, innen a szólásmód, „se pénz, se posztó”, tehát fosztogatásból éltek, a török terjeszkedésével ők szállottak szembe, az ő feladatuk volt nyugtalanítani a törököt stb. Az állandó harcban forrott ki a huszár típusa és legendája. Ez a férfias, gyors, bátor, leleményes, tetterős típus jogosan teremtetett legendát s a legenda oly szívós volt, hogy az első világháborúban akadt osztrák generális – hadügyi ökör! – aki huszár rohammal akart csatát nyerni géppuskák ellen. Kialakult hát a típus, a hősi életszemlélet – „nincs szebb dolog a végeknél”. A három évszázados kisháború! A gerilla viszont kifejlesztette a gerilla-mentalitást, amelyben a kis cél, a kis siker, a helyi siker, a közvetlen siker, az egyéni eredmény mögött eltűnt a nagy cél. Az olyanszerű huszárbavúrok, amilyen az esztergomi rajtaütés, elfedték a végső célt, az ország felszabadítását, a győzelem fogalma provinciálissá szűkült. Ez törvényszerű tünet, az adott életformához vagy alkalmazkodik az ember, vagy elpusztul. A három évszázados alkalmazkodásának máig kísértő emléke a huszáros gondolkodás, mely megáll az első gondolatnál, az első cselekvésnél, nem tekint a közvetlen célon túlra, nem érzékeli a folyamatokat, az összefüggéseket, a következmények tenyészetét. Gondold csak el, mi lett volna abból a hamleti hajdúból vagy huszárból, aki a végek iszonyú életében a következményeket bogozgatja s a távoli jövőn tűnődik? Alkalmatlanná vált volna, elvesztette volna harci kedvét, önbizalmát, hiszen a végek harca távoli perspektívából nézve reménytelen harc volt. A végek élete a kegyetlenkedések és a fosztogatások ellenére is gyönyörű, színes, felemelő eposz, olyan amilyennek Zrínyi ábrázolta. A huszár-mentalitásban vagy gerilla-mentalitásban azonban elhomályosult eszköz és cél kapcsolata; ezzel a homállyal lépten-nyomon találkozunk ma is, olyan végrehajtási utasításokban, mint hogy „majd menetközben”...

Partnerem szeme felcsillant:

– Megvallom, a fűszeressel még mindig nem tudok mit kezdeni, de már sejtem, merre tartasz. Nemrég olvastam Perjés Géza cikkét az Élet és Tudományban: – „Lóra termelt-e a magyar”. Remek cím. Egyebek közt azt fejtegeti, hogy Rákóczi a szabadságharcot azért nem nyerte meg katonailag – noha el sem vesztette egy ideig –, mert a kurucokba olyan mélyen beleivódott a huszáros hadviselés szokása s az azzal együttjáró anarchia, hogy nem tudta seregeit reguláris hadsereggé szervezni. Rákóczi már világosan látta, hogy a huszáros harcmodor bizonyos mértéken túl korszerűtlenné vált s hogy döntő győzelmet csak reguláris hadsereggel nyerhet a vezér.

– Rákóczi sikerei csakugyan huszár-sikerek voltak, olykor nagyszabású huszár-sikerek, ennél azonban nem tudott tovább jutni. A reguláris magyar hadsereget végül Görgey szervezte meg vaskövetkezetességgel, vasfegyelemmel, vasszigorral. A regu-

lári hadsereg azonban csak eszköz, mely csak akkor lehet eredményes, ha megfelelő politikai körülmények között alkalmazzák. Hazai példák helyett hadd hivatkozzam Hannibálra, minden idők egyik legcsodálatosabb, legötletesebb, legzseniálisabb hadvezérére. Hiába halmozott győzelmet győzelemre, hiába aratott diadalokat kedvezőtlen körülmények között, szükségképpen el kellett buknia, mivel rosszul ítélte meg az ellenfél politikai állapotát. A probléma határainál tartunk, jól vigyázz. Arra számított, hogy Itália a hadi vereségek következményeként mozaikokra hull szét s valami olyanszerű alakzatot ölt, mint később a Renaissance idején. Nem így történt. Klasszikus példa az oly gyakran hangoztatott tételre, hogy szél ellen nem lehet történelmet csinálni. Ezzel elértünk ahhoz a ponthoz, ahol a kapituláció, a defetista provinciális gondolkodás a zavarosban halászhaj, kicsaphatja az asztalra a jólismert aduakat, hogy ha se Hannibálnak, se Nagy Sándornak, se Napoleonnak nem sikerült, akkor érdemes-e egyáltalán próbálni bármit stb. stb. – ahogy ezt nálunk annyiszor hallani. Amire én, mint hugenotta származék, csak azt mondhatom, hogy az ember minden körülmények között vessen számot a helyzettel s tegye meg a kötelességét. Ismétlem, a korszerű műveltség nemcsak korszerű ismereteket, hanem korszerű jellembeli tulajdonságokat kíván. Ne bonyolítsuk a kérdést azzal, hogy a jellemkőrön belül árulók is akadhatnak, lásd Ocskay brigadérost, egyezzünk meg inkább abban, hogy az igazi huszár elsőrangú jellembeli tulajdonságait a korszerűtlen gondolkodási patron semlegesíti. A folyamatok mai buja tenyészetében kiszámíthatatlan veszéllyel jár a cselekvés huszáros elképzelése: – gyerünk, üssünk rajta Esztergomon, aztán csapunk egy nagy murit! Háromszáz évig ez volt az életformánk egyik döntő vonása, egy ilyen történelmi élmény nem múlhat el nyomtalanul. Mint ahogy nem is múlt el. A típus él és virágzik ma is.

– Csakugyan, – hagyta rám fiatal barátom –, a könyvkiadóban, ahol dolgozom, a legtipikusabb huszár-munka folyik, olyan tervgazdálkodás, mely rögtönzés nélkül nyomban leállna, hiszen – hogy másra ne hivatkozzam – mindent megterveznek, csupán az őstermelőt, a szerzőt nem, holott az egész tervkártyavár az ő termelésére épül. Valahányszor a szerző megbetegszik, a patópálék készítette tervet a huszárok mentik meg ilyen vagy amolyan rajtaütésekkel, szabálytalanságokkal. A legfőbb hiba az, hogy az élő írókat a klasszikusok, azaz a holt írók módján kezelik, aminek következtében a tervezésnél rengeteg mindennel számolnak, csak az étellel nem. A fűszeresnek nem sok szerepe van ebben a munkában, mivel a jövedelmezőség nem szempont. Egy könyvnek körülbelül harmincezer példányban kellene megjelennie, hogy kifizetődjék, ezt mindenki tudja, ennek ellenére legtöbbször még a sikerekre is ráfizetünk, tudok olyan műről, amely százezer körüli példányszámban fogyott el, de ahányszor kiadták, annyiszor szedték és nyomták a szöveget, holott a kiadásban a nyomdai számla a legtetemesebb tétel. Máig nem sikerült kinyomoznom, miért nem készítenek matricát az olyan művekről, melyeket feltehetőleg újra nyomnak, például az olyan vitán felüli klasszikusokról, akik kötelező olvasmányként állandóan szerepelnek a tanrendben, vagy miért nem dolgoznak állószedéssel. Egy jó fűszeres könyvnyúszerral megoldaná a kérdést, de sehol sincs fűszeres, holott Lenin is megmondta, hogy milyen hasznos lehet egy szatócs a maga helyén.

– Tévedsz, fűszeres mindenütt van, csak nem fűszeresi hatáskörben s ez a baj. Valahányszor ez a kérdés-komplexum szóba kerül, mert mindezt nem most improvizálok, hanem évtizedek óta tünődöm rajta, s megkérdek, milyen ember a fűszeres, a következő sztorit szoktam elmesélni. Egy ősszel – az évad fontos körülmény – szombat délelőtt bementem a zöldséges boltba. Az egyik sarokban nagy halom görögdinnye, kedvenc gyümölcsöm. Megkérdeztem a boltost, nem lörincses-e a dinnye, mire ő hevesen tiltakozott: – „már hogy volna lörincses, szerkesztő úr.” Ő lörincses dinnyét nem tart, csak elsőrangú árut, tudhatnám, különben is idén hosszú volt a nyár. Megvettem a dinnyét. Jó volt. Hétfőn ismét benéztem a boltba – dinnye sehol. Nincs görögdinnyéje? – kérdeztem. A boltos felfortyant: – „hogy képzeli, szerkesztő úr, ki tart ilyenkor dinnyét, csak nem szedem rá a vevőimet, azzal, hogy tőköt sózok rájuk, tudhatná a szerkesztő úr is, hogy ilyenkor már lörincses a dinnye.”

Partnerem kuncogott, én folytattam:

– Hétfőn tehát a szöges ellentétét mondta annak, amit szombaton mondott. A fűszeres ilyen, hazudik, improvizál, még pedig gátlástalanul, mindez nála többnyire foglalkozási reflex s nem a rosszhiszeműség terméke. A fűszeres hivatása eladni, amiye van s meggyőzni a vevőt arról, hogy ami éppen nincs nála, azt nem is érdemes megvenni. Mentalitása tíz dekás, negyedkilós elemekből tevődik össze, ő az üzlet gerillája, a kereskedelmi hadszíntérből semmivel sem lát többet vagy kevesebbet, mint a huszár a háborúból. Azonosak a módszerei is, éppúgy út rajta a vevőn, mint a huszár a törökön, a kuruc a labancon. Ezek után hadd szolgáljak egy lélegzetelállítóan szép példával a személyi kultusz idejéből. Te nem emlékezhetsz rá, én pontosan emlékszem, hogyan szégyenítették meg az úgynevezett áruhalmozókat. Valamelyik üzlet kirakatába kitétek öt kiló disznózsírt, tíz kiló lisztet, nyolc kiló cukrot, egy oldal szalonnát, öt kiló száraz kolbászt s annak a szerencsétlennek a nevét, akitől a hatóságok a felsorolt készleteket elkobozták. Ez már nem egyszerű, ez már szuperfűszeresség. Ennyi árukészlet tárolását nemhogy büntetni kellene, hanem kötelezővé tenni, mert akinek tartaléka van odahaza, az se dühbe nem jön, se meg nem ijed, mikor ezt vagy azt nem talál az üzletekben. Amellett a tartalék megkönnyíti a háztartás vezetését, ha az asszonynak vagy a férjnek sürgős dolga van, aznap nem vásárol semmit, hanem lángost süt vacsorára az otthon lévő lisztből és zsírból. Abból, hogy a családokat hatósági eszközökkel szoktatták le arról, hogy előrelátó módon gondoskodjanak a saját háztartásukról, egyben a gazdasági gondolkodásról is leszoktatták őket. Ha ehhez még hozzáveszed, hogy mialatt a „harácsolást” szigorúan üldözték, a telekvásárlásokat senki nem ellenőrizte s egy ügyes ember vagyonokat fedtethetett bele különféle ingatlanokba s ilyenformán a maga számára megteremthette az újjászülendő kapitalizmus alapjait, beláthatod, hogy a fűszeresség rövidlejáratú gondolkodási patronjai mekkora veszedelmeket rejtenek magukban. Mindkét típus rövid távon gondolkodik, az első következményen túl nem lát, minthogy a pillanatban él, ebben egyeznek...

– Meg abban – vette át a szót partnerem –, hogy mindkét típust a történelem formálta. Nemrég olvastam Veres Péter egyik írásában azt a megállapítást, hogy Magyarországon a múltban sohasem volt tartósan olyan kormányzat, mely hosszúlejáratú terveket készíthetett volna; gyarmat voltunk, az ország gazdasági önállósulása, sőt megerősödése szögesen ellenkezett a Habsburg birodalmi érdekekkel, hazánkat kézben tartották tehát s mindent elkövettek, hogy az állandó gazdasági fulladozás, az állandó légszomj állapotában éljünk, vagy inkább tengődjünk. A kivándorlás, mely egyik következménye volt az osztrák elnyomásnak, szintén az ő ügyüket szolgálta. Mi sem természetesebb, mint hogy ilyen körülmények között rászoktunk a rövidtávú gazdasági hadviselésre. A fűszeres típusát a Habsburgoknak köszönhetjük, hiszen az általa idézett Takáts Sándor kutatásaiból kiderül, hogy a török világban még életerős magyar kereskedelem virágzott.

– Elsősorban marhakereskedelem. Máskülönben az eddigiekből megállapíthatjuk, milyen hasznos a célszerű absztrakció, amit sehol a világon nem tanítanak, holott enélkül sánta és vak a gondolkodás, vagy inkább tényheztapadt, földhözragadt. A célszerű absztrakció, ime, közös nevezőre hozta a délceg huszárt, aki még az oly könnyen gúnyolódó Molnár Ferencet is bámulatra gerjesztette, lásd lelkes méltatását az Olympiában, – a pult előtt hajlongó fűszeressel s ha tovább megyünk: – az újságíróval és a néptanítóval. Az újságírót Halász Gábor jellemzésében mutattuk be, a néptanítóról annyit, hogy a tanító – foglalkozása kényszerére – orákulum a gyerekek előtt, hivatásánál fogva mindent kell tudnia: egy nagy tudós megengedheti magának a kételkedés fényűzését, a néptanító nem, neki tudnia kell, amit tanít s hinnie kell benne. Mire menne a betűvetés tanításában, ha töprengeni kezdene azon, hogy vajon a világon létező írásmódok közül, az-e a legcélszerűbb, amit neki kell a gyerekek fejébe beleverni? A néptanító olyan fokú ismereteket tanít, amely fokon a kétely nem serkentő, hanem bénító erő. Valahol ezen a tájon kell a feleletet keresnünk arra a

jelenségre is, hogy irodalmunkban mért oly ritka az irónia. Létét kétségbevonni ostobaság, annyi azonban bizonyos, hogy uralkodó vonásnak nem tekinthető.

Fölemelt karja megálljt parancsolt. Elhallgattam.

– Ne merüljön el az irónia mocsarában, inkább tegyük meg a hazánkban szokásos óvintézkedéseket, enélkül nálunk könnyűszerrel póruljárhat, aki állítani merészel valamit. Ez is amolyan válaszféle a kérdésre, hogy miért gyér a magyar irónia. Szögezzük le, hogy a néptanító becsülésre méltó és pótolhatatlan munkát végez a maga helyén. Magasabb szinten is végezhet jó, vagy éppen nagyszerű munkát – többek a bizonyosság erre –, ha nem ragad bele a tanítói hangba, ha nem bénítja meg az állandóan élvezett csálhatatlanság, az abszolút tekintély részegítő élménye.

– Köszönöm a baráti gondoskodást. A főbb szereplőket most már ismered, semmi akadály, hogy a *commedia dell'arte* hagyománya szerint egy termelési vizsgátéket rögtönözzenek. Légy szíves, képzelj el egy vállalatot, amelyet csupa huszárra és fűszeresre bízta. Fűlsiketítő csattanás hallatszik, elromlott az egyik gép. A huszár a helyszínre nyargal, rajtaüt a gépen, beleaplikál két szardiniás dobozt, egy kötőtűt és egy lópatkót, a műszakot még kibírja a gép, a többi nem az ő dolga. A következő műszakban az ügyeletes huszár egy elhasznált látszó tokjának a beillesztésével varázsolja működésképesé a gépet – egy műszakra, a következővel nem neki kell törődnie, hiszen van elég huszár az országban. Így javítják a Lukács-fürdő zuhanyzóit 1945 óta. Az irodában sem telik eseménytelenül az idő, egy nap véletlen folytán kiderül, hogy annak idején ötezer csiszoló korong helyett ötvenezret vettek, mert a Mancika egy kissé szórakozott, de lehet, hogy a diktáló követte el a tévedést. Mindegy, színre lép a fűszeres és a maradék negyvenötezer csiszoló korongot elkönyveli ócskavasnak, mert eladni ugyan előnyösebb volna, de egyben kockázatos. Mármint ránézve. Te is rendszeresen olvasol újságot, tudhatod, hogy ilyenféle történet nap mint nap megy. De bonyolítsuk tovább a cselekményt: – egy nap az összefuserált gép alkatrészeire hull s az ellenőrzés fölfedezi a raktármögötti szemétdombon a negyvenötezer csiszolókorong tömegsírját. Mit gondolsz, mi történik ekkor?

Vállvonás, tanácstalan pillantás.

Igaz, honnan tudhatná? Folytattam:

– Színre lép az a harmadik személy, akit a másik két személy jelenléte hívott életre. A fűszeres és a huszár rossz munkáját valakinek helyre kell hoznia s az a tűzoltó. Kapja a telefonértesítést, lóhalálában a helyszínre rohan s ahogy tudja, menti, ami menthető. Kölcsönkér egy testvérvállalattól egy másik gépet, a csiszoló korongokat villámgyorsan eladja s azzal már el is háritotta a bajt.

– Egy hétre – hangzott a gúnyos közbeszólás. – Ismerjük jól ezeket a gyógy módokat.

– Egy hétre vagy öt évre, aszerint, hogy milyen típus. Ha a tűzoltó maga is fűszeres, akkor a munkája csupa toldozgatás-foldozgatás, minden hónapban hóvégi hajrá, minden évben évvégi hajrá, minden évvégén esztelen befektetések, hogy a keretet a következő évi ugyancsak esztelen befektetésekre biztosítsa. Ahol nagy számban dolgozik huszár és fűszeres, ott a tűzoltó jelenléte életszükséglet, nála nélkül meg ugyan nem állna, de még gyötrelmesebben akadozna a termelés. Ha korszerűen művelt s az adott körülmények közegében gondolkozó emberre hárul a hibák megszüntetésének feladata, akkor a vállalatot átszervezik, *ténylegesen*, tehát nem azt kell érteni az átszervezésen, hogy egy sereg alkalmazottnak felmondanak s helyükbe egy sereg más alkalmazottat szerződtetnek, akikre többnyire nincs szükség. Az átszervezés a be nem vált szervezési, ellenőrzési, káderpolitikai, stb. rendszabályok gyökeres megváltoztatását jelenti, elsősorban azt, – a legdurvább s a leggyakoribb hibára célok –, hogy a rögtönzést lehetetlenné teszi. A rögtönzés táplálja és szaporítja a huszárokat, a fűszereket, a tervgazdálkodás nem elvi, hanem alkati ellenségeit, vagy fejezzük ki magunkat szelídebben – akadályait, nehogy a levitézlett demagógia uszályába kerüljünk.

– Most, hogy utána gondolkodok, a huszár típusa sűrűn szerepel a mai irodalomban, Sánta Ferenc, Mocsár Gábor, Galgóczi Erzsébet tévesztörténeteiben szinte csak ezzel a figurával találkozunk, különféle változatokban . . .

– Meg másutt is. A mezőgazdaságban gyakrabban, mint az ipari üzemekben, ahol futóláncon folyik a munka, a láncnál dolgozó munkás ugyanis nem csempészhét éktárcsát oda, ahova anyacsavar kell, ezen a téren a huszárság egy emelettel magasabban mutatkozik, ott, ahol koordinálni kellene olyan dolgokat, amelyeket lehet és olyanokat, amelyeket nem lehet. Ezúttal azonban én kérem, hogy hagyjuk az irodalmat és térjünk vissza az előbb rögtönzött vállalatához, amelyet fűszeresek és huszárok igazgatnak, egyébként tiszta, becsületes emberek. És most azt kérdem, mit érünk azzal, ha ezeknek az embereknek nincs szakadék a humán és a természettudományi műveltsége között, ha ismerik a második termodinamikai törvényt, ha főiskolai felvételi vizsgájukon a legmagasabb pontszámot érték el és a legnagyobb megelégedésre végeztek el a diplomamunkájukat? Mit érünk azzal, hogy kibővítettük főiskolai tanulmányait egy sereg időszerű és nélkülözhetetlen tantárggyal? Egyszerűen mit remélhetünk tőlük, ha csak a tudás anyagát módosítjuk, s nem súlykolunk beléjük olyan intellektuális szokásokat, olyan munkamódszereket, amelyek nélkül csak „vak tyúk is talál szemet” módján illeszkedhetnek azokba a folyamatokba, amelyek fölött uralkodniuk kellene? Mit remélhetünk, ha nem követtünk el mindent s hosszú, türelmes, következetes munkával nem irtottuk ki belőlük a történelmi múlt káros időszerűlen elemeit? Egyszerűen mit remélhetünk, ha nem azon dolgozunk, hogy a régi típus helyett olyan új típust tenyészünk ki, mely a kornak megfelel? Nyilván keveset, vagy éppen semmit.

Partnerem hevesen és idegesen vakaródzott, amivel nyilvánvaló jelét adta, hogy valami kínozza. Várakozón pillantottam rá:

– No, mi a baj?

– Ha a fűszeres csakugyan lelki kategória, megrögzött gondolkodási patron, mint ahogy erősítéd, akkor az a tanár, aki szó szerint s nem értelemszerűen követeli a tananyagot, aki csipegetve kérdez s nem a szerzett ismeretek alaposságát méri fel, aki játszik, szórakozik a vizsgázóval, meg akarja zavarni, – továbbá az a diák, aki vizsgára készülöben nem a tudását iparkodik gyarapítani, hanem csak arra gondol, hogy szerencsésen túl essék rajta, éppúgy fűszeres, mint maga a tanár.

– Vagyis – fűzte hozzá szomorún –, én is az vagyok.

Megnyugtattam, hogy a fűszeresség hibájába nagyjából mindenki beleesik, még ha más az agyi mechanizmusa, akkor is, ő azonban nem az a típus, ezt a beszélgetésünkhöz való hozzájárulása cáfolhatatlanul bizonyítja.

– Máskülönben – öltöttem tovább a szót –, megint a legérzékenyebb pontok egyikét érintetted. Amit a tanárok és diákok fűszeresi módszereiről mondtál, arra a nyilvánvaló tényre utal, hogy a tananyag megváltoztatása nem változtat az égvilágon semmit sem a tanár, sem a tanítvány jellemén, szokásain, szellemi beidegzésein. Holott épp ezeken kellene változtatni.

Egy darabig szótlánul sétáltunk a csendesedő estében, melybe belegyulladtak a kivilágított ablakok, bele a közvilágítás. Ahogy a zajok csitultak, úgy erősödött föl a motorkerékpárok bosszantó bűgása.

– Hogy érzed magad a kiadónál? – kérdeztem.

Tétován válaszolt, mint aki nem talál egykönnyen rá a megfelelő szavakra:

– Rosszul éppen nem. Sőt, inkább jól. De egyre gyakrabban jut eszembe, hogy vegyész szerettem volna lenni. Kolloid kémikus. De ne beszéljünk erről, inkább próbáljuk meg összefoglalni, rendszerezni az eddigi eredményeket.

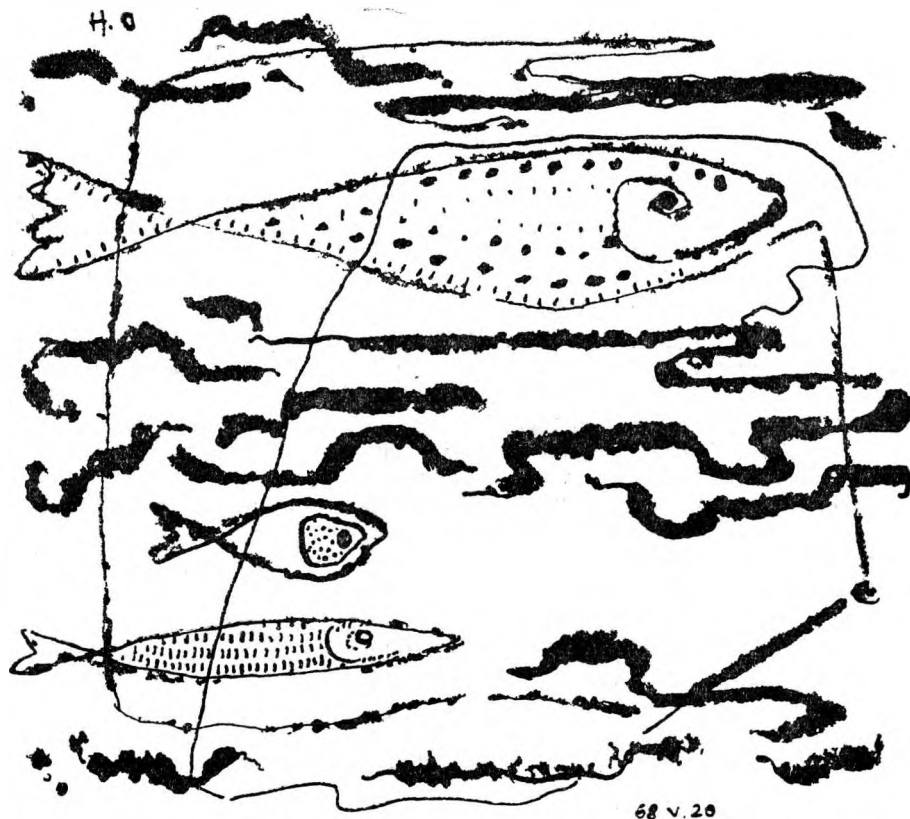
– Összefoglalni? Rendszerezni? – ismételtém. – Hiszen még el sem kezdtük a beszélgetést, még alig érintettünk egy-két témát, nem beszélünk az absztrakcióról, az értelem szerepéről a művészetben, irodalomban, a gazdasági élet mitoszairól s még száz meg száz tárgyról . . .

– A gyakorlati részre céloztam – erőszakoskodott –, szeretném, ha tovább mennénk s az eddigiek alapján, meg annak alapján, amit hozzáteszünk, amit tudunk és tapasztalunk, megpróbálnánk nagy vonalaiban felvázolni a szervezés filozófiáját.

– Szükség volna valami ilyesmire. Még pedig sürgős szükség. És nemcsak a szervezés filozófiájára, hanem az erkölstanára, a dinamikájára, a statikájára. De ha van téma, amit nálunk nem kedvelnek, ez az. Ha van téma, mely rengeteg érzékenységet sért, ez az. Olyan mint a láb, amelyen sorozatban tenyésznek a tyúkszemek. Megbolygatnánk a *soha-semmit-ne-intézzünk-el-de-ha mégis-elintézzük-föltétlenül-rosszul-intézzük-filozófiáját*, mely hivatalnokok légijának ad kenyeret. Adódik tipológiai probléma is: – a huszár elfoglalja a területet, de – ha csak nem kivételes zseni, amilyen a világtörténelemben sem sok akad – megművelni képtelen. Ahhoz a telepes szürke, szívós, egyhangú munkájára van szükség. A telepes ma sem részesül különleges megbecsülésben nálunk, holott... No, később majd tüzetesebben megtárgyaljuk a témát...

– Helyes – mondta fiatal barátom –, úgyis vidékre utazom. Kivettem a szabadságom.

Elbúcsúztunk. Ő buszon ment haza. Én gyalog.

HORVÁTH OLIVÉR rajza

KLASSZIKUSOK ÉBRESZTÉSE ÉS AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG

I.

„Valóban éltek-e a klasszikusok?” – idézi az osztrák Egon Friedell egy kislány kérdését, amelyben a gyermekek (és hiányos műveltségűek) naivan megfogalmazott gyanúja bújkál: vajon a műveltek nem *önmaguk alkotta* esztétikai bálványok előtt hajlonganak? A klasszikusok utóélete természetesen bizonyos mértékben az irodalomtörténettől, a kiadói politikától, *döntő* mértékben azonban az olvasóközönségtől függ. Közülük egyesek – például a Don Quijote, a Hiúság vására és a Háború és béke – nem szorulnak rá „művi” beavatkozásra. Igények, amelyeket minden idők kiadói igyekeznek kielégíteni.

Más esetekben viszont sokan szakmai manipulációra gyanakszanak, arra, hogy – esetleg a kiadóvállalatok ösztökélésére – a kritikusok felfedező útra indulnak a múltba s az onnan hozott *számukra* becses leleteket rá akarják erőszakolni az olvasókra.

Amerikában az utóbbi évtizedben kiásták a csaknem teljesen elfeledett Melville-t, valamint Henry Jamest, akit hosszú időn keresztül főleg az igen tájékozott irodalmárok és az igen ambiciózus sznobok vettek kezükbe. Nálunk Melville Moby Dick-jének sikere van. Nem tényleges vagy belemagyarázott szimbolikus mélységei miatt. Fel nőttek, gyermekek körülbelül Jack London kalandos tengerész-történetei mellé sorolják. Közönségünk viszont – a London ostroma címmel megjelent három kisregényének fogadtatása legalábbis ezt bizonyítja – úgy véli: Henry Jamest nem neki fedezték fel újra. Meredith Önzőjének megjelenésére a közönség reagálását e mondatba sűrítethetnénk: „Nyugodjék békében!” A legintenzívebb kritikai és kiadói kampány hiába mutat rá, hogy egy író „íme feltámadott”, ha a közvélemény halottnak tartja őt.

Megkísérélhetik a klasszikusok feltámasztását szubjektív vagy objektív okokból, de ez csak akkor sikerülhet, ha utókoruk egy konkrét periódusának ízlése, életérzése, általában szellemi klímája *igényli* s ennél fogva szinte ellenállhatatlanul *integrálja* őket. Az igazi és a harsány korszerűségnek egyaránt szüksége van a tradíciók biztosítékára. Egy könyv sikere, továbbélése, újrafeltámasztása, bukása; egy író hírneve vagy ennek elenyészése – elsősorban társadalmi jelenség. Mély társadalmi, társadalomlélektani okok következtében fogadják el az olvasók az egyes klasszikusok kritikai-kiadói feltámasztását. Ugyanilyen mély okok következtében hagyják nyugodni őket – újrakiadásuk esetén is – az irodalomtörténet kriptájában rábízván őket a szakma gondozására, amely éppen a *népszerűtlen* írók esetében igazán kegyeletteljes.

Úgy vélem, az *is* lényeges, hogy a kulturális közvélemény elismeri-e valamely író nagyságát, hogy „vigyázzba vágja magát” neve említésekor, hogy a klasszikusok közé sorolja-e őt. Mert a „klasszikus” jelzőnek néha van valami rossz mellékíze. A túlhangsúlyozott elismerés nem ritkán az elutasítás kulturált, esetleg képmutató formája. *A kulturális közvélemény csak egy módon szavazhat az íróra: ha olvassa műveit.*

II.

Olvassák-e ma Dickenst? Angliában – feltétlenül. R. C. Churchill angol irodalomtörténész egészen újkeletű megállapítása szerint: „Igen gyakran találkoztunk olyanokkal, akik nem látták s nem olvasták Shakespeare egyetlen darabját sem, ugyanakkor Dickens regényeinek többségét olvasták, sőt többször újraolvasták.” Dickens ugyanaz az angoloknak, mint Jókai nekünk – *nemzeti intézmény*; örök „bestseller” – ha e szó rájuk alkalmazva nem lenne esztétikailag hibás, valamint szentségtörő értékítélet.

De hogy állunk *mi* Dickenssel? Éppen olyan túlzás volna azt állítani, hogy a népszerűtlen, mint azt hogy a *valóban* népszerű klasszikusok közé tartozik. Figyelemre-méltó jelenség az, hogy nálunk kortársai közül a két Bronte nővér regényei népszerűbbek műveinél. Valaha Thackeray lányai is szívesebben olvasták az ő regényeit, mint apjukét. Ma a Hiúság vására népszerűsége *nálunk* fölényesen veri Dickens legfavorizáltabb regényeiet sőt még a jóval kisebb értékű, terjengős Virginiai testvéreket is többen keresik, mint a Nehéz időket, a Kis Dorittot és a Chuzzlewittet együttvéve. Úgy tűnik: Thackeray, a fanyar, szatirikus a *modernebb* – talán mert jóval többet moralizál, mint Dickens?

Miért szorult e világirodalmi rangú író nálunk bizonyos mértékben háttérbe?

III.

A felületi, nem lényegbevigó, inkább *más jelenségek felé mutató* okokkal kezdeném. Az angol irodalomtörténészek megegyeznek abban, hogy a világirodalom óriásai közül Balzacot kívül Dickens lapályai – a közepesnél gyöngébb oldalai, fejezetei – a legfölkölőbbek. Úgy vélem, talán Thomas Mannt kivéve bármely világirodalmi rangú külföldi író *összes vagy csaknem összes* regényének *újra*kiadása a kegyelethiány s az író hírneve szempontjából nézve az akaratlan ellenpropaganda vegyülete. Szerintem ha néhány évvel ezelőtt a tradicionálisan és méltán népszerű Copperfield Dáviddal kezdik Dickens műveinek újrakiadását – talán kedvet csináltak volna vele *többi* regényének megvásárlásához, elolvasásához. Ám a Copperfieldet csak nemrég adták ki. Könyvtárakban, könyvkereskedésekben ugyanaz a kép fogad, mint rég, diákkoromban: a polcokon egy vagy két Copperfield és nagyon sok Nehéz idők.

Ez az olvasói-vásárlói értékelés – *esztétikai telitalálat*. Az utóbbi regényben Dickens a tőke s munka szembenállását iparkodik megrajzolni. Sajnos, romantikus antikapitalista módjára gyűlölte a gyárat, mint olyant s mint olyant, amely „elcsúfítja” az általa oly hön szeretett postakocsis Angliát. Azonfelül nem rendelkezett munkáslélményanyaggal. E két körülmény – s az, hogy e műben a *humorista* Dickens szunyókált – meghatározta a mű értékét és sikerét.

Iskolai irodalomtanszékek, kritika, könyvpropaganda szinte versenyeznek abban, hogy Dickenst mint társadalombírált (s a Nehéz időket mint reprezentatív művét) ajánlják az olvasó figyelmébe, kissé megelégedkezve arról, hogy a világirodalom talán legnagyobb humoristája, shakespearei erejű komikus jellemformálója volt, s arról, hogy ez *utóbbi* írói vonásának aláhúzása több kedvet csinál az olvasáshoz, mint az *előbbi*. Marx annak idején méltán használta a nagy író regényeit szociológiai dokumentumként. Dickens azonban nem lehet a „vád tanúja” a *mai* kapitalista Anglia ellen, ahol lámpással is hiába keresnénk szegényházat, gyermekkinzó iskolákat s gyárakat. A hiteles szemtanúk: Snow, Siliteo, Wain és a többiek, a kortársak.

IV.

A magyar kulturális közvélemény igényei, akusztikája iránti bizonyos fokú értelenség nem *főoka* annak, hogy Dickenst ma már nem úgy értékeli a közönség, mint mondjuk a XIX. század közepe táján, amikor népszerűsége a külföldi írók közül Hugóéval, Dumaséval vetekedett vagy akár a jelen század 30-as, 40-es éveiben, amikor már érzékelní lehetett, hogy olvasottságának görbéje nem *fölkölé* ível.

Miért? Az úgynevezett jelentős faktorokra vonatkozó kitűnő információt kapunk Sükösd Mihály Irodalmi Kiskönyvtár sorozatban megjelent Dickens-esszéjében.

Dickens tanulmánya – hézagpótló munka. Másfélszáz kis oldal elolvasása után komoly esztétikai, kortörténeti információk birtokába jutunk. Ez az esszé ezenfelül még *akaratlan* irodalomszociológiai dokumentum is, amely arról informál: az a mai magyar élet szemszögéből rendkívül fontos nemzedék (harmincon túl, negyvenen innen), amelyhez a szerző tartozik, miért nézi, oly kritikus szemmel Dickenset. Miért az *idősebb* nemzedék írója ma nálunk, miért vetjük el csaknem teljesen a húsz és tizen-évesek?

Természetesen nincs módom kitérni Sükösd valamennyi, többnyire indokolt – s többnyire szellemesen indokolt – fenntartására, annál kevésbé, mert az író hibáira sokkal érzékenyebben reagál, mint erényeire. Meg kell azonban emlékezni az általa minden okkal a legerősebben hangsúlyozott fenntartásról: „Dickens majdnem minden regénye... – írja – éles határvonallal két részre osztható. E határvonal egyik partján maga a regény terül el – a másik partján pedig, a regénytől elkülönülve, a regényvégződés, a dickensi regényfüggvény.” Más helyen: „A dickensi regényfüggvény tartalmát a *happy ending* szokásos értelme csak nagyon vérszegényen adja vissza. A dickensi regények ezer és ezer oldala után ugyanis a regényfüggvények egyenest a földi paradicsomot varázsolják a maguk húsz-huszonöt oldalas terjedelmükben az olvasó elé, ahol a problémák megoldódnak, a szerelmesek egymás karjaiba találhatnak és – Claude Roy szellemes szavaival – még az elveszett kiskutyák is megtalálják eledelüket és óljukat.”

Az olvasó igényli az írói igazságosztást. *De nem a dickensi perrendtartás alapján.* „Büntetőjogilag” alapján nála minden rendben van, a jók megkapják jutalmukat, a rosszak büntetésüket vagy pedig kénytelenek – ha tetszik, ha nem – megigazulni. S mégis – valahol baj van! Hiába a csodálatos dickensi humor – a szerző öntörvényű s mégis dokumentumszerű valósághű világa olyan sötét, hogy abban logikailag a jóknak kell elbuknia, a gonoszoknak üdvözülnie. A dickensi igazságosztás valamiféle *fordított* konstruált per ítéletkihirdetéseként hat, amelynél a *vak* jóindulat s nem a *vak* ártó szándék eluralkodása ellen lázad az értelem. Az olvasó egyszerűen ellenállhatatlanul kételkedik abban, hogy *ilyen* világban *ilyen* „bíróság” létezhet s annak ítéletét végrehajtják.

Dickens természetesen a viktoriánus kor olvasóinak normáihoz igazodott. Kétségen kívül áll: korunk nem viktoriánus. Talán nincsenek szilárd erkölcsi normái, de megkövesedettek sem. Inkább cinikus, mint farizeus. Jelentős, felhalmozott tényanyag felesel legalábbis a rosszak bűnhődésével, mint normatív elrendezéssel. *Dickens nem velünk kötött kompromisszumot.* Más feltételeket szabtunk volna neki. Az ő kora naiv volt – vagy annak akarta magát tettetni s ez még olyan raffinált politikusok mint Gladstone vagy Disraeli megnyilatkozásaiból is kitűnik.

Márpedig korunk magyar olvasója (s nem-olvasója) semmitől nem irtózik jobban, mint a naivitástól, amelyet talán olyan fényűzésnek tart, amelyet nem engedhet meg magának. A realista színezetű regénytől pedig több, szigorúbb, zártabb logikát kíván, mint az élettől, amelynek szeszélyes logikai bakugrásaiba kénytelen beletörödni.

Ezek után felvethetjük: milyen ellenállhatatlan írói szuggesztivitás áradhat Dickensből, ha mindezeket figyelembe véve is csak csökkenő népszerűségéről beszélhetünk.

V.

Ambrus Zoltán viszont *egyenletesen* népszerűtlen íróink közé tartozik. Erre utal rendkívül finoman, megtisztelően, magát az említett tényt szépítve az, hogy az „írók írójának” nevezték. Amikor kiadóját, a Révait annak idején államosították, sok száz, évtizedek óta eladatlan Ambrus-sorozatot vettek át a leltárral. A felszabadulás után többször kiadták kisregényeit, novelláit, szatirikus rajzait. 1967-ben szerényen, *egyelőre* észrevétlenül tűnt fel a könyvpiacra először 1891-ben megjelent reprezentatív

munkája, nagy regénye a Midás király – Gyergyai Albert remekbe szabott Ambrus-tanulmányával (az író ébresztése oly nehéz feladat, hogy ilyen bevezetőt igényel).

Bizonyos izgalommal várom az újabb feltámasztási kísérlet eredményét. Múltá-nyolja-e a közönség e gondolatgazdag esszé-regényt, amelynek tárgya a művész és a társadalom közötti viszony? Vagy tisztelettel fordul el tőle, mint a szerző többi könyvétől, akár a felszabadulás előtt, akár utána? Az sem lehetetlen, hogy sokan (ha sokan olvassák) megállapítják majd, hogy racionalizmusa imponáló, de kissé szik-kadt, stilusa a legjobbak sorába emeli, de látszólagos könnyedsége ellenére a kelle-ténél kissé feszesebb, hogy francia mintaképeit (Maupassant, Flaubert, France) jó íz-léssel válogatta meg, ám kissé túlságosan híven követte, hogy lélekrajza alapos, de ha kevésbé lenne az – művei élvezhetőbbek volnának.

Mindez pusztá feltételezés, azzal a reménnyel együtt, hogy a Midás király most még alig lemérhető közönség-visszhangja nem ad igazat Babits Mihály 1913-as s ma sem egészen érvényét veszített megállapításának, amely szerint a magyar olvasó „az érzelmi szubtilitástól visszariad”.

VI.

Köztudomású, hogy Kemény Zsigmond azon írók közé tartozik, akiknek fő erős-sége a lélekrajz, az „érzelmi szubtilitás”, Ambrus Zoltán, Just Zsigmond és Németh László is sokat köszönhetnek neki. Az irodalmárok bizonyos részt a legnagyobb ma-gyar regényírónak tartja. Ha Jókairól Féja Géza joggal állapította meg, hogy a „kri-tika mostohagyereke”, úgy Keményről azt állapíthatjuk meg (Gyulai Pál, Péterfy Jenő és Horváth János stb. írásai alapján), hogy a kritika kedvence – viszont tény, hogy a *közönség* mostohagyereke.

Kemény életének tragédiája nem marad el hőseié mögött. S ha egy ilyen formá-tumú író népszerűtlen, akkor talán az *életmű tragédiájáról* is beszélhetünk.

S nem csak népszerűtlen regényíró, ugyanilyen tanulmányíró, politikai publi-cista is volt –, mint a kiegyezés előkészítésének s végrehajtásának fontos ideológiai tényezője. Az a nemzedék, amely az önkényuralom idejétől (sokan már 1848-tól kezd-ve) részben tudatosan, részben öntudatlanul a dualizmus felé vezető úton haladt, ta-lán politikai büntudatát kompenzálva *nem* zárta szívébe az útmutatót, azt, aki volta-képpen a *nagy kompromisszum* ideológiai-politikai módszertanát, indokolását adta nemzetének. Azt sem igen bocsájtotta meg neki a maga vármegyei perspektívájához görcsösen ragaszkodó középnemesi közvélemény, hogy a sok nyelvet beszélő, rend-kívül tájékozott író lépten nyomon figyelmeztette arra az evidenciára, hogy Magyar-ország Európában van.

Sajátos módon Kemény Zsigmond politikai filozófiája, pragmatikája nagyobb ha-tást gyakorolt az utókorra, mint regényei. Dualista, konzervatív eszméi befolyásol-ták az első inkább pragmatikus, mint filozofikus és a második, inkább filozofikus, mint pragmatikus Andrássy Gyulát, a történetírók közül Angyal Dávidot, Beksics Gusztávot, Fraknói Vilmost. Sztatikus társadalomszemléletének megfelelő, eszme-rendszerre fejlesztett forradalomellenessége tovább élt, fejlődött, sőt néha torzult a legkonceptuozusabb magyar konzervatív történetíró, Szekfű Gyula műveiben.

Ez utóbbi, világosan tettenérhető hatás következménye volt a felszabadulást kö-vető időkben az ellenhatás. Voltak, akik *túlságosan* következetes logikai levezetést al-kalmazva még ma is a magyar ellenforradalmi ideológia egyik ősenek tartják Ke-mény Zsigmondot. S e vélekedés befolyásolta ha nem is az olvasóközönség, de a kri-tika állásfoglalását.

VII.

Az elmúlt évben örvendetes fordulat – mondhatnánk esztétikai igazságszolgá-ltás – tanúi lehettünk. Barta János Gyergyai Albert Ambrus tanulmányával egyen-értékű bevezetővel ébresztette a nagy író, akinek regényeit a Szépirodalmi Könyv-kiadó sorozatban, korszerűen szép kiállításban óhajtja a közönség kezébe adni. (Az első mű: a Gyulai Pál már meg is jelent.)

Úgy érzem, a sorozat hosszútávú közönségsikere erősen valószínű. Éppen azért, mert sorozatról van szó. A sorozatgyűjtés meglehetősen elterjedt értékörző tevékenység, s végső soron még az esetben is örvendetes kultúrjelenség, ha sokak számára a könyv csupán izléses, viszonylag olcsó s a tulajdonos műveltségét szavatólakásdekoráció. Ám a szándék, mint oly sok esetben, itt is gyakran „eltorzul.” A sorozatok „végzete”, hogy előbb vagy utóbb eredeti funkciójuk kissé elhalványul – s olvasni kezdik őket. S az új Kemény-sorozatnak erre jóval több az esélye, mint a kitűnő Gyulai Pál által 1896–1908 között sajtó alá rendezett réginek, hisz annak kiállítása a *nem* patinás régi időket s velük az elavulást idézi.

VIII.

Viszont kételkedem abban, hogy Keményt Barta János alábbi indoka alapján találja majd végre valahára vonzónak a magyar olvasó: „... ha általános világképét és írásművészete pozitív oldalait nézzük, Kemény a huszadik század derekán a formabontók és kísérletezők, a szorongatók és a pesszimizmus látomásaival küszködők, a humánus megmaradásáért aggódók korában, a mélylélektani érdeklődést is beszámítva időszerűbb lehet, mint a századforduló lagymatag légkörében.”

Közismert, hogy az átlagos magyar olvasó mily vonakodva követi (ha egyáltalán követi) a szokványostól, a közérthetőtől eltérő írói eszközök esetleg új szépségek, felismerések felé vezető kalandjait. Él benne a néhányszor már becsapott ember gyanúja. Rádöbrent már olyasmire is, hogy *bonyolult* stílus- és szerkesztési formák eléggé *szimpla* tartalmat fejeznek ki – vagy lepleznek. Kemény küszöbe viszont *valóban* igen magas. Könnyen átlépni – lehetetlen. „A legtöbb magyar olvasó – írta valamikor Benedek Marcell – meg sem tudná mondani, mi a kifogása Kemény prózája ellen – csak érzi, hogy nehéz. Félreteszi, nem birkózik vele.”

Az olvasó esetleg megbirkózik a világhírű, Nobel-díjas Faulknerrel, akit szinte illetlenség *nem* olvasni, főleg *nem* nagyra értékelni. De az is lehet, hogy valahol a közepetájt végleg leteszi egyik regényét s így aposztrofálja az író: „Te tehetsz erről, nem én.” Az olvasó számtalan adat tanúsága szerint megbirkózik a latinos, bizonyos történelmi műveltséget megkívánó Jókaival. Sőt, az író tekervényes útjait követve, behatol még Vas Gereben anekdotavilágába is. Keményre vonatkozóan – bár mindig akadtak s akadnak lelkes hívei – Benedek Marcellnek van igaza. Legalábbis eddig.

Hazai író nyelve ellen nincs orvosság. A külföldi klasszikusokat – ha igényt tart rájuk – csaknem minden nemzedék újra meg újra átülteti a maga élő nyelvére, hiszen sok esetben nem a mű avul el – csak a fordítás. Ottlik Géza fordításainak szövegűsséggel párosult nyelvi leleménye jelentős tényezője annak, hogy Dickens még ma is meg tudta tartani *relatív* népszerűségét hazánkban. Móricz Zsigmond viszont „élő magyarra” tette át 1940-ben a Rajongókat. Illés Endre Zsigó báró című Kemény tanulmányában meggyőzően bizonyítja: az átírás többet ártott, mint használt a regénynek. Kemény modernizálása – ha ez még Móricz Zsigmondnak sem sikerült – nyilvánvalóan reménytelen vállalkozás. Ugyanúgy az, ha érintetlenül hagyjuk (s csak ez lehetséges) viszont különböző gyanúkok alapján modernista platformra helyezzük. Az ilyen ajánlólevél – figyelembe véve olvasóközönségünk közismert erőnyeit s hibáit – felér egy igen szuggesztív elriasztással. Amit nálunk éppen csak megbocsájtanak Faulknernek, azt nem tűrik el egy magyar írótól, akinek a közhit szerint tradicionális kötelessége az olvasmányosságra való törekvés.

Keményt szerintem nem Barta János pompás tanulmányának fentebb kiemelt okadatolása alapján fogják olvasni. Inkább *ennek ellenére* fogják majd az új kiadásban kézbevenni. Nem azért, mert modernnek tűnő hangokat üt le az erdélyi báró. Inkább azért, mert szinte archaikusan ható tudatelemeket ébreszt. *Igy modern!*

„Az első oldal elolvasása után – írja Magyar irodalomtörténetében Szerb Antal – érzi az ember azt a légáramlatot, ami lavinák közeledését szokta megelőzni. Tudja, hogy valami rettenetes fog bekövetkezni és borzongva várja a katasztrófát. És a

katasztrófa szükségképpen bekövetkezik. Ebben a szükségszerűségben van Kemény világnézete és emberlátása."

Valóban tragikus látású író, a legtragikusabb az egész magyar irodalomban. Nyugodtan kimondhatjuk: pesszimista, hiszen túl vagyunk azon a korszakon, amikor az ilyen világszemléletű íróról vagy hallgattak – mint valami „családszegyenéről” – vagy pedig külön e célra szaporított szavakkal bizonygatták – *optimizmusát*.

Kemény inkább retteg a „lavináktól”, mint igényli őket. Nála *nem* az emberi értékeket elpusztító sorscsapások *minden áron* való vállalásáról, a nietzschei *amor fati*-ról van szó. Nagyon is óvatos, nemzetféltő politikai pragmatikája jelzi ezt a legjobban. A dualizmus, a kiegyezés gondolata a magyar etnikum erejének, kiterjedésének, hazánk földrajzi helyzetének nem éppen optimista becslésén alapszik. Inkább valamiféle történelmi lavinától való félelmet fejez ki. 1848–49 trauma volt Kemény (s mások) számára. Mindenfajta forradalmat értékpusztító tragédiának, katasztrófának tartott. Hiába vitatkoznánk vele: elmaradt, elvetélt, elbukott forradalmak *inkább* vezetnek katasztrófához. Kemény hősei azért buknak el, mert valamiféle *változást* akarnak.

E ponthoz érve szerény javaslatot iktatok közbe. Nem volna-e helyes a sorozat keretében Kemény Zsigmond válogatott esszéire, tanulmányaira, politikai írásaira egy újabb kötetet szánni? Nyilvánvaló, hogy regényei s közéleti eszmevilága között szoros, eltéphetetlen a kapcsolat. Ideológiatörténeti szempontból fontos volna, hogy a közönség megismerkedjék politikai filozófiájával – még akkor is, ha – természetesen – nem korszerű. Kemény Zsigmond annyira intellektuális, közéleti író volt, hogy *pusztán* regényeiből nem kapunk *teljes* Kemény képet. *Mi lehet egy sorozat fontosabb célkitűzése, (létének igazolása) mint éppen a teljesség?*

IX.

Barta János a múlt év végén a budapesti Egyetemi Színpad nyilvánossága előtt rendkívül érdekes, magasszínvonalú vitát folytatott Nagy Miklóssal Kemény Zsigmond korszerűségéről. Az utóbbi irodalomtörténész hangot adott ezzel kapcsolatos fenntartásainak. Mindketten megegyeztek többek között abban, hogy azok az erkölcsi normák, amelyek alapján a Kemény-hősök cselekedzenek – elavultak. (Akár Dickens regényvégi, morális indítékú *deus ex machinái*.) Ehhez kapcsolódtak Nagy Miklós alábbi gondolatai (az Alföld 1968. évi 3. számának a vitát kivonatoló cikke alapján idézek), amelyek meggyőző prognózist nyújtanak arra vonatkozólag, hogy milyen társadalomlélektani indítékokból értékelheti majd az olvasó Kemény regényeit, miért integrálja majd *kedvező esetben*, saját gazdagodása érdekében a Kemény életművet (vagy annak egyes részeit, elsősorban „erdélyi trilógiáját”) a magyar szellemi élet.

„Meg kell azonban gondolnunk – mondotta Nagy Miklós –, hogy a múlt nagy alkotásait nem okvetlenül tudatosan megfogalmazott erkölcsi alapelvek tartják elevenen – van az életben és az írók világában valami mélyebb szint, aminek az erkölcsi fogalmak csak kisugárzásai. Az embernek, mint történelmi és társadalmi lénynek alapmagatartásaira, tipikus öszményeire, úgynevezett alapvető sorsérzéseire gondolok itten. A műalkotás annál maradandóbb, minél inkább tud az emberi létnek ezekre a legmélyebb tényeire ráébredni. Ezért kell élnie saját korán túl és ma is Kemény Zsigmondnak. Az ő életművének is lényeges tartalma: bizonyos elemi, elmúlhatatlan emberi élmények és magatartások művészi kifejezése. Az erkölcsi fogalmak mulandók, de él az erkölcsi válaszút élménye. Él az öntudatos, de korlátozott ember küzdelme az őt labirintusszerűen körülvevő történelmi társadalmi erőkkel.”

Nagy Miklós igazát az olvasószociológiai adatok közvetlen, még inkább azonban erősen közvetett bizonyítékként támogatják. A közönség jó része igényli az úgynevezett kielezített, feszült helyzeteket, az élet s halál határmesgyéjén járó (esetleg botladozó) hőseket, az erős, gyakran brutális konfliktusokat. Ez az igény természetesen különböző színvonalon nyer kielégülést. Vannak – s nem kevesen –, akik megelégszenek a detektív-, kém- vagy esetleg a triviális regény s más tömegkommunikációs eszközök nagyipari módszereivel előállított álfeszültséggel s főleg állkonfliktussal. A

katarzis helyett a brutalitás tudomásul vételével, a hős bukása helyett a bűnös letartóztatásával, a rendőri s bírói igazságszolgáltatással. Talán egyfajta időleges menekülés ez korunk igazi feszültségei s konfliktusai előtt.

Szerencsére azonban a magyar olvasóközönség bizonyos hányadát nem elégíti ki ez a hollywoodi színezetű „műlavina”. Az értő rétegeknek van elég tartaléka intellektuális szenvedélyből s kíváncsiságból, hogy a klasszikus vagy modern irodalmon keresztül is közelítse a végletességükben végső emberi dolgok megértését. Korunk útvesztőinek mennyiségi és minőségi értelemben vett gyarapodásával egyenes arányban nő a sokoldalú iránytű-igény s egyben a valósággal való szembenézéshez elengedhetetlenül szükséges férfias bátorság. Ez az igény és ez a bátorság – az *igazi* modernség integráns részei.

Ezért volt nálunk jelentős sikere például Truman Capote, Norman Mailer és William Styron regényeinek. Ezért nem riadunk vissza *valamennyien* a tragédiától, ezért rajonganak sokan Shakespeareért, akitől a kóros valóságiszonyban szenvedők egy része elriad. (Cikkem elején idézett angol kritikussal szöges ellentétben nyugodtan elmondhatom: sok fiatal van nálunk, aki számos Shakespeare-tragédiát látott, megvásárolták, sőt el is olvasták műveit – de eddig még egyetlen Dickens-regényt sem vettek kezükbe.)

Tovább idézhetem a példákat. A Kemény Zsigmondhoz korban, bizonyos fokig életérzésben közelálló Vörösmarty Czillei és Hunyadiak című drámáját több mint százszor játszotta napjainkban a Nemzeti Színház. Madách Mózes nem kis sikert aratott. Mindkét mű az irodalomtörténet kriptájának legmélyén feküdt évtizedeken keresztül, a feltámadás minden reménye nélkül. Sikerük igen figyelemreméltó társadalmi, társadalomlélektani jelenség. Többek között azt is bizonyítja: közönségünk nemcsak a tragédiától, mint olyantól nem riad vissza, hanem a *rendkívül nehéz nyelvezetű* tragédiától sem. Így talán az ugyancsak tragikus Keménytől sem fog, aki művei tanúsága szerint Napóleonnal együtt azt vallotta, hogy a „politika a végzet”, s azt is, hogy a megjegecesedett politikában, a történelemben – ezenfelül a *jellem* is végzet. Új történelmi orientáció alakul ki szemünk láttára, vita közben. Elég nehéz lenne még eldönteni milyen irányba indul, még inkább, hová érkezik. Annyi bizonyos: nem lehet eléggé dicsérni azt a vállalkozást, amely lehetővé teszi, hogy a vitában a feltámasztott Kemény Zsigmond is hallassa súlyos szavát.

A klasszikusok és félklasszikusok ébresztésével foglalkozó, akár eredményes, akár kevésbé eredményes kísérletezés a mai kritika, kiadópolitikai s általában a magyar szellemi klíma fontos, jellemző vonása, tendenciája, színfoltja. Magam részéről a sok kínálkozó példa közül nem találomra ragadtam ki Ambrust, a „félklasszikust”, Dickenst, a világirodalom óriását és nagy regényírónkat, Kemény Zsigmondot. Ébresztésük esélyeiről elmélkedve nemcsak az olvasók befogadó közegére gondoltam. Az írókéra is, elsősorban a fiatalokra s azokra, akik írók szeretnének lenni. Feltételezem, nemcsak termelői, fogyasztói is a kultúrának; jól tudják: az olvasás igen jelentős izlésformáló, ihlető, bátorító s ugyanakkor az önellenőrzést segítő passzív, de nélkülözhetetlen élményanyag.

A viláért sem akarom az epigonizmus amúgy is szilárd pozícióit erősíteni azal, hogy megpróbálom rábeszélni például Móricz Zsigmond és Hemmingway (hogy a leggyakoribb s legkiválóbb példaképeket említsem) kelleténél hitebb követőit, hogy az előbb említett három író vagy másokat kövessék ugyancsak a kelleténél hitebben.

Pusztán arra akarok célozni, hogy alkotó irodalmi életünk szervezetének hasznára válna, ha „beszedné” és megemészténé a finoman árnyalt lélekrajz, a felszabadult, vérbő komikum és a *valódi* tragédia néhány dózisát.

Jónéhány hazai és külföldi író példáját idézhetném, akik nem ennek ellenére, hanem *éppen ezért* modernnek. Egyáltalán nem maradtak le a korszerűség versenyfutásában.

FRANCIA KRÓNIKA

KÉT ARAGON-REGÉNYRŐL

Szeretem a prózaíró Aragont, talán a költőnél is jobban. A *Való világ* köteteit, kivált *Az omnibusz utasai*-t meg a *Sziget a Szaján*-t remek regénynek tartom; a *Nagyhét* címűt – utolsó magyarul is megjelent művét – negyvennyolc óra alatt, szinte egyfolytában olvastam el. Az 1965-ben megjelent *Kivégzés* és az 1967-es *Blanka avagy a feledés* viszont nem könnyű olvasmány. Mindkettőn körülbelül egy-egy hónapig rágtam át magam. Mi történt velem? Illetve, és jobban mondva, mi történt Aragonnal?

Irigylem a perdöntő szavú, magabiztos, megfellebbezhetetlen véleményű bírálókat, akik nem veszik tudomásul a művészet alapvetően szubjektív jellegét, s azt a tényt, hogy minden íróról, illetve minden korról, mindig a legellentetesebb vélemények csaptak össze (természetesen, ha szabad volt a kritika...). Ezzel persze nem akarom azt mondani, hogy az irodalomban nem lehet több-kevesebb tárgyilagosságot elérni az ítéletek megformálásában, de az is cáfolhatatlan, hogy egy műről kialakuló véleményünkbe, magán a művön kívül is, számtalan imponderábilis tényező szől bele; kezdve attól, hogy kedvtelésből vagy foglalkozási kötelezettségből olvasunk-e valamit. No, de nem akarok most ilyen messze elkalandozni tárgyamtól – bár Aragon „jó példával” jár előttem, s mindkét mondott művében olyan csapongó, mint ifjúkori, szürrealista könyveiben...

A *Kivégzés* valóságos katedrális, vagy talán jobb, ha cseppkőbarlanghoz hasonlítom. A mű nagyszabású. Nagylélegzetű. Címét a mottóul szolgáló Paszternák-strófaból vette, melyet Elsa Triolet fordított, nem tudom, mi lehetett oroszban, de a *mise à mort*-ra sajnos nincs megfelelő magyar kifejezés (a viadalokon a rabszolgákat meg a bikákat szokták végül is „halálba tenni”). André Wurmser, Aragon hetilapjában megjelent bírálatában azt írta: „egyeseket bosszantani fog ez a könyv, mert a szerző tetszeleg benne, hogy ne tessék”. Kajánkodás, ha megállapítom, hogy ezt a célját sikerült elérnie? Hubert Juin, a *Lettres Françaises* munkatársa, s egy nagy Aragon-monográfia szerzője, a *Nouvelles littéraires* hasábjain pedig azt írta a regényről, hogy valóságos útvesztő.

A *Kivégzés* a regény regénye (de nem úgy, mint például Gide *Pénzhamisítók*-ja, mely ehhez képest klasszikusan tiszta és egyszerű), s egyúttal a realizmus regénye meg a féltékenység regénye meg a csalódottság regénye meg sok egyéb. A főfolyamat különben három sziget-betét szakítja meg: három elbeszélés. Ezek viszonylag érthetők és szépek. Ami most már a főáramot, a szavak és mondatok áramlásának fővonulatát illeti: a regény természetesen, mint majdnem minden modern alkotás, én-regény. Az első személyben beszélő Alfred, akinek van egy Antoine (később Anthoine) nevű alteregója – de ez a két A tulajdonképpen a nagy, az igazi A, vagyis Aragon egy-egy vetülete – szóval a főszereplő Alfred darabokra törik, tehát – az imént felsoroltakon kívül – a regény az egyén megsokszorozódásának regénye is: mindenki kettős, hármas, sőt sokszoros egyéniség. Természetesen Elsa is jelen van, mégpedig Páfrálynak becézve, igazi neve: Ingeborg d’Usher és énekesnő. A mű végén lehull a lepel, s színre lép maga Aragon és Elsa, miután Alfred megölte Anthoine-t, akiről egyébként kiderül, hogy nem is létezett...

Amint látható: nem tudom összefüggően elmesélni a regény tartalmát. (Az én hibám?) Anthoine elvesztette a tükörképét – ez a regény egyik vezető szála; Anthoine viaskodása Alfreddel – ez a másik. Közben kitérés kitérést követ; az egyik digresszió

után gomolyog a másik. Sokszor, egy-két lap erejéig, fenomenális élvezetben volt részem: különösen a prózavers-szerű passzusoknál, amelyek igézöek, itt Aragon láng-esze szárnyal és ragyog. Aragon, igen, a szocialista realizmus 1. sz. francia képviselője romantikus, szinte Hugónál is sokkal romantikusabb író. Minden ökonómiát elvet, s egyáltalán nem akar szerkeszteni. Mindenütt mindent elmond, ami eszébe jut: politikáról és irodalomról, művészetről és szerelemről, létről és nemlétről. Ami például a politikát illeti, szó esik a moszkvai perekről, Kolcovról, akit Aragon ismert, a kínaiakról. Ellentétben azonban a *Való világ* köteteivel, ebben a regényben a politika csak mellékes elem; vonalát tekintve pedig kihívóan antidogmatikus.

A regény végén a szerző nem tudott ellenállni, hogy össze ne keverje az életet a képpel, meg ne jelenítse mindenik énjét, s ne váljék ember-erdővé. Bizony, az olvasó el-eltevéd ebben a dzsungelben, pedig a rengetegben van sok szép fa, melyekre érdemes felmászni, mert tetejükről nagyszerű (és félelmetes!) kilátás nyílik a lélek mélységeire, a szerelem örvényeire, a művészet ezerszínű hullám-csillámainra. Szédítően gazdag ez az erdő: van itt minden, ami elkápráztathatja a modern művészet kedvelőit: prózavers, makáma, rejtett alexandrinus, prousti mondatfolyondárok, butori mondatkötegek, számtalan idézet, sok mottó, angol, német, orosz (igen orosz, méghozzá cirkill betűkkel szedve – ilyet még nem is láttam francia könyvben!) szövegbetétek.

Szóval ennyi minden van benne. No, de mi lehet mögötte? Ezt nem nehéz kitálatni: a szerző teremő ereje, izzó csalódottsága, elnyomott kétségbeesése a halál előtt, viaskodás az öregséggel, elfojtása a kiábrándulásnak...

Két év múlva Aragon hasonló regénnyel jelentkezett. A *Blanka avagy a teledés* majdnem százezer példányban fogyott el. A kritika általában dicsérte, s csak imitt-amott ütött át az óvatos fogalmazáson a fenntartás. (Kivéve az ortodox szürrealistákat, akik, miután Aragon beválasztották a Goncourt Akadémiába, gyalázkodó röpiratot adtak ki ellene.) Minthogy Aragon személye körül, nemcsak nálunk, de hazájában is minden csupa félreértés, a dicsérők egy része nyilván azért dicsérte, nehogy elfogultnak tessenek, midőn beszámol az FKP Központi Bizottsága egyik tagjának a regényéről; másik része meg tán azért, mert őszintén örül Aragon „pálfordulásának”, annak, hogy szakított a régi realizmussal, s immár másodszor jelentkezik sejtelmes, kusza, izig-vérig modernista művel.

A cím, a két mottó, a kiadói „fűl” – a divatos strukturalizmusra utal. Az alapötlet vagy tétel az, hogy a szavak jelentésváltozása a szó korábbi jelentésének elfelejtésén alapul. Egyébként a regény főhőse ezúttal nem egyszerűen maga a szerző. Itt a szerzővel egyidős, Gaiffier nevű nyelvész fedi Aragon, s ez a főhős nem kommunista, hanem csak rokonszenvező. A cselekmény alapmotívuma a szerelmi csalódás: Gaiffer-t tizennyolc évvel ezelőtt elhagyta imádott felesége. Ebben a regényben is nagy szerepet játszanak a mélylélektani mozzanatok: csalódottság, kétely („Kis híján az élet alapelve” – írja a szerző a 439. oldalon), kiábrándultság. Gaiffier-ről a végén mégis kiderül, hogy (amint sejtthettük is...) csupán álarc. Aragon ezt nem is tagadja, s Stendhált idézi: „szívesen viselnék álarcot...” Aragon maszknak tartja a regényt. Sőt azt is elismeri (432. old.), hogy az egész regény csupa valószínűtlenség, hazugság, téboly, sántító tákolmány, majd kimondja: „Blanka nem létezik. Akárcsak jómagam. Minden darabokra hull.” Azt gondolhatná az ember: ugyan, nem kell komolyan venni ezeket a mazochista beismeréseket, játék az egész. Persze, hogy játék. Aragon ifjúkorában imádta a játékot, azért is lett a szürrealista csapat félelmetes góllövő balszélsője. A játék azonban valóság is. Kiélés. Vallomás. Biztonsági szelep.

Persze, ebben a regényben is van rengeteg érték. Például Aragon szírporkázó stílusa, félelmetes szöbűvészete. De itt is rengeteg a kitérő, sok a nyelvészkedő digresszió (az egyikből azt is megtudtam, hogy a mi *kocsi* szavunkat a maláji nyelv is átvette!). A *Kivégzés* alapján véve megrendítő volt, mert ott a seb még frissen vérzett, s nem volt rajta álarc-kötés. Itt azonban a vallomás már-már csak kibúvó, s a megrendülésből trapézmutatvány lett: íme, én is tudok mindent, amit a mai fiatalok. Pedig valahol éppen ott van a lényeg: Aragon két utolsó regénye realistának tébo-

lyítóan irreális, szürrealistának viszont alighanem túl reális. Az író roppant erőfeszítést tesz, hogy minden divatos és modern elemet bevegyen művébe: szó esik Foucault strukturalista művéről, csakúgy, mint Brigitte Bardot-ról. Az első fejezet olyan mai és eleven, mint nálunk egy Kolozsvári Grandpierre-féle félig argóban írt regény, de aztán jön a sok kitérő, összekuszálódnak a cselekményszálak, az író kivégzi a szereplőit. A végén mindkét regényben minden kérdésessé válik, s minden felborul.

Aragon roppant termékeny író és költő. Nemsokára bizonyára megint új regény-nyel jelentkezik. Vajon leveti-e majd az álarcot? Ha igen, remélhető, hogy a saját lángszéhez méltó alkotásban gyönyörködhetünk.

ÉRTÉKES SZÍNműVEK

Rég nem importáltunk Franciaországból oly sok olcsó (ezt a szellemiekre értem, nem a devizára!) szórakoztatóipari művet, mint az elmúlt színiévadban. S ahogy elnézem a plakátokon, a jövő évadra ígért műveket, a helyzet változatlan: sokszínű színházi mezőnyünkben a francia színeket továbbra is főleg Barillet és Grédy meg Claude Magnier képviseli a bulvárdarabok mulatságos, de híg és nyűtt változataival. Nem tudom, milyen eszközökkel folytatják színházaink a „piackutatást”, de egy olyan prospekció, mely a fenti eredménnyel zárul, mindenképpen vitatható...

Vannak ugyanis más szerzők és más darabok is a francia „piacon”. Egyetlen színházunk sem mutatott be egyetlen darabot sem még például attól a Montherlant-tól, aki Anouilh, Salacrou, Sartre mellett a mai francia drámaírás világviszonylataiban is ritka tehetségű művelője. Montherlant szinte fenségesen klasszikus, de itt van Audiberti, aki tombolóan modern. Ő is a világsszínpad élvonalához tartozik, legalább öt kiváló darabja van, játsszák is őket szerte a világon, de a Duna partjaira még nem jutott el. Párizsban most újítják fel a húsz évvel ezelőtt is átütő, de most még nagyobb sikerű *Quoat-Quoat* című kitűnő művét, amely arról szól, hogy a múlt században egy naiv, de lelkes fiatalember a titkos szolgálat megbízásából hajóra száll és Mexikóba indul Miksa császár kincsének megszerzésére, miből külön-külön költői kalandok keletkeznek.

De Georges Schehadétól sem játszottak még nálunk semmit, pedig az elmúlt idényben már a hatodik darabjával aratott sikert Párizsban. A libanoni, de franciául író, Supervielle játékos nyomdokain járó, kissé szürrealistáskodó szerző legújabb darabja (*A brisbane-i kivándorló*), amelynek ősbemutatója Münchenben volt, több szempontból is kitűnő alkotás, mert érdekes és fordulatos a cselekménye, de ugyanakkor magas költői szinten mozog. Arról szól, hogy egy olasz kivándorló visszatér Szicíliába Ausztráliából, ahol meggazdagodott. Hazatérve falujába, szíve hirtelen felmondja a szolgálatot. Állítólag van a faluban egy fattyú, miből nagy kavargás támad (Szicíliában vagyunk!). Például az egyik paraszt, aki többre tartja a becsületet, mint az aranyat, lelövi a feleségét. Valamennyi falubéli asszonynak el kell vonulnia a halott régi, ifjúkori fényképe előtt, s kijelentenie, hogy ismerte volt-e vagy sem. Az érdekes cselekményen kívül kitűnő a délolasz környezet festése. Ez persze eléggé ismert, s Verga, Pirandello, újabban pedig Lampedusa után lehetne szokványos is, de nem az: Schehadé ugyanis a naturalista vagy realista Szicília helyett egy Lorca-szerűen poétikus (de azért reális) Szicíliát ábrázol. Schehadé művének alapvetően valószínű szövetét át-szővi a helyzetek olykori álomszerűsége és a sok nyelvi poézis. Hogy hogyan lehet összeegyeztetni a népiséget és a költőiséget, arra hadd hozzak fel egy szép példát: az egyik paraszt mondja a feleségének: „Gyerünk már, hagyjuk hadd húzza az éjszaka sötét öszvére a kötőfékét addig, amíg meg nem virrad’”.

René Char az egyik legnagyobb élő francia költő, Perse és Aragon mellett. Talvaly jelent meg egy színmű-kötete a Gallimard-nál, ami meglepett, mert nem tudtam, hogy darabokat is írt. A *Színház a szabadban* című kis kötetben közölt művek 1946 és 1952 között születtek, de a leghosszabbat és legigényesebbet is csak az elmúlt évad-

ban mutatta be egy párizsi színház (a többit csak a rádió tűzte műsorra). Az említett leghosszabb darab, a *Nap és víz* című remek költői dráma, egy megtörtént esetet dolgoz fel. A mű a század elején játszódik a szerző szűkebb hazájában, a vadregényes Vaucluse-megyében, egy kis patakparti faluban, ahol olyan szabad halászok élnek, akik már az avignoni pápák idejében is független halászközségbe tömörültek. A XX. század hajnalán egy gyár települ a patak mellé, s a patakba ereszti mérgező szennyvizét, minek következtében ezrével hullanak el a pisztrángok. A halászok szervezkedni kezdenek, a gyáros besúgót szabadít rájuk, ők a vízbe ölik, aztán a faluban élő öreg fegyverkovácsból, egy volt kommunard-tól szerzett dinamittal felrobbantják a melléképületét. A darab fordulatosan vezetett társadalmi szála mellett egy szép szerelmi történet is végigvonul rajta. A ritka költői tehetséggel megírt, egyszerre népi és magas irodalmi színvonalú, haladó szellemű dráma emlékeztet Schehadé poétikus módszereire, de feléleszti Giraudoux és Supervielle hagyományait is. Olyan ritka fecske a mai francia színműirodalomban, ahol a haladó mondanivaló minden sematizmus nélkül jut költői kifejezésre, s ugyanakkor a mű izzig-vérig modern is, de nem válik olyan zaklatottan kuszává, mint Armand Gatti harcosan antifasiszta színművei.

Jacques Borel, a *Rajongás* Goncourt-díjas írója, aki költőként kezdte pályáját, most meglepő módon darabbal jelentkezett: a Gallimard adta ki és egy párizsi színház mutatta be a *Tanti avagy a nevelésről* című kétfelvonásos szatiráját. Mint említett nagy regényében, itt is a fülledt családi légkör áll a konfliktus középpontjában: két nővér él egy magányos vidéki pavilonban egyikük fattyával, akit nem a leányanya, hanem a tantiya nevel a legbigottabb és legősdibb sémák szerint. A tizennyolc éves fiút alig tekinti nyolc esztendősnak: hátulgombolós nadrágba öltözteti, a szobájában lévő feszületet felöltözteti. A szétől is óvott, babusgatott, valósággal szobafogságban tartott kamasz azonban szétfeszíti ezt a családi börtönt: végül is meztelenül felmászik a pavilon tetejére. Ha csak az ósdi nevelést karikírozná a szerző, nem lenne különösebben érdekes, de az elavult, már-már kóros pedagógiai elveket összekapcsolja a vénkisasszony maradiságával, eszmei-politikai konzervativizmusával. Borel így nagyokat üt a faji előítéleteken, a munkásellenes kispolgárságon, s néhány mérész célzást tesz Pétainre, az algériai háborúra, a magántulajdonra.

Végül egy most feltűnt fiatal írónőről szeretnék egy pár szót szólni. Liliane Atlan 1932-ben született Dél-Franciaországban. Jelenleg az Egyesült Államokban él. Első darabját 1967-ben mutatta be a Saint-Étienne-i Dasté Társulat (a vidéki francia drámai központok egyre nagyobb és haladóbb szerepet játszanak a francia színházi világban!). Atlan is valóságos történetből indul ki *Tekergő úr avagy a szárazföldi betegség* című drámájában, amely nyilván a varsói gettóban játszódik, ha a szerző ezt nem is mondja meg. Főszereplői: négy zsidó gyerek meg egy német őrmester, aki átpártol hozzájuk, miután azzal bízták meg, hogy a gettólázadás végén halált színélve csalja csapdába a csatornából előbújó gyerekeket. Ez a különös altiszt már a háború előtt furcsán viselkedett, nem dolgozott, csak csatangolt, el is nevezték falujában Tekergő úrnak. Miután a gyerekeket kicsalták a kanálisból, egy hadnagy meg két katonára tehergépkocsira rakja és elviszi őket egy völgybe, hol megásatják velük saját sírjukat és kivégzik őket. Az egész darab a teherautón játszódik, amelyen nem tengeri, hanem „szárazföldi” betegséget kapnak a rázkódástól, és ahol feléled bennük az alig letűnt gyermekkor. A gyerekek a szűk teherautó-ketrecben ugatnak-nevetnek, lelkük lázad a végzet ellen. Tudják, mi vár rájuk, de már eleve legyőzik a halált, a kurta maradék-idejét hosszú életidővé nyújtják, s végigjártsszák nemcsak volt életüket, hanem fényes álmjövőjüket is. Élet és halál, valóság és álom, realitás és líra keveredik pompásan ebben a megrázó, de mégsem csüggesztő darabban, amely szépen illusztrálja, hogy az antifasiszta tartalmat merészen modern, zaklatott-ideges-költői formában is ki lehet fejezni. A négy gyerek tragédiájában benne van korunk minden embertelensége, de reménye is.

A nemrég elhunyt Maurois helyére a Francia Akadémiába Marcel Arland-t, egy hasonló klasszikus-realista író választottak be. Arland négy évvel fiatalabb Maurois-nál. Cocteau-val egy évben, 1899-ben született. *Féltetvérek* című regényével 1929-ben elnyerte a Goncourt-díjat, s azóta is sok nagy irodalmi kitüntetést kapott. 1929-ben, amikor a Goncourt-ok *L'Ordre* című regényét díjazták, Cendrars elől hódította el ezt a dicsőséget. Nem is lehetne elképzelni két ellentétesebb művészzalkatot! Cendrars csupa féktelen csapongás, szertelen kalandvágy – Arland nemes egyszerűség, kristálytisza stílus.

Noha hazájában is és világszerte is ünnepelt és olvasott író, s talán a legnagyobb élő francia novellista, nálunk – ahova néhány évvel ezelőtt személyesen is ellátogatott – nem tudott meghonosodni. Csak két kötete jelent meg: az említett Goncourt-díjas regény és az 1962-ben kiadott *Angyalok öble* című elbeszéléskötet. Nem termékeny író. Hosszú pályáját csak néhány regény, novelláskötet és antológia jelzi. Viszont rengeteg kritikát írt abba a folyóiratba (*Nouvelle Revue Française*), melynek Jean Paulhan mellett az egyik szerkesztője, s amely évtizedeken át a francia irodalmi megújulás élén állt. Van valami osváti lemondás ebben a kitűnő irodalomszervezőben és kiváló kritikusban. Noha Goncourt-díjas regénye nagy reményekre jogosította, s novelláskötetei is tetszést arattak, az utókor alighanem elsősorban szerkesztőként fogja számon tartani azt az író, aki 1960-ban, amikor elnyerte a Francia Irodalom Nagydíját, így nyilatkozott: „Minden új kutatás izgat, ha emberi tartalmat látok benne. A független művet szeretem, annak az embernek alkotását, aki egyszerűen kifejezi, amit mondani akar, azon az egyetlen hangon beszél, amely legigazibb sajátja. Úgy vélem, az írónál, akárcsak a festőnél, az a legfontosabb, hogy tökéletes összhang keletkezzék vérmérséklete, az ábrázolt tárgy és a kifejezési mód között. Csak így születethetik egyéni művészet.”*

NAPÓLEON-JUBILEUM

Jövőre ünneplik a franciák Bonaparte születésének 200. évfordulóját. A korzikai-ról egész könyvtárat írtak már össze, de a jubileum jó alkalom, hogy a kiadók megint piacra dobjanak egész sereg új művet és kihasználják a császár tartós dicsőségét. A szaksajtó 250 új Napóleon-könyv megjelenését hirdeti. Az egyik címe a *Vitatott Napóleon*, s R. Christophe, a szerző, 180 000 Napóleonra vonatkozó művet dolgozott fel benne! Az egyik legnagyobb szabású kiadvány az Hachette-nél jelenik meg kötetben, Maurois közreműködésével. A Flammarionnál egy 820 reprodukciót tartalmazó album jelenik meg. Annak ellenére, hogy – mint láttuk – a Napóleonra vonatkozó művek száma eléri a 200 000-et, még mindig vannak kiadatlan dokumentumok. Ilyenek jelennek meg A. Castelot új Napóleon-monográfiájában. Újra megjelenik franciául a nálunk is ismert Tarlé-monográfia. Laffont-nál egy ezer képet tartalmazó Napóleon-album lát napvilágot. Meglepett a listán Jean Follain, a kitűnő költő neve: ő is ír egy illusztrált Napóleon-életrajzt. Egy másik mű a korabeli tanúságokat gyűjtötte egybe. De nehogy azt gondoljuk, hogy a jubileum alkalmával csupa császárdicsőítő művet adnak ki! Julliard-nál például megjelenik egy *Antinapoléon* című gyűjtemény, amely az antibonapartista röpiratokból, pamfletekből és karikatúrákból merít. A Napóleonnal kapcsolatos általános műveken kívül ezer különféle szempont szerint vizsgálják a császár életét és tevékenységét. Megjelenik például egy mű, amely Napóleon személyét a XIX. század irodalmának tükrében mutatja be. Újra kiadják Stendhal, a legbonapartistább francia író Napóleon-életrajzát. Megjelenik egy könyv:

* Réz Pál ford. (Angyalok öble, utószó.)

Napóleon és az izraeliták címmel, egy másik pedig *Napóleon és Párizs* címmel. Kiadják a Nagy Ármádia atlaszát, rengeteg térképpel. Megjelennek Napóleon kiáltványai és napiparancsai. Egész sereg kiadvány foglalkozik az orosz hadjáratral, többek közt Tarlé klasszikus alkotása. Külön könyv foglalkozik Moszkva felgyújtásával, három a waterlooi, egy pedig a trafilgari csatával.

KÖNYVEKRŐL RÖVIDEN

Amilyen bírálható a színházak francia darabválogatása, olyan dicséretes a kiadók francia könyvkiadása. Az elmúlt hónapok során egész sereg kiváló klasszikus és modern alkotás jelent meg magyarul. Nem tudom, miért van ilyen eltérés a színházak és a kiadók „új mechanizmusa” közt...

Megjelent például André Gide *Kongói utazás* című remek útleírása. Noha négy évtizednél is több telt el, amióta a nagy író Kongóban járt és megírta élményeit, műve ma is érdekes, és mindaddig amíg létezik a gyarmatosítás, időszerű alkotás. Amint Nagy Péter kitűnő utószavából is kiderül, ez az út ébresztette rá Gide-et a társadalmi valóságra, mely később kommunista szimpatizánssá tette (igaz, hogy elég rövid időre): „Ezentúl egy roppant jajkiáltás él bennem; olyan dolgokat ismerek, amelyekbe nem tudok belenyugodni.” Gide klasszikusan tiszta stílusát Szávai Nándor szépen adja vissza, egy-két tapadástól eltekintve: „Tegnap kora reggel, amikor a hidat mosták” olvassuk a 8. oldalon. Csakhogy a *pont*, hajóról lévén szó, itt *tedélzet*-et jelent. (Európa).

Ugyancsak az Európa adta ki annak a Charles-Louis Philippe-nek a regényét (*Marie Donadieu*), akit éppen Gide nevezett „francia Dosztojevszkijnek”. Ez erős túlzás volt, de a századvég naturalista iskolájának egyik jeles, s eredeti tehetségű, finom érzékenységű írójának ez a szerelmi regénye mindenképpen megérdemelte a kiadást. (A szép fordítás Tellér Gyula munkája.)

Az egyik legrepresentatívabb regény a Magvetőnél megjelent Goncourt-díjas *Rajongás*, amelyet Jékely Zoltán fordított és amely anya és fiú már-már kóros kölcsönös vonzalmát olyan mélyrehatóan és megrázóan ábrázolja, amilyenre kevés példa van a világirodalomban.

Igényes vállalkozásként könyvelhetjük el az Európánál megjelent Sartre *Drámák*-at. A két kötet majdnem teljes képet ad a filozófus-író színvonaláról, s közül egy olyan tragédiát is (*A legyek*), amely nyomtatásban még nem jelent meg nálunk (csak a pécsi Nemzeti Színház játszotta).

Az egyik legigényesebb és legnépszerűbb, külföldi szerzőket bemutató sorozat a Modern Könyvtár. Sűrűn közöl francia alkotásokat is. Az újabbak közül megemlítem Claude Mauriac *Felejtés* című kísérletező kisregényét (Farkas Márta ügyes fordításában), amely – bizonyos szempontból – „lélektani detektívregény”, s ugyanakkor újfajta felfejtése a modern írókat sokat foglalkoztató és kínzó idő- és emlékezetproblémának.

Nagy sikert aratott nálunk Semprun *Nagy utazás* című regénye (Réz Pál remek fordításában). A közönség érthető kíváncsisággal fogadta a ciklus újabb részét, amely, ha nem is olyan teljes és érett alkotás, mint az előző, megerősít bennünket abban, hogy az aránylag későn tollat ragadó Semprun helyesen tette, hogy a hivatásos forradalmári tevékenység után most mint író is jelentkezett.

TV-SZEMLE

MUNKÁSMOZGALMI MŰSOROK

Az ötvenéves munkásmozgalmi évfordulók ideje van. A múlt év őszén, az októberi szocialista forradalom győzelmének évfordulójával kezdődött, és számunkra – magyarok számára e sorozat a következő év tavaszáig tart, a Tanácsköztársaság évfordulójáig. E másfél év alatt mozgásba lendült a helytörténeti kutatás, fiatalok ezrei kezdtek a gyűjtéshez, rendkívül értékes és érdekes dokumentumok láttak napvilágot, régi szemtanúk pótolhatatlan vallomása gazdagította és gazdagítja a korábbi ismereteinket. Ez a – jó értelemben vett – másfél éves kampány kellő tisztelettel, odaadással és szakértelemmel zajlik.

A Televízió, más művelődési és információs intézményekhez hasonlóan ugyancsak kiveszi a részét e mozgalmából. Különböző munkásmozgalmi jellegű műsoraival segíti, kiegészíti a történelmi építményt. A műsorok közt különböző műfajokat, sorozatokat találunk.

Az egyik legjelentősebb tv-sorozat a Fáklyavivők, amely dalokra, hősökre emlékeztetve, irodalmi igényességgel – kitűnő kórusokkal és színművészekkel – idézte fel a munkásmozgalmat, elsősorban költői és munkászenei hagyományait, emlékeit. A hónapokon át tartó sorozat a nagy apparátus és a jó színvonal ellenére érthetetlenül minimális propagandát kapott. Nem tudni miért? A műsor időpontja is csaknem elveszett más műsorok sokaságában. Pedig különösen az ifjúság számára nyújtott értékes zenéi és munkásmozgalmi ismereteket, és nem utolsósorban sikeresen idézte fel a korszak hangulatát és romantikáját is. A roppant munka, amelyet e sorozat összeállítása, lebonyolítása jelentett – úgy érezzük – nagyobb publikációt kívánt volna. A Fáklyavivők mellett, mint sorozatot a Századunkat, Bokor Péter dokumentumfilm-rendező monumentális munkáját kell megemlíteni. Bár az igazsághoz tartozik, hogy a Századunk nem kifejezetten munkásmozgalmi sorozat – hiszen alapcélja, hogy századunkról, annak eseményeiről és eseményrugóiról mintegy enciklopédikus képet nyújtson – dehát, épp a század első két évtizedének eseményei szorosan összefüggnek a háborúellenes és a forradalmi munkásmozgalmakkal. A Századunk javára irandó, hogy nagyjából az események évfordulójával szinkronban, vagy az évfordulókat megelőzve jelentkeznek a nevezetes események dokumentumaival, mintegy felvilágosítva és eligazítva a nézőt a régmúlt dolgai között. Dokumentumokról beszélünk, és ezen a téren a Századunk messze dokumentum-erős műsor. Szinte minden filmkockája kincset ér az utókor számára. Ezt különösen a múlt év őszi-téli Századunkban tapasztalhattuk, amely az októberi forradalom, illetve az azt megelőző eseményeket mutatta be az eredeti filmrészletek segítségével. A filmanyag bizonyítja, hogy a Századunk szerkesztőinek kapcsolata a baráti filmarchívumokkal tökéletes volt. Ugyancsak rendkívül dokumentumgazdag volt a tavasz folyamán műsorra tűzött Századunk, a kétrészes „Lehullott a lomb...” című összeállítás, amely a magyar történelem egyik legdrámaibb időszakát idézte fel, az 1918. október 31-i „őszirózsás” forradalom győzelmét, és azt a bonyolult időszakot, amely ezután a Tanácsköztársaság kikiáltásáig következett. A Századunk nagy igényű, enciklopédikus jellegénél fogva monumentális méretű sorozat. Az eredeti filmrészletek mellett a szemtanúk megszólaltatásával és kommentátorok segítségével állítja össze egységes és történelmileg dialektikus egésszé a részeiben bonyolult, szerteágazó események láncolatát. Igényes munka. Minden tekintetben.

A Fáklyavivők és a Századunk mellett a televízió más, alkalmi műsorokban is foglalkozik a munkásmozgalmi emlékekkel. Ilyenek például a különböző portréfilmek, és a TV-Híradó rövid emléktudósításai. A portréfilmek sorozatában eddig számos internacionalistával találkozunk, mint az azóta elhunyt dr. Münnich Ferenc, azután Sik Endre, Hunya István és mások. Ezek a dokumentumfilmek két szempontból is hasznos munkák. Egyfelől hírt adnak egy hősi generáció még életbenlévő tagjairól – mondjuk ki: hőseiről – rajtuk keresztül az eseményekről, összefüggésekről, ezzel együtt dokumentálnak, vagyis a film jellege, technikai lehetősége révén: megőriznek. Másfelől pedig az élőszó, a szemtanú hitelével és erejével tárják fel a hősi korszak, a fontos mozzanatok az újabb nemzedékek előtt, amelyek számára mindez már történelemkönyv. Kétségtelen hibájuk azonban ezeknek a műsoroknak, hogy megoldásukban túlságosan hasonlítanak egymásra. Csupán abban különböznek, hogy más-más személyről szólnak, más-más életsors, egyéniség szólal meg a portrékban. Természetesen, ez önmagában véve is alapvető különбözőség, de maga a szerkesztés, a rendezés, mintha eleve megnyugodna a műfaj szokott szabályainak rendszerében, a műfaj legegyszerűbb megoldásaiban. Pedig e műfaj a leg-

változatosabb eszközöket, ötleteket teszi lehetővé az alkotó, a szerkesztő, a riportter számára. Természetesen nem arról van szó – nem is lehet – hogy újra és újra az anyagtól idegen extramegoldásokat várunk ezektől a portréktól. De több ötletet, változatosságot, az anyag által kínált jó megoldásokat. A rendelkezésre álló tapasztalatok, a szakmai pontosság és a nemes politikai szándék mellett annál feltétlenül többet, minthogy a dokumentumfilm szereplője elmondja életének fontosabb részleteit, találkozásait, megemlékezik szóban a harcostársairól, és ezt a szerkesztés időnként a tényekkel szinkron (vagy éppen aszinkron) képsorokkal egészíti ki, és az egészet valamiféle patetikus zene határolja körül. A fogalmazás talán kissé érdesre sikerült – bár vannak ilyen portréfilmek – de mindenekelőtt szeretnénk, ha ezek a portréfilmek nem csupán emlékmű jellegűek volnának, hanem érdekesen és művészi eszközökkel mutatnák be hőseiket (a mi népünk hőseit) ha érdekes politikai és társadalmi műsorokká válnának, sokkal inkább, mint eddig. S a közönség nagyobbik része kísérné figyelemmel ezeket a dokumentumfilmeket, nem pedig csupán a hatvan-hetvenévesek, a kortársak.

Szólni kell a TV-Híradóban látható és hallható filminformációkról is. Ez úgy tűnik, az utóbbi hónapok során egy laza sorozattá rendeződött. A televízió egyik riportere állandóan figyelemmel kíséri az ötvenéves évforduló-sorozat különböző mozzanatait, felkeresi a megőregetett hőseket, és egy-két perces műsoraiiban megszólaltatja őket. A televíziónak itt is a szemére vehetnénk az egysíkúságot, de kifejezetten információs műfajról lévén szó – a szándék is nyilván más, és a lehetőségek is kötöttek. Amit mégis megemlítenénk? Egyrészt elég ritkán jelentkezik e riportműsor. A nézőnek az az érzése, hogy körülbelül akkor, ha a riportter a kutatásai során valami érdekes dokumentumra vagy személyre bukkan. Jóllehet, az ötven évvel ezelőtti események – a nyári időszakban – inkább még csak a forradalmi erjedést, az érést tükrözték, hazai munkásmozgalmunkban még kevés volt viszonylag a látványos forradalmi akció, elcsorban a sztrájkhullámok és a háborúellenes tüntetések rázták a monarchia rozoga építményét – reméljük, hogy az ősz folyamán e riportsorozat mind többször fog jelentkezni – de egy-két fontos forradalmi mozzanat így is elkerülhette az illetékes tv-szerkesztők figyelmét. Ilyen volt többek közt az 1918. május 20-i (pünkösd) pécsi katonalázadás is, amely az első világháború első nagy hazai háborúellenes megmozdulása volt. Ez valami oknál fogva kimaradt, pedig a 6-os ezred katonáinak lázadása fontos esemény volt, szemtanúi, résztvevői ma is sokan élnek Újvidéken, de Pécs környékén is. A kifogások közt megemlítenénk még a TV-Híradó emlékkönyvének emblémáját. Szébbet, kifejezőbbet s komolyabbat is rajzolhattak volna.

Az eddig tárgyalt műsorok információs jellegűek. Az összkép – ha lehetne jobb is – egészében jól mutat. Nem mondhatjuk el azonban ezt egyértelműen a szépirodalmi műsorokról.

Természetesen nem kívánhatjuk most azt, hogy az évfordulós időszakban, a másfél év alatt csak e témakörben, a forradalmi munkásmozgalmunk témakörében mozgó tv-játékok, drámák és filmek szerepeljenek a képernyő műsorán, vagy zömmel ilyenek szerepeljenek. De az évforduló jelentőségéhez képest viszonylag kevés szerepel, beleszámítva azt is, ami eddig volt, s azt is ami bemutatásra vár. Persze, erről lehet meditatálni. A korábbi évek, elsősorban az ötvenes évek már-már túlzásba vitt programszerűsége a szépirodalomban, a színpadon, a filmben okozott bizonyos visszahatást az alkotókban is, a szerkesztőkben is és a közönségben is. Ezzel számolni kell. Újra és újra felmerül az aggodalmas kérdés, hogy vajon szükséges-e a művészeti alkotásokban is a tendenciaszerűség, amely ezt az évet áthatja? Visszatérni a régi gyakorlathoz nem lehet. Az a múlté. De, ha már történelmi, munkásmozgalmi évfordulókról beszélünk, ha benne élünk ezekben az évfordulókban – és ezek az évfordulók kedvesek is a számunkra – akkor érdekes és jó tv-játékokkal, filmekkel, szépirodalmi összeállításokkal is mélyíteni kellene ezt az évforduló-tendenciát. Ezzel egyelőre adós maradt a televízió.

THIERY ÁRPÁD

LÁTOGASSA

**AZ *ART*
KINO
*MŰSORAIT***

**MINDEN
HÉTFŐN ESTE**

MŰSORON:

**a filmművészet legértékesebb
alkotásai**

**BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT**